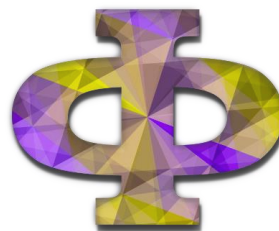

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΕΘΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΝ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ»

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ: ΚΑΤΣΙΜΙΛΗ ΠΗΝΕΛΟΠΗ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

για την απόκτηση Διπλώματος Μεταπτυχιακών Σπουδών
στην ειδίκευση: ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

«ΒΙΟΗΘΙΚΗ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ»

Επιβλέπουσα:

Επίκουρη καθηγήτρια, τμήματος Φιλοσοφίας, **Μαρία Χωριανοπούλου**

Μέλη τριμελούς επιτροπής:

Καθηγητής ΕΚΠΑ, **Ευάγγελος Πρωτοπαπαδάκης**

Διδάκτωρ ΕΚΠΑ, **Παναγιώτης Κορμάς**

ΑΘΗΝΑ, 2025

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Ολοκληρώνοντας τη μεταπτυχιακή διπλωματική μου εργασία, θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου, σε όλους όσους συνέβαλλαν σε αυτό το όμορφο ταξίδι γνώσεων.

Οφείλω μεγάλη ευγνωμοσύνη και πολλές ευχαριστίες στην επιβλέπουσα της διπλωματικής εργασίας μου, Επίκουρη Καθηγήτρια Εφαρμοσμένης Ηθικής του Ε.Κ.Π.Α. **κ. Μαρία Χωριανοπούλου**. Η εκτίμηση μου και ο θαυμασμός μου ξεκίνησε από τις παραδόσεις και συγχρόνως το έργο της και ειδικά η προσφορά της στη Βιοηθική, συνέβαλαν ως παράδειγμα στην προσπάθεια μου αυτή.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες θα ήθελα να απευθύνω σε όλους τους Καθηγητές, Διδάσκοντες και Μέλη του Μεταπτυχιακού Προγράμματος του τομέα της Φιλοσοφίας, του τμήματος Φιλοσοφίας του Ε.Κ.Π.Α., για την εξαιρετική εμπειρία που μας προσέφεραν και τον πλούτο των γνώσεων, που μας εμπιστεύτηκαν.

Επίσης, ένα μεγάλο ευχαριστώ στην κ. Μαρία - Ελευθερία Γ. Γιατράκου, Δρ. Ιστορίας Πανεπιστημίου Αθηνών, που στάθηκε εμπνευστής αυτού του μεταπτυχιακού – καθώς μου το πρότεινε το καλοκαίρι του 2022 στη Χίο – όπως επίσης και στον κύριο Γεώργιο Αραμπατζή, καθηγητή Βυζαντινής Φιλοσοφίας, του τμήματος Φιλοσοφίας.

Αφιερώνω αυτό το μεταπτυχιακό, στον αγαπημένο μου γιο, *Ηλία Βεντούρη*, που όταν του το ανακοίνωσα μαζί με κάποιους δισταγμούς μου, μου απάντησε με ένα στίχο που συνήθιζα να το λέω κάθε φορά που έβλεπε το στόχο του «μακριά» : « να γίνεσαι άνεμος για το χαρταετό και χαρταετός για τον άνεμο, ακόμη και όταν ουρανός δεν υπάρχει».

«Μικρός Ναυτίλος», Οδ. Ελύτης

Πάντα υπάρχει χρόνος για πνευματική ανάταση και εξέλιξη!

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Περιεχόμενα	3
Περίληψη	4
Λέξεις κλειδιά	5
Α' ΜΕΡΟΣ	
<u>ΒΙΟΗΘΙΚΗ</u>	
1. Εισαγωγή	6
2. Ιστορική Αναδρομή	7
3. Αρχές της Βιοηθικής	8
4. Η έννοια του Υποκειμένου	11
5. Επιστημονική – Τεχνολογική εξέλιξη και ηθικά όρια	11
6. Αντικείμενο της Βιοηθικής	13
7. Άξονες της Βιοηθικής	14
- Ιατρική ηθική και δεοντολογία	14
- Περιβαλλοντική ηθική	15
- Οικολογία	16
8. Ζητήματα Βιοηθικής	17
- Αμβλώσεις	17
- Ευθανασία	21
- Ευγονική	28
- Κλωνοποίηση	30
- Μεταμόσχευση οργάνων	37
- Τεχνητή γονιμοποίηση	39
- Βιοτρέπεζες	42
Β' ΜΕΡΟΣ	
<u>ΜΑΘΗΣΗ – ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ</u>	
1. Εισαγωγή	44
2. Εγγραμματισμός	45
3. Μάθηση	47
4. Διαθεματικότητα	48
5. Σχολικό εγχειρίδιο	49
Γ' ΜΕΡΟΣ	
<u>ΒΙΟΗΘΙΚΗ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ</u>	
1. Εισαγωγή	51
2. Τριτοβάθμια εκπαίδευση	52
3. Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	59
4. Πρωτοβάθμια εκπαίδευση	71
5. Επίλογος	76

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Τα τελευταία χρόνια τα ζητήματα βιοηθικής έχουν αποκτήσει μεγάλη απήχηση, καθώς έχει γίνει φανερό ότι τα άτομα όλων των ηλικιών θα κληθούν, σε κάποια φάση της ζωής τους, να λάβουν αποφάσεις με ηθικές προεκτάσεις σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιούν την επιστήμη και την τεχνολογία είτε ως εργαζόμενοι είτε ως απλοί πολίτες. Οι έρευνες δείχνουν ότι υπάρχει ανάγκη εκπαιδευτικής επεξεργασίας περισσότερων ηθικών και κοινωνικών θεμάτων που έχουν σχέση με την επιστήμη και την τεχνολογία σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης.

Στην εργασία αυτή θα επιχειρήσω να αναπτύξω την σπουδαιότητα και την αναγκαιότητα να υπάρξει συνειδητά και με κρατική σοβαρότητα η ένταξη της Βιοηθικής στα σχολεία και στα Πανεπιστήμια. Στο πρώτο και δεύτερο μέρος εισάγονται οι έννοιες της Βιοηθικής και του Εγγραμματισμού και στο τρίτο μέρος συνδέεται η Βιοηθική με την Εκπαίδευση, χρησιμοποιώντας την αντίστροφη πορεία ηλικιακά και μαθησιακά, από την τριτοβάθμια προς την πρωτοβάθμια. Αυτό επιχειρείται, γιατί έχει ως σκοπό να αποδείξει, πως η ένταξη της Βιοηθικής στην τριτοβάθμια εκπαίδευση από μόνη της δεν είναι αρκετή αλλά ότι υπάρχει ανάγκη εκπαιδευτικής στήριξης και από τις προηγούμενες βαθμίδες.

Εν κατακλείδι, φαίνεται ότι η Βιοηθική, ακριβώς επειδή συνδέεται με τα ανθρώπινα δικαιώματα και την προάσπισή τους από τις τεχνολογικές εφευρέσεις, βρίσκεται στο επίκεντρο του φιλοσοφικού ενδιαφέροντος και της Εφαρμοσμένης Ηθικής, κλάδος της οποίας είναι η Βιοηθική, και επομένως απαιτείται κανονιστικός στοχασμός και νομικές ρυθμίσεις.¹ Παράλληλα χρειάζεται ενίσχυση αυτή η προσπάθεια, από την εκπαίδευση, γιατί οι αποφάσεις των ανθρώπων δεν πρέπει να κινούνται μόνο από την απαγόρευση αλλά και από το ηθικό τους υπόβαθρο!

¹ Χωριανοπούλου Μαρία, Βιοηθική και Δικαιώματα, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2018 σελ. 281

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ

Βιοηθική Επιστήμη, Βιοηθική και Εκπαίδευση, σχολικά εγχειρίδια, διαθεματικές εργασίες, διεπιστημονισμός, διδακτικές πρακτικές, ηθική και παιδαγωγική, ανθρώπινα δικαιώματα.

SUMMARY

In recent years, bioethical issues have become increasingly important as it has become clear that people of all ages will, at some point in their lives, be called upon to make decisions with ethical implications about how they use science and technology either as workers or as ordinary citizens. Research shows that there is a need to teach more ethical and social issues related to science and technology at all levels of education.

In this work I will try to develop the importance and the necessity of consciously and with state seriousness the inclusion of Bioethics in schools and Universities. In the first and second part, the concepts of Bioethics and Literacy are introduced and in the third part, Bioethics is connected to Education, using the reverse course in terms of age and learning, from tertiary to primary. This is attempted, because it aims to prove that the inclusion of Bioethics in higher education alone is not enough, but that there is a need for educational support from the previous levels as well.

In conclusion, it seems that Bioethics, precisely because it is linked to human rights and their protection by technological inventions, is at the center of philosophical interest and Applied Ethics, of which Bioethics is a branch, and thus requires normative reflection and legal arrangements. At the same time, this effort needs to be strengthened, from education, because people's decisions should not be driven only by the ban but also by their moral background!

KEY WORDS

Bioethical Science, Bioethics and Education, school textbooks, interdisciplinary work, interdisciplinarity, teaching practices, ethics and pedagogy, human rights.

Α' ΜΕΡΟΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Βιοηθική είναι ο κλάδος της επιστήμης που ερευνά ηθικά ζητήματα που προέκυψαν από τις ανακαλύψεις της Βιολογίας, τις εφαρμογές της Γενετικής, της Ιατρικής, της Τεχνολογίας και που δημιούργησαν ισχυρά διλήμματα ως προς την χρήση τους στο ανθρώπινο γένος. Ετυμολογικά, προέρχεται από τις λέξεις «βίος» και «ηθική». Ο βίος εμπλέκεται σε θέματα ιατρικά, βιολογικά ή τεχνολογικά επιτεύγματα, που καθορίζουν πολλές φορές, τη ζωή του ανθρώπου. Η ηθική προσεγγίζει θέματα αρχών, αξιών και σεβασμού στα δικαιώματα του ατόμου αλλά και τον τρόπο κρίσης και αξιολόγησης των πράξεων του ή ακόμα και κίνητρα ή συναισθήματα, που τον ωθούν να πάρει αποφάσεις και να ενεργήσει με ένα συγκεκριμένο τρόπο. Όταν ο άνθρωπος θέλει να ελέγχει τις προθέσεις του και τις συμπεριφορές του και επίσης θέλει να δημιουργήσει έναν ηθικό κώδικα, φανερώνει τότε και την ανάγκη του και παράλληλα την προτίμησή του για την ηθική και ενάρετη ζωή. Μια ανεξέλεγκτη ζωή είναι ζωή χωρίς νόημα, χωρίς ουσιαστικό σκοπό. Ο φιλοσοφικός στοχασμός, λοιπόν, και το σύστημα αξιών της ηθικής εξετάζει τις περισσότερες εκδηλώσεις της ζωής μας. Επομένως, η Βιοηθική προσεγγίζει διαφορετικά επιστημονικά πεδία, εκτός της Βιολογίας και της Ιατρικής, όπως της Νομικής, της Φιλοσοφίας, της Θεολογίας, της Κοινωνιολογίας, της Ιστορίας.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

Ο όρος της Βιοηθικής πρωτοεμφανίστηκε από τον Αμερικανό βιοχημικό Potter van Rensselaer στο έργο του "Bioethics: Bridge to the future",² το 1971. Έκτοτε, τον συναντάμε ευρέως στη διεθνή βιβλιογραφία, έναντι του όρου «ιατρική ηθική» και γι' αυτό θεωρείται αυτός που τον δημιούργησε. Στην πραγματικότητα όμως, πολύ νωρίτερα και χωρίς να το γνωρίζει τη δεκαετία του 1920 ο Γερμανός θεολόγος και δάσκαλος Fritz Jahr ήταν εκείνος που επινόησε τον όρο της βιοηθικής. Χρησιμοποίησε στα συγγράμματά του τη λέξη «bio-ethik» και δημοσίευσε αυτό το νέο όρο στην εργασία του, το Δεκέμβριο του 1926. Από το διαφορετικό περιεχόμενο που δίνει ο κάθε συγγραφέας στην καινούργια έννοια μαζί με τα κοινά σημεία που έχουν, το θετικό αποτέλεσμα ήταν ότι παγκοσμίως η αναγκαιότητα της ανθρωπότητας να συμπεριλάβει σε μια λέξη την αγωνία της για τις νέες προκλήσεις βρήκε υπόσταση.

Η Βιοηθική ως προς το περιεχόμενό της και τις αρχές που προσβέυει για την ευθύνη του ειδικού απέναντι στον άνθρωπο, υπάρχουν ήδη από τα αρχαία χρόνια. Στον όρκο του Ιπποκράτη αναφέρονται οι σχέσεις ιατρού και ασθενούς, όπως και στους στωικούς η αντίληψη της ευθανασίας και στην «Πολιτεία» του Πλάτωνα η έννοια της ευγονικής. Ο Πλούταρχος μάλιστα, αναφέρει το παράδειγμα του Μ. Αλεξάνδρου, που τιμώρησε με την ποινή του θανάτου το γιατρό Γλαύκο, γιατί αδιαφόρησε για τον ασθενή του.³

Ακολουθως, ο τομέας της παιδείας εν γένει, κατά κύριο λόγο άπτεται των ηθικών ζητημάτων στην εκπαίδευση και την ευθύνη των εκπαιδευτικών. Από τους προσωκρατικούς φιλοσόφους δόθηκε μεγάλη σημασία στο ρόλο της παιδείας και στη διαμόρφωση του δίκαιου και φιλοσοφημένου ανθρώπου. Στον Πλάτωνα αναζητάται το αγαθό και το διδακτό της αρετής. Στα «Ηθικά Νικομάχεια» του Αριστοτέλη αναδεικνύεται ο ηθικός ρόλος της παιδείας. Έτσι, η παιδεία από νωρίς, συνδέεται με την ανθρωπινή πράξη. Σε καμιά

² Van Rensselaer Potter (1971). Bioethics: Bridge to the Future. Prentice-Hall.

³ Πλούταρχος, Αλέξανδρος 72, 1-72.8

περίπτωση, δεν αποτελεί τον τρόπο συσσώρευσης και ανακύκλωσης γνώσεων αλλά ένα μέσο αναδιαμόρφωσης του ανθρώπου και κατ'επέκταση του κόσμου. Διαφορετικά, δεν έχει νόημα η διδασκαλία, αν δεν υπάρχει η ελπίδα της διάπλασης και της αντίληψης ότι οι νέες γενιές μπορούν να βελτιωθούν και μάλιστα με τη συμβολή των προηγούμενων, αυτών δηλαδή που επέδρασε θετικά και ωφέλιμα η παιδεία, ώστε να κατανοήσουν την ανάγκη να συμπεριληφθούν, αυτοί οι νέοι εκπαιδευτικοί – βιοηθικοί στόχοι, που θα δώσουν επάρκεια στο βίο των μελλοντικών πολιτών.

Η φιλοσοφική σκέψη, ιστορικά καταγράφεται, ως μια συνεχή προσπάθειά του ανθρώπου να εντάξει την ηθική στη ζωή του και σε όσους τομείς την επηρεάζουν, ώστε να επιτύχει την εύρυθμη λειτουργία της κοινωνίας, πράγμα το οποίο επιδιώκεται σήμερα και με τη Βιοηθική. Από την άλλη πλευρά, η εκπαίδευση είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την ηθική και έχει στόχο της να διαμορφώσει ανθρώπους, που θα ζήσουν έναν αξιοπρεπή βίο.

Όπως σε κάθε καμπή της Ιστορίας, έτσι και σήμερα η Βιοηθική καλείται να τοποθετηθεί σε δυσεπίλυτα ζητήματα. Η παγκοσμιοποίηση, η επικράτηση του υλισμού και η εμπορευματοποίηση των πάντων, ακόμη και των πιο ιερών αγαθών της ζωής, με σκοπό το κέρδος, δημιουργεί ηθικά προβλήματα. Από την άλλη πλευρά, η ραγδαία εξέλιξη της επιστήμης και της τεχνολογίας, με τις ανεξέλεγκτες προεκτάσεις τους γεννούν ηθικά διλήμματα, που ζητούν απαντήσεις, γιατί κλονίζουν γενικά παραδεδομένες αρχές σε μια εποχή που η ανθρωπιστική παιδεία, σε σύγκριση με αυτή των θετικών επιστημών, είναι παραγκωνισμένη.

ΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΒΙΟΗΘΙΚΗΣ

Η Βιοηθική αποτελεί ξεχωριστό κλάδο της εφαρμοσμένης ηθικής φιλοσοφίας. Η προσπάθεια να προσδιοριστεί η έννοια της όμως, οδήγησε στη διατύπωση πολλών ορισμών με

διαφορετικές "αποχρώσεις». Ακόμη, και στην οικουμενική διακήρυξη ανθρωπίνων δικαιωμάτων το 2005 δε μπόρεσε να δοθεί ένας γενικά αποδεκτός ορισμός. Αυτό οφείλεται σε πολλούς παράγοντες, όπως το ιδιαίτερο περιεχόμενό της και το γεγονός πως η συμφωνία του όρου θα πρέπει να επικυρωθεί παγκοσμίως. Σε ότι αφορά τις αρχές της είναι αποδεκτές οι εξής:

1. Η αρχή της αυτονομίας.
2. Η αρχή του μη βλάπτειν.
3. Η αρχή της ευεργεσίας.
4. Η αρχή της δικαιοσύνης.

Στην αρχή της αυτονομίας, αναφέρεται το δικαίωμα του ανθρώπου να επιλέγει για τη ζωή του, τις αξίες εκείνες που τον αντιπροσωπεύουν, σε θέματα υγείας και θεραπείας. Ο σεβασμός και η αυτοδιάθεση του ατόμου είναι έννοιες αυτονόητες για την αυτονομία, σχετικά με τις αποφάσεις του και τον τρόπο που ενεργεί. Στηλιτεύει και προστατεύει από κάθε παράνομη παρέμβαση στα προσωπικά δεδομένα του ανθρώπου. Οι δύο σημαντικότερες θεωρίες για τη σημασία και την αξία της αυτονομίας, έχουν παραχθεί από το φιλοσοφικό στοχασμό του John Stuart Mill και του Immanuel Kant. Ο Mill ορίζει την αυτονομία ως ιδιότητα του ανθρώπου, ως το ατομικό του γνώρισμα, που κατακτάται με την ωριμότητα και έχει κανονιστική αξία. Ο Kant ως υποστηρικτής του καθαρού λόγου, της λογικής ικανότητας των ατόμων, τοποθετεί την αυτονομία μέσα στη συγκρότηση καθολικά αποδεκτών αρχών. Δηλαδή, δεν τη βλέπει ως ατομικό χαρακτηριστικό – διαφορετικά θα εκκινείτο από τις επιθυμίες – αλλά ως ηθική υποχρέωση από μία λογική βούληση, που ταυτόχρονα, μπορεί να μετατραπεί σε καθολικό νόμο (κατηγορική προσταγή). Για την ηθική φιλοσοφία και κυρίως τη Βιοηθική, η καντιανή αυτονομία συνδέει άμεσα την πράξη με τα δικαιώματα των άλλων και υπερβαίνει το ατομικό πλαίσιο.⁴

Στην αρχή του μη βλάπτειν αναφέρεται η συνετή υποχρέωση του κάθε ανθρώπου να μην επιβουλεύεται τον

⁴ Χωριανοπούλου Μαρία, Βιοηθική και Δικαιώματα, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2018 σελ. 93

συνάνθρωπό του και να μην προσπαθεί να ενεργήσει εις βάρος του με οποιονδήποτε τρόπο. Η αντίληψη αυτή στην ιατρική επιστήμη ονομάζεται με τον όρο “*primum non nocere*”. Στον Ιπποκράτη αναφέρεται η φράση « ωφελειν ή μη βλάπτειν», που αφορά σωματική ή ηθική βλάβη. Σε αυτό το σημείο καλείται ο ιατρός να δει τον κίνδυνο που διατρέχει ο ασθενής και να αποφασίσει προς όφελος της υγείας. Όπως είναι φανερό, στο χώρο της υγείας σχετίζεται με τα θέματα άμβλωσης και ευθανασίας.

Στην αρχή της ευεργεσίας ή της ωφέλειας ή της αγαθοεργίας, περιλαμβάνονται κανόνες παροχής ευεργεσιών από ένα άτομο προς ένα άλλο άτομο. Κάθε άνθρωπος έχει την ηθική υποχρέωση να παρέχει βοήθεια στον πλησίον του, χωρίς να θέτει σε κίνδυνο τη δική του ασφάλεια και ζωή.⁵ Ακόμη, μέσα σ'αυτούς τους κανόνες συμπεριλαμβάνονται και τα δικαιώματα για τη σωτηρία κάποιου, αν βρίσκονται σε κίνδυνο και πώς μπορεί να του παρασχεθεί βοήθεια και μάλιστα τέτοιου είδους που να μην του προκαλέσει χειρότερη βλάβη. Αυτή ακριβώς η παράμετρος προσκρούει στην αρχή του μη βλάπτειν. Επομένως, σε ένα βιοηθικό ζήτημα απαιτεί η λήψη ισορροπημένων αποφάσεων μαζί με τις ηθικές αρχές που πρέπει να τις διέπουν.

Στην αρχή της δικαιοσύνης, αναφέρεται η δίκαιη απόδοση υπηρεσιών ή αγαθών στα μέλη μιας κοινωνίας. Στον τομέα της υγείας απαιτείται ίση μεταχείριση ανεξάρτητα από φύλο, φυλή, κοινωνική ή οικονομική κατάσταση. Ακόμη, στον τομέα της υγείας περιλαμβάνονται τα δικαιώματα πρόληψης, τροφής, υγιεινής, ασφαλείς συνθήκες εργασίας. Μάλιστα στην Οικουμενική Διακήρυξη για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα σχετικά με τα παιδιά αναφέρεται : «Η μητρότητα και η παιδική ηλικία έχουν δικαίωμα ειδικής μέριμνας και περίθαλψης. Όλα τα παιδιά, ανεξάρτητα αν είναι νόμιμα ή εξώγαμα, απολαμβάνουν την ίδια κοινωνική προστασία».⁶ Επομένως, η έννοια της δικαιοσύνης σε συνδυασμό με τις άλλες αρχές

⁵ Beauchamp and Childress (2001). Principles of Biomedical Ethics (5th edn). New York: Oxford University Press, chapt 5.

⁶ United Nations, 1948, Universal Declaration of Human Rights, date accessed 3/6/2017

έρχεται και νομοθετικά να διασφαλίσει την ηθική αντιμετώπιση των ανθρώπων.

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΟΥ

Ποιος είναι όμως ο αποδέκτης των ευεργεσιών της Βιοηθικής; Ποιο είναι αυτό το πρόσωπο ως υποκείμενο που ενεργεί ή αποφασίζει και ποια τα χαρακτηριστικά του;

Αν αναλογιστεί κανείς σημαντικότερα θέματα, όπως η άμβλωση ή η ευθανασία και το ποιος παίρνει την απόφαση να ενεργήσει και ποιος να δεχτεί την ενέργεια, καταλαβαίνουμε σε πόσο δύσκολη θέση βρίσκεται. Ακόμη δε περισσότερο, αν σκεφτούμε τα δικαιώματα ενός εμβρύου. Στη Βιοηθική, λοιπόν, τα ανθρώπινα υποκείμενα συνδέονται με την πράξη και είναι υπεύθυνα γι' αυτή.

Για τον Καντ η ηθική προσωπικότητα είναι το ελεύθερο έλλογο υποκείμενο υπό ηθικούς νόμους.⁷ Το ηθικό πρόσωπο δεν ενεργεί με βάση τις επιθυμίες του και μάλιστα πολύ περισσότερο όταν αυτές συγκρούονται με τον ορθό λόγο. Έχει την ηθική ευθύνη για τις αποφάσεις και τις επιλογές του και κρίνεται γι' αυτές. Κρίνεται δηλαδή το πρόσωπο ως ηθικό υποκείμενο. Στη Βιοηθική το άτομο και ηθικό υποκείμενο πρέπει να βρίσκονται σε ενότητα για να μπορέσει να λειτουργήσει.

Ακόμη, τα ηθικά διλήμματα που απασχολούν την Βιοηθική δεν πρέπει να περιορίζονται στο υποκείμενο, αλλά και στην αναζήτηση του βασικού στόχου. Ο στόχος αυτός είναι το ηθικό δικαίωμα και πώς αυτό θα μπορέσει να λειτουργήσει προς όφελος όλων των ανθρώπων.

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ – ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΚΑΙ ΗΘΙΚΑ ΟΡΙΑ

⁷ Kant I. Η Μεταφυσική των Ηθών, μετ. Κ. Ανδρουλιδάκη εκδ. Σμίλη, Αθήνα 2013

Ο επιστημονικός και τεχνολογικός τομέας και ειδικά στην τεχνητή νοημοσύνη και στον τομέα της ιατρικής και της βιοτεχνολογίας, έχουν πραγματοποιηθεί ραγδαίες αλλαγές, που εκτός των άλλων θετικών και αρνητικών επιπτώσεων, έχουν δημιουργήσει και μεγάλα ηθικά διλήμματα, γιατί «αγγίζουν» και πολλές φορές καταπατούν ηθικά δικαιώματα των ανθρώπων. Στον αντίποδα, ο άνθρωπος δεν ήταν προετοιμασμένος για τα νέα επιτεύγματα, και κυρίως για τις ανισορροπίες και τα ερωτηματικά που δημιουργούσε η καθιέρωσή τους. Έτσι, δημιουργήθηκε ο φόβος ακόμη και στους πιο τολμηρούς υποστηρικτές της τεχνολογίας, γιατί έπρεπε να επαναπροσδιοριστούν έννοιες, όπως ζωή, θάνατος, αναπαραγωγή, γονέας, δικαίωμα, ευτυχία, υγεία και πολλές άλλες καθοριστικές για τον άνθρωπο .

Αναμφίβολα, κανείς δεν παραγνωρίζει τις ευεργεσίες της τεχνολογίας στη ζωή μας, όμως από ένα σημείο και μετά, φαίνεται πως τα πράγματα έχουν διαφύγει του ελέγχου και αν δεν οριοθετηθούν οι χρήσεις των επιτευγμάτων, -κυρίως για λόγους οικονομικού κέρδους- τότε μπορεί να καταστρέψουν αγώνες πολλών αιώνων που έκανε ο άνθρωπος για να διασφαλίσει τα δικαιώματά του. Η διευθύντρια του εργαστηρίου Βιοηθικής στο Πανεπιστήμιο της Κρήτης, Σταυρούλα Τσινόρεμα, υποστηρίζει πως «η επιστήμη έχει τη δυνατότητα πια να επέμβει όχι μόνο για θεραπευτικούς λόγους στην ανθρώπινη φύση και στο ανθρώπινο γονιδίωμα αλλά μάλιστα να το αλλάξει οριστικά. Το ερώτημα είναι, αν αυτό είναι θεμιτό με την έννοια ότι χειραγωγείται η ανθρώπινη φύση χωρίς τη συγκατάθεση του χειραγωγούμενου. Μέχρι σήμερα, οι παρεμβάσεις που γίνονται είναι ελεγχόμενες και δυνητικά αναστρέψιμες. Με τη Γενετική δε θα είναι».

Επιπρόσθετα, η συνεργασία της Βιοϊατρικής με την τεχνητή νοημοσύνη και τη ρομποτική, φαίνεται ότι θα έχει απρόσμενα αποτελέσματα, λόγω της ταχύτητας και της δυναμικής που αναπτύσσει αυτή η κοινή πορεία τους. Άλλωστε, πώς να μην δημιουργεί φόβο η δυνατότητα ελέγχου του ανθρώπου με ηλεκτρονικά μικροενθέματα στον εγκέφαλο,

τα οποία θα μπορούν να κατευθύνουν όχι μόνο τη σκέψη αλλά και τα συναισθήματά του;

Όταν, λοιπόν, ο άνθρωπος αντιμετωπίζεται ως πειραματόζωο και ως κατευθυνόμενο ον χωρίς αυτοδιάθεση του εαυτού του, τότε τίθενται ζητήματα δημοκρατίας, ελευθερίας, ισότητας, αυτονομίας. Και βέβαια το νόμισμα έχει δύο όψεις. Είναι η πλευρά του απλού ανθρώπου που δέχεται όλον αυτόν τον καταϊγισμό των πιεστικών και επιβαρυντικών αλλαγών, είναι και πλευρά του επιστήμονα που είναι άνθρωπος αλλά έχει και την ευθύνη των ενεργειών του. Συγχρόνως ο δεύτερος δέχεται και όλη την προπαγάνδα της εποχής μας, σχετικά με το υλιστικό μοντέλο επιτυχίας και ευτυχίας, που δεν είναι δύσκολο να εμπλακεί στην επιθυμία αναζήτησης της δόξας και του κέρδους με κάθε κόστος. Αυτό βεβαίως, φοβίζει τον πρώτο, τον απλό άνθρωπο που αισθάνεται έρμαιο στα συμφέροντα και τις αποφάσεις των ειδικών.

Χωρίς αμφιβολία, η αναγκαιότητα νομικού πλαισίου που θα κατοχυρώνει τα δικαιώματα όλων των ανθρώπων αλλά και θα προλαμβάνει το «άδικο κέρδος» είναι ολοφάνερη. Όμως δεν φτάνει μόνο αυτό. Η αδικία, η παρανομία και η απληστία δεν εξαλείφονται μόνο με νόμους. Αν μπορούσε να γίνει αυτό, θα είχε ήδη συμβεί. Εδώ χρειάζεται η εκπαίδευση «τροφοδοτημένη» από τις θεωρίες της εφαρμοσμένης ηθικής και τον κλάδο της Βιοηθικής που θα βοηθήσουν τον άνθρωπο να μην παρεκκλίνει από τον ηθικό βίο και να αντιμετωπίζει με σύνεση κάθε τι νέο, αποσκοπώντας στο καθολικό καλό.

ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΤΗΣ ΒΙΟΗΘΙΚΗΣ

Η Βιοηθική, ως κλάδος της εφαρμοσμένης ηθικής εξετάζει τα ηθικά ζητήματα που έχουν προκύψει από τα σύγχρονα τεχνολογικά επιτεύγματα της επιστήμης και της βιοτεχνολογίας και πώς αυτά δεν θα ξεπερνούν τα ηθικά όρια, ώστε να βάζουν σε κίνδυνο ακόμη και τη ζωή των ανθρώπων. Ακόμη, προτάσσει τη σπουδαιότητα της ευθύνης των

επιστημόνων οι οποίοι πρέπει να φροντίζουν για το όφελος της ανθρωπότητας και να μην χρησιμοποιούν τους ανθρώπους ως μέσο πειραματισμού αλλά ως το πεδίο ανάδειξης ηθικών πρακτικών.

Όπως αναφέρει η καθηγήτρια Φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, Μαρία Χωριανοπούλου, « η Βιοηθική ασχολείται με προβλήματα που συνδέονται άρρηκτα με την εξέλιξη της ιατρικής τεχνολογίας, οπότε ως καινοφανή θα πίστευε κανείς ότι είναι ανεξάρτητα ή ασύνδετα με τις ηθικές παραδόσεις του παρελθόντος και άρα δε χρειάζεται η γνώση της φιλοσοφικής παράδοσης. Αντίθετα, οι βασικές έννοιες που χρησιμοποιούν σήμερα οι φιλόσοφοι της Βιοηθικής έχουν μακρά φιλοσοφική ιστορία και ως εκ τούτου όχι μόνο δεν τον περιορίζουν, αλλά αντιθέτως τον βοηθούν. Έννοιες όπως ελευθερία, αυτονομία, αυτοκτησία, αξιοπρέπεια έχουν φιλοσοφικές καταβολές και στα φιλοσοφικά συστήματα που εντάσσονται κατευθύνουν τη σκέψη, επί τη βάση ορισμένων αξόνων και αρχών. Κατά συνέπεια ο ερευνητής έχει διπλό ρόλο. Καλείται να αντλεί από τις ηθικές παραδόσεις, για έχει η σκέψη του θεμέλια και προσανατολισμό αλλά ταυτόχρονα να επιχειρεί εμπλουτισμό των φιλοσοφικών εργαλείων»

Στην Ελλάδα, το επίσημο όργανο γνωμοδότησης σχετικά με ζητήματα που αφορούν τη Βιοηθική είναι η Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής, η οποία έχει συσταθεί νομοθετικά από το 1998.

ΑΞΙΟΝΕΣ ΤΗΣ ΒΙΟΗΘΙΚΗΣ

1) ΙΑΤΡΙΚΗ ΗΘΙΚΗ ΚΑΙ ΔΕΟΝΤΟΛΟΓΙΑ

Αναμφισβήτητα, η επιστήμη της Ιατρικής έχει ως κύριο μέλημά της τη φροντίδα της σωματικής, πνευματικής και ψυχικής υγείας του ανθρώπου. «Ο ιατρός, οφείλει να σέβεται την ανθρώπινη ζωή, ακόμη κι αν βρίσκεται υπό καθεστώς

απειλής και να μη χρησιμοποιεί τις γνώσεις του ενάντια στις αρχές του ανθρωπισμού» (Κώδικας Ιατρικής Δεοντολογίας, 2005).

Η ιατρική ηθική αφορά ζητήματα της καθημερινής ιατρικής πρακτικής και δεοντολογίας σύμφωνα με τις παραδοσιακές αρχές της επιστήμης. Ο τομέας αυτός της ηθικής προσπαθεί να βοηθήσει τους γιατρούς στη λήψη αποφάσεων, για ζητήματα σύγχρονα, που ταλανίζουν τους ίδιους και την κοινωνία, όπως η ευθανασία, οι αμβλώσεις και άλλα πολλά.

Ένα μελανό ορόσημο στην ιστορία της ιατρικής αποτέλεσαν οι αποκαλύψεις ιατρικών πειραμάτων και εγκλημάτων στη δίκη της Νυρεμβέργης μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Αυτά τα εγκλήματα συνέβησαν κατά της ανθρωπότητας και έτσι αποκαλύφθηκε πόσο εύκολα ο άνθρωπος μπορεί να καταστρατηγήσει ακόμα και τα φυσικά δικαιώματα του συνανθρώπου του κάτω από ορισμένες συνθήκες.

Αν έρθουμε λοιπόν, στο σήμερα, εύλογα θα αναρωτηθούμε και θα ανησυχήσουμε για το τι μπορεί να επακολουθήσει με εφευρέσεις, όπως η κλωνοποίηση, η τροποποίηση του γενετικού κώδικα, η ευγονική κ.α. πρωταρχικός λοιπόν άξονας της Βιοηθικής είναι η ιατρική ηθική.

2) ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

Το περιβάλλον, είναι το σύνολο των αντικειμένων και άψυχων ή έμψυχων όντων που μας περιβάλλουν. Αρχικά, εθεωρείτο το έδαφος, τα πετρώματα, το νερό και ο αέρας, δηλαδή το φυσικό περιβάλλον. Ωστόσο, δεν μπορούν μην συμπεριληφθούν κι όλα όσα δημιουργούν αλληλεπιδράσεις, έστω και αν δεν ζωντανοί οργανισμοί. Ακόμη, όλες οι πολιτιστικές και κοινωνικές δραστηριότητες που πραγματοποιούνται από τους ανθρώπους, έχουν κάποια επίδραση στο περιβάλλον θετική ή αρνητική.

Η περιβαλλοντική ηθική είναι ο κλάδος της φιλοσοφίας που δεν έχει επίκεντρο τον άνθρωπο αλλά έχει στόχο την προστασία του περιβάλλοντος, αξιολογώντας και ελέγχοντας τις δράσεις του ανθρώπου, αν δηλαδή έχει σχέση αλληλεξάρτησης και σεβασμού με αυτό ή αδιαφορίας και καταστροφής του. Επανεξετάζεται, επομένως, η θέση του «κυρίαρχου ανθρώπου» μέσα στη φύση και καλείται να το φροντίσει, κατανοώντας πως η «μικρή» ζωή του κάθε ανθρώπου πρέπει να αφήνει πίσω της αποτυπώματα δημιουργίας και ομορφιάς και όχι οδυνηρά αποτελέσματα από την παραθεώρηση και την στρέβλωση της φυσικής νομοτέλειας.

Σύμφωνα με τους ερευνητές Moser & Uzzell (2003), η έρευνα της Περιβαλλοντικής Ψυχολογίας, διαχωρίζει τα εξής επίπεδα περιβάλλοντος ή χώρων:

α) Προσωπικός χώρος: είναι ο ιδιωτικός χώρος που χαρίζει ποιότητα ζωής και αποτελείται από την οικία, το χώρο εργασίας, αν το επιτρέπει η φύση του επαγγέλματος κ.α.

β) Δημόσια και ιδιωτικά περιβάλλοντα: είναι οι χώροι όπου μπορούν να συναθροιστούν πολλά άτομα όπως το σχολείο, υπαίθριοι χώροι κ.α.

3) ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ

Η οικολογία είναι κλάδος της βιολογίας και της γενετικής επιστήμης και ερευνά τους ζωντανούς οργανισμούς και πώς αυτοί αλληλεπιδρούν με τους άλλους πληθυσμούς του οικοσυστήματος. Οι οικολόγοι ασχολούνται με την ποικιλότητα, κατανομή, ποσότητα, αριθμό οργανισμών και τον ανταγωνισμό μεταξύ τους εντός του οικοσυστήματος και ανάμεσα σε πολλά οικοσυστήματα.

Η εμφάνιση του οικολογισμού ανάγεται στα τέλη του 20ου αιώνα, από τον Γερμανό βιολόγο Έρνεστ Χέκελ και προέρχεται από τις λέξεις «οίκος» και «λόγος». Η αστικοποίηση των πόλεων και η κατασπατάληση των πηγών ενέργειας αλλά και η βιομηχανοποίηση των πάντων οδήγησε στην οργάνωση

του οικολογικού κινήματος με σκοπό την προστασία του περιβάλλοντος, τη διακοπή πειραμάτων στα ζώα και γενικά την επιστροφή του ανθρώπου από το δυτικό τρόπο ζωής σε μια πιο φυσική διαβίωση.

Επίσης, ο οικολογισμός βλέπει τον άνθρωπο ως αναπόσπαστο κομμάτι της φύσης, ισότιμο με όλα τα υπόλοιπα και όλοι μαζί συντελούν στη φυσική ισορροπία. Τέλος, ο οικολογισμός μάχεται κάθε τάση κυριαρχίας πάνω στη φύση, οι οποίες έχουν τραγικά αποτελέσματα, την καταστρέφουν, τη μολύνουν και δεν τις δείχνουν το σεβασμό που της αναλογεί. Βεβαίως αυτό δεν είναι ηθικό όχι μόνο προς την σύγχρονη κοινωνία αλλά δυστυχώς τα λάθη αυτά κληροδοτούνται και στις επόμενες γενιές με ανυπολόγιστες επιπτώσεις.

ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΒΙΟΗΘΙΚΗΣ

Η Βιοηθική, καθώς δεν μένει μόνο στο θεωρητικό πλαίσιο αλλά εξετάζει και τα θέματα επί του πρακτέου, τις επιλογές και τις συνέπειες τους, αναζητά απαντήσεις και σε σημαντικά βιοηθικά ζητήματα που καθημερινά απασχολούν το σύγχρονο άνθρωπο.

1) ΑΜΒΛΩΣΗ

Η άμβλωση ή αλλιώς έκτρωση, είναι η διακοπή της εγκυμοσύνης μιας γυναίκας με την αφαίρεση από τη μήτρα της ενός ή περισσότερων εμβρύων. Σε κάποιες χώρες η έκτρωση επιτρέπεται μόνο με όρους, όταν για παράδειγμα η εγκυμοσύνη είναι συνέπεια βιασμού ή όταν υπάρχουν ιατρικά προβλήματα στο έμβρυο ή απειλείται η ζωή της γυναίκας ή αν λανθάνουν κοινωνικοί και οικονομικοί λόγοι. Αποτελεί ένα ευαίσθητο θέμα και γι αυτό σε πολλές χώρες υπάρχει συνεχής διάλογος για την ηθική της έκτρωσης. Οι αντιμαχόμενοι των εκτρώσεων, ισχυρίζονται ότι το έμβρυο είναι ήδη άνθρωπος και άρα έχει δικαίωμα στη ζωή, ενώ οι υπερασπιστές των εκτρώσεων προβάλλουν το δικαίωμα της γυναίκας στην αυτονομία και στο να διαθέτει το σώμα της αυτοβούλως.

Στην αρχαία Ελλάδα οι εκτρώσεις ήταν διαδεδομένες, δεν ήταν ηθικά κατακριτέες πράξεις, προβάλλοντας πολλές φορές το πρόσχημα του ελέγχου του πληθυσμού. Από την άλλη, η σημερινή Ελλάδα και η Ευρώπη γερνούν λόγω των συγκριτικά δυσανάλογων γεννήσεων σε σχέση με τις εκτρώσεις. Το ζήτημα είναι με ποια κριτήρια νομιμοποιείται ή κατακρίνεται η απόφαση περί αμβλώσεως και ποιος ή ποιοι θα σηκώσουν το βάρος της ηθικής ευθύνης. Σ' αυτή τη νομικά και ηθικά πολύπλοκη διαπραγμάτευση έχουν διαμορφωθεί επιχειρήματα και των δυο πλευρών.

Επιχειρήματα υπέρ των αμβλώσεων

-Μη επιθυμητή κυοφορία: Ένα από τα πιο ισχυρά επιχειρήματα είναι μια ανεπιθύμητη εγκυμοσύνη, υπό την έννοια ότι η εγκυμοσύνη αυτή, προέρχεται από μια πράξη βιασμού, σεξουαλικής κακοποίησης ή αιμομιξίας. Στην περίπτωση αυτή, η πολιτεία οφείλει να σεβαστεί το δικαίωμα της γυναίκας να επιλέξει να μη φέρει στον κόσμο ένα παιδί το οποίο έρχεται ως συνέπεια μια βίαιης και μη συναινετικής σεξουαλικής πράξης. Επιπλέον, ως ανεπιθύμητη εγκυμοσύνη, χαρακτηρίζεται κι εκείνη που προκύπτει σε πολύ μικρή ηλικία ή σε μια πολύ κακή οικονομική συγκυρία. Η θέση αυτή όμως δύσκολα εδραιώνεται, καθώς στις σύγχρονες κοινωνίες υπάρχει σεξουαλική ενημέρωση ακόμα και μέσα στην οικογένεια καθώς επίσης και μέτρα προφύλαξης.

-Ζητήματα υγείας: Ένα άλλο επιχείρημα το οποίο έρχεται να στηρίξει τη θέση των υποστηρικτών της άμβλωσης, σχετίζεται με την κατάσταση της υγείας της μητέρας. Υπάρχουν πάρα πολλές περιπτώσεις κατά τις οποίες οι συνήθεις εξετάσεις που γίνονται πριν και κατά την διάρκεια μιας εγκυμοσύνης, δείχνουν πολύ ανησυχητικά στοιχεία για την κυοφορούσα, όπως μεγάλος κίνδυνος να χάσει την ζωή της κατά τον τοκετό, είτε λόγω ακατάσχετης αιμορραγίας είτε λόγω άλλων ιατρικών παθήσεων. Το ζήτημα της υγείας αφορά και την προγεννητική περίοδο του εν δυνάμει βρέφους. Για παράδειγμα, ο

προγεννητικός έλεγχος να αποδώσει υψηλές πιθανότητες το έμβρυο να γεννηθεί με σοβαρές γενετικές ανωμαλίες, όπως το σύνδρομο down, το σύνδρομο turner, κ.α., γεγονός που θα επηρεάσει ψυχολογικά την νέα μητέρα.

-Η αυτοδιάθεση του σώματος: Η επιχειρηματολογία υπέρ της άμβλωσης συμπληρώνεται και με το δικαίωμα της γυναίκας στην αυτοδιάθεση του σώματός της. Βέβαια, όταν αναφερόμαστε σε δικαιώματα, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη και τα δικαιώματα του πατέρα, τα οποία μπορεί να τα υποστηρίξει ο ίδιος με νομικά μέσα αλλά και τα δικαιώματα του βρέφους. Όσον αφορά το τελευταίο, οι υποστηρικτές της άμβλωσης δεν αναγνωρίζουν ανθρώπινα δικαιώματα στο έμβρυο για δυο κυρίως λόγους: Ο πρώτος αναφέρεται στο ότι το έμβρυο είναι «εν δυνάμει» άνθρωπος, που σημαίνει ότι έχει ανθρώπινο DNA αλλά δεν είναι άνθρωπος, παρά αδιαμόρφωτα κύτταρα, τα οποία υπό συγκεκριμένες συνθήκες έχουν την δυνατότητα να εξελιχθούν σε ανθρώπινο όν. Ο δεύτερος λόγος, εστιάζει στην υπόσταση του εμβρύου υποστηρίζοντας, ότι δεν είναι φυσικά ανεξάρτητο, αλλά μέρος του σώματος της γυναίκας. Επικαλούμενη η γυναίκα το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση του σώματός της, μπορεί να μεταχειριστεί τον «καρπό» αυτό, όπως επιθυμεί. Το έμβρυο, δεν έχει συνείδηση, ούτε προσωπικότητα, έτσι θα ήταν αντιφατικό να προσδώσουμε ανθρώπινα δικαιώματα σ' ένα μη ανθρώπινο όν.

Επιχειρήματα κατά των αμβλώσεων

- Χριστιανική θέση: Σύμφωνα με τη χριστιανική ορθόδοξη εκκλησία, η αφαίρεση μιας ανθρώπινης ύπαρξης -η θανάτωσή της- θεωρείται φόνος κι η ανθρώπινη ύπαρξη για την εκκλησία συνίσταται στην ψυχή. Η πεποίθηση πως η ψυχή εμφανίζεται στο έμβρυο από τη στιγμή της γονιμοποίησης, καθιστά την άμβλωση μια φονική πράξη. Φαίνεται πως η ηθικότητα της άμβλωσης αξιολογείται επί τη βάση της ύπαρξης της ψυχής ως απόδειξη έμβιας ζωής.

-Βιολογικές και ψυχοσωματικές συνέπειες: Το δεύτερο επιχείρημα το οποίο τίθεται κατά της άμβλωσης βασίζεται στις συνέπειές της, αρχικά σε σχέση με την υγεία της γυναίκας. Οι βιολογικές συνέπειες της άμβλωσης σχετίζονται με την αύξηση κινδύνου να εμφανιστεί κάποιο είδος καρκίνου (καρκίνος του μαστού, καρκίνος του τραχήλου), προβλήματα με τις επερχόμενες κηύσεις, για παράδειγμα αδυναμία ή δυσκολία σύλληψης μετά από μία άμβλωση, ή πρόωρος τοκετός. Οι επιπλοκές που μπορεί να προκύψουν από μια άμβλωση ίσως να είναι κι άμεσες όπως αιμορραγία, τραυματισμός της μήτρας και του εντέρου, επιμολύνσεις, ρήξη τραχήλου, φλεγμονές κ.α. Εκτός από τις σωματικές-βιολογικές, οι επιπτώσεις εκτείνονται και στην ψυχοσύνθεση της γυναίκας. Πριν την άμβλωση η γυναίκα βρίσκεται σε ανησυχία. Μετά την άμβλωση έχει παρατηρηθεί αγχώδεις διαταραχές, αϋπνίες, ενοχές, ενώ έχει παρουσιαστεί και κατάθλιψη ως κατάλοιπο της άμβλωσης. Πράγματι, τα ζητήματα υγείας και τα ιατρικά πορίσματα οφείλουμε να τα λαμβάνουμε υπόψη διότι κι αυτά προσδίδουν στην ελευθερία επιλογής.

-Δημογραφικό πρόβλημα: Μια τρίτη παράμετρος που ενοχοποιεί την άμβλωση πηγάζει από κοινωνικά κριτήρια και αναφέρεται στο δημογραφικό πρόβλημα. Ειδικά στη χώρα μας οι εκτρώσεις κάθε έτος ξεπερνούν τις 40.000 σε κορίτσια κάτω των 18 ετών και σύμφωνα με στοιχεία του Ινστιτούτου Ψυχικής και Σεξουαλικής Υγείας ο συνολικός αριθμός να υπολογίζεται ότι ανέρχεται στις 300.000. Έτσι, δικαιολογείται και ο τίτλος που έχει δοθεί στην Ελλάδα ως μιας από τις πιο «γερασμένες» χώρες της Ευρώπης. Σ' άλλες χώρες του κόσμου, τα ποσοστά είναι εξίσου υψηλά κι αφορούν νεαρές ηλικίες.

Συμπερασματικά, παρατηρούμε ότι το ζήτημα της άμβλωσης παραμένει ένα φλέγον θέμα που διέρχεται όλα τα επίπεδα μιας κοινωνίας, όπως, πολίτες, θεσμική εξουσία, Εκκλησία, νομοθέτης. Το ζήτημα της άμβλωσης έχει πολλές διαφορετικές πλευρές η καθεμία εκ των οποίων στηρίζει τις θέσεις της σε λογικά επιχειρήματα. Είναι βέβαιο όμως ότι το ζήτημα αυτό θα απασχολήσει για πολύ καιρό την ηθική και τη

νομική διάσταση. Ίσως η πιο δυσεπίλυτη περιοχή είναι ο καθορισμός του χρόνου κατά τον οποίο το έμβρυο μπορεί να θεωρηθεί υπαρκτό όν, καθώς από εκεί κι έπειτα περιπλέκονται κι άλλα ζητήματα, όπως τα ηθικά δικαιώματα του βρέφους, η αξία του ζωντανού οργανισμού, το δικαίωμα στην ύπαρξη, κ.α.

Τα επιχειρήματα και από τις δύο πλευρές περιλαμβάνουν φιλοσοφικές, ηθικές, θρησκευτικές, νομικές και πολιτικές αναφορές και φιλόσοφοι, όπως ο Dworkin προσπάθησαν να αλλάξουν τους όρους της αντιπαράθεσης. Αναλύοντας τις θέσεις και των δύο πλευρών, συντηρητικών και φιλελευθέρων, αναζήτησε την εύρεση κοινών ηθικών τόπων, ώστε στο δημόσιο διάλογο μελλοντικά και η πολιτική συναίνεση να μπορεί να είναι εφικτή.⁸

2)ΕΥΘΑΝΑΣΙΑ

« Με τον όρο ευθανασία νοείται σήμερα, η θανάτωση ενός πάσχοντος ανθρώπου από κάποιο άλλο άτομο, για τον οποίο εξέλιπε κάθε ελπίδα θεραπείας και ο οποίος βρίσκεται σε απελπιστική σωματική κατάσταση και δεν μπορεί ο ίδιος να τελέσει την πράξη αυτή. Η ευθανασία πρέπει να τελεστεί ύστερα από δική του απαίτηση ή κατ' απαίτηση των στενών συγγενών του σε περίπτωση, που ο ασθενής αδυνατεί για οποιονδήποτε λόγο να εκφράσει τη βούλησή του. Η πρόθεση αυτού, που τελεί την ευθανασία, είναι ο οίκτος και η αγάπη, που νοιώθει για τον βαριά πάσχοντα άνθρωπο. Τα κίνητρα της ευθανασίας είναι πάντα ανθρωπιστικά. Αν εμπλέκονται άλλα κίνητρα, όπως οικονομικά ή ωφελιμιστικά, τότε δεν μπορούμε να μιλάμε για ευθανασία. Η λέξη ευθανασία προέρχεται από τις λέξεις «ευ» και «θάνατος». Έτσι, η λέξη ευθανασία σημαίνει τον καλό θάνατο, τον ανώδυνο θάνατο ή την πρόκληση του ανώδυνου θανάτου, για να τερματιστεί η ζωή ασθενών, που υποφέρουν από ανίατες ασθένειες και υφίστανται αφόρητο πόνο και ταλαιπωρία. Στην Αρχαία

⁸ Χωριανοπούλου Μαρία, Βιοηθική και Δικαιώματα, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2018 σελ. 166-167

Ελλάδα ο όρος ευθανασία, που προέρχεται από το ρήμα «εὐθανατέω -ω», σήμαινε τον ήρεμο, ανώδυνο θάνατο αλλά και σε κάποιες περιπτώσεις τον ηρωικό θάνατο στο πεδίο της μάχης»⁹.

Η ευθανασία διακρίνεται σε ενεργητική και παθητική. Στην πρώτη περίπτωση ο γιατρός ή κάποιο άλλο πρόσωπο χορηγεί στον ασθενή συνήθως ένα ενέσιμο φάρμακο. Έτσι, συντομεύεται ο χρόνος ζωής του ασθενούς που βρίσκεται στη θέση να αντιμετωπίζει μια ανίατη ασθένεια. Από τις περισσότερες χώρες η ενεργητική ευθανασία αντιμετωπίζεται ως ανθρωποκτονία. Στη δεύτερη περίπτωση ο γιατρός ή οι βοηθοί του δεν χορηγούν κάποια θανατηφόρα ουσία στον ασθενή αλλά με τη διακοπή των υποστηρικτικών μηχανημάτων ή με την παύση της φαρμακευτικής αγωγής επέρχεται ο θάνατος στον ασθενή. Εδώ πρέπει να σημειώσουμε ότι στη σύγχρονη ιατρική η παθητική ευθανασία χρησιμοποιείται ήδη από τους γιατρούς, όταν αυτοί είναι βέβαιοι ότι η θεραπεία που χορηγείται δεν πρόκειται να επιφέρει θετικά αποτελέσματα για την υγεία του ασθενούς.

Σε ότι αφορά τη συναίνεση του ασθενούς η ευθανασία διαχωρίζεται σε εκούσια, μη εκούσια και ακούσια. Όταν αναφέρεται ο όρος «εκούσια ευθανασία» ο γιατρός τελεί την ευθανασία, αφού έχει πάρει την συγκατάθεσή του ασθενούς γι' αυτήν την ενέργεια. Αυτό κατοχυρώνεται με ενυπόγραφη δήλωση της βούλησης του ασθενούς, για να υπάρχει νομική κάλυψη για τους γιατρούς. Με τον όρο «μη εκούσια ευθανασία» ο ασθενής θανατώνεται χωρίς ο γιατρός να γνωρίζει την πραγματική επιθυμία του ασθενούς, επειδή ο ασθενής συνήθως αδυνατεί να την εκφράσει ή ο τελεστής δεν ενδιαφέρεται να μάθει την πραγματική επιθυμία του ασθενούς. Η «ακούσια ευθανασία» είναι στην πραγματικότητα δολοφονική ενέργεια, αφού θανατώνεται ένας ασθενής χωρίς τη θέλησή του και οπωσδήποτε έχει την καταδίκη όλων.

«Χώρες που επιτρέπεται η ευθανασία στην Ευρώπη

⁹Οι πληροφορίες για τον ορισμό της ευγονικής αντλήθηκαν από το Wikipedia

Αυστρία: Επιτρέπεται η παθητική ευθανασία μόνο αν το άτομο πάσχει από κάποια ανίατη ασθένεια.

Βέλγιο: Επιτρέπεται η ενεργητική ευθανασία. Στο Βέλγιο έχει νομιμοποιηθεί από το 2002. Τα άτομα που μπορούν να υποβληθούν σε μία τέτοια διαδικασία είναι άτομα τα οποία πάσχουν από κάποια ανίατη ασθένεια ή υπάρχει σοβαρό πρόβλημα στο οργανισμό τους το οποίο προκλήθηκε από κάποιο ατύχημα. Επίσης μπορούν να υποβληθούν και άτομα κάτω των 18 ετών με την προϋπόθεση ότι πάσχουν από κάποια ανίατη ασθένεια και έχουν συναινέσει οι γονείς των ατόμων σε αυτή την απόφαση τους.

Γαλλία: Επιτρέπεται η παθητική ευθανασία από το 2005. Η ενεργητική ευθανασία και η υποβοηθούμενη αυτοκτονία απαγορεύονται στη Γαλλία.

Γερμανία: Επιτρέπεται η παθητική ευθανασία. Ενώ υποβοηθούμενη αυτοκτονία νομιμοποιήθηκε το 2015 για συγκεκριμένες περιπτώσεις.

Δανία: Επιτρέπεται η παθητική ευθανασία σε περιπτώσεις που το άτομο ταλαιπωρείται από αφόρητους πόνους.

Εσθονία: Επιτρέπεται η παθητική ευθανασία.

Ηνωμένο Βασίλειο: Επιτρέπεται η παθητική ευθανασία σε κάποιες περιπτώσεις.

Ιρλανδία: Επιτρέπεται η παθητική ευθανασία.

Ισπανία: Επιτρέπεται η παθητική ευθανασία ήδη από το 2002.

Ολλανδία: Η ευθανασία επιτρέπεται από το 2002 για άτομα που είχαν ξεπεράσει τα 18 τους χρόνια, ενώ νομιμοποιήθηκε υπό προϋποθέσεις και για παιδιά άνω των 12 το 2014.

Λουξεμβούργο: Επιτρέπεται και η ευθανασία αλλά και η υποβοηθούμενη αυτοκτονία από το 2009.

Μάλτα: Επιτρέπεται η παθητική αλλά απαγορεύονται η ενεργητική και η υποβοηθούμενη αυτοκτονία.

Ουγγαρία: Επιτρέπεται η παθητική ευθανασία μέσα σε αυστηρά πλαίσια αλλά απαγορεύονται η ενεργητική και η υποβοηθούμενη αυτοκτονία.

Πορτογαλία: Επιτρέπεται η παθητική ευθανασία αλλά απαγορεύονται η ενεργητική και η υποβοηθούμενη αυτοκτονία.

Σλοβακία: Επιτρέπεται μόνο η παθητική ευθανασία όταν οι ιατροί θεωρούν μάταιη την θεραπεία, τα άλλα είδη απαγορεύονται.

Σουηδία: Η παθητική ευθανασία επιτρέπεται και η υποβοηθούμενη αυτοκτονία.

Φινλανδία: Η παθητική ευθανασία είναι νόμιμη όπως και η υποβοηθούμενη αυτοκτονία.

Ιταλία: Η ενεργητική ευθανασία και η υποβοηθούμενη αυτοκτονία απαγορεύονται από τον ιταλικό ποινικό και αστικό κώδικα, ενώ η παθητική ευθανασία αποτελεί πολύπλοκη κατάσταση. Σύμφωνα με τον ιταλικό ποινικό κώδικα, «ο επαγγελματίας υγείας έχει την υποχρέωση να προβεί σε οποιαδήποτε πράξη προκειμένου να σώσει τη ζωή του ασθενούς.

Κροατία: Η ευθανασία και η υποβοηθούμενη αυτοκτονία απαγορεύονται. Ωστόσο, αναγνωρίζεται το δικαίωμα του ασθενούς στην άρνηση της θεραπείας, κατόπιν υπογραφής από τον ίδιο τον ασθενή, επομένως η δήλωση επιθυμίας για διακοπή ή μη λήψη της θεραπείας γίνονται αποδεκτά σε ασθενείς με ανίατη νόσο.

Κύπρος: Η ευθανασία και η υποβοηθούμενη αυτοκτονία απαγορεύονται, όπως και η παθητική ευθανασία. Αναμένεται συζήτηση στο κοινοβούλιο.

Ελλάδα: Η ευθανασία απαγορεύεται, σύμφωνα με τον Ποινικό Κώδικα, ο οποίος τιμωρεί την ανθρωποκτονία με πρόθεση (299), την ανθρωποκτονία με συναίνεση (300) και τη συμμετοχή σε αυτοκτονία (301). Συνεπώς, δεν αφήνει περιθώριο σε κανέναν, ούτε βέβαια στο γιατρό, να προχωρήσει, ακόμη και με τη συναίνεση του ασθενούς, σε ενεργητική ευθανασία, σε πράξη δηλαδή ή παράλειψη από την οποία να επέρχεται ο θάνατος. Αντιθέτως, η βούληση του ασθενούς να αρνηθεί και να διακόψει σε κάθε στιγμή τη θεραπεία του αναγνωρίζεται πλήρως και είναι αυτή που οριοθετεί τελικά και το καθήκον του

γιατρού. Αντίστοιχα, είναι ποινικά αδιάφορη η παράλειψη του γιατρού να χορηγήσει θεραπεία, εφόσον αυτήν δεν επιφέρει άμεσα τον θάνατο, καθώς ο τελευταίος επέρχεται φυσικά και αναπόδραστα. Με λίγα λόγια, το Δίκαιο κατοχυρώνει ή ανέχεται την παθητική ευθανασία, η οποία προϋποθέτει, αφενός τη συναίνεση του ασθενούς, αφετέρου τη φυσική επέλευση του θανάτου ως βεβαιότητα»¹⁰.

Επιχειρήματα υπέρ της ευθανασίας

-Η κατανόηση προς τον ασθενή, που πάσχει από ανίατη ασθένεια και που βασανίζεται με φρικτούς πόνους.

-πρέπει να γίνεται ορθή χρήση των οικονομικών κονδυλίων που δαπανώνται για την υγεία. Έτσι, κάποιος θα μπορούσε να ισχυριστεί ότι δεν έχει νόημα να παρατείνεται η ζωή ασθενών, που είναι βέβαιο ότι θα πεθάνουν. Τα χρήματα, που δαπανούνται στις παραπάνω περιπτώσεις, θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για ιατρική έρευνα, ιατρικά μηχανήματα ή και για την περίθαλψη νέων. Όσοι ασθενείς πάσχουν από σοβαρές ασθένειες, (όπως για παράδειγμα βαθιά άνοια ή βρίσκονται σε κώμα δεν μπορούν να δαπανούν τους οικονομικούς πόρους που ανήκουν σε όλο το κοινωνικό σύνολο.

- Οι μονάδες εντατικής θεραπείας που φιλοξενούν τα άτομα αυτά για να τα διατηρήσουν στη ζωή, που μετά από λίγο χρονικό διάστημα είναι βέβαιο ότι θα πεθάνουν, έχουν υψηλό κόστος λειτουργίας. Έτσι, θα αυξηθούν οι διαθέσιμες κλίνες στις μονάδες εντατικής θεραπείας.

-εξίσου μεγάλο είναι το κόστος λειτουργίας δημόσιων ιδρυμάτων που φιλοξενούν άτομα με ανίατες ασθένειες.

-Το οικογενειακό περιβάλλον αυτών των ασθενών επιβαρύνεται με δυσβάσταχτα οικονομικά ποσά αλλά και με ψυχική και κοινωνική επιβάρυνση.

-Υπάρχει βεβαίως και το επιχείρημα πως κάθε άνθρωπος έχει δικαίωμα να τερματίζει τη ζωή του ή να ζητάει τον τερματισμό της γιατί είναι κύριος του εαυτού του και εκείνος αποφασίζει για τη ζωή και τον θάνατό του. Αυτό το επιχείρημα

¹⁰ Οι πληροφορίες για τις χώρες που επιτρέπεται η ευθανασία αντλήθηκαν από το Wikipedia

υπερασπίζεται μια αξιοπρεπή ζωή. Πρέπει δηλαδή να γίνεται σεβαστή η επιθυμία κάποιου να πεθάνει με αξιοπρέπεια και ειρήνη, χωρίς βασανιστικούς πόνους και σωματική ταλαιπωρία. Το δικαίωμα του ανθρώπου σε έναν αξιοπρεπή θάνατο είναι αναφαίρετο και εντάσσεται μέσα στα δικαιώματα της ελευθερίας του, υπό τον όρο ότι έχει την πνευματική διαύγεια να αποφασίσει για την ωφέλεια της ζωής του.

-Με τέτοιου είδους βαριές καταστάσεις, ο ασθενής αναγκάζεται να εξαρτάται από τους άλλους και μπορεί κάτι τέτοιο να μην το επιθυμεί και να μην μπορεί να συνηθίσει στην συνθήκη αυτή. Ζούμε σε μία εποχή, όπου η αυτονομία είναι προαπαιτούμενο και έτσι η εξάρτηση από τους άλλους είναι ανεπιθύμητη.

-Σήμερα, ο πόνος θεωρείται κάτι κακό. Η απαλλαγή από τον πόνο θεωρείται λύτρωση καθώς και από κάθε αρρώστια και σωματική βάσανο.

-Ακόμη, στην πολυάσχολη καθημερινότητα των πόλεων η κοινωνική απομόνωση και περιθωριοποίηση ατόμων σωματικά ανάπηρων ή διανοητικά καθυστερημένων γίνεται όλο και πιο συνήθης.

-Ο γιατρός έχει ηθική υποχρέωση να ανακουφίζει τον ασθενή από τον πόνο. Όταν όλα τα «όπλα» που του έχει δώσει η ιατρική επιστήμη έχουν αποβεί άκαρπα πρέπει να προχωράει σε ευθανασία, για να λυτρώσει τον ασθενή.

Επιχειρήματα κατά της ευθανασίας

-Η ευθανασία στερεί από τον άνθρωπο το υπέρτατο αγαθό της ζωής. Γι αυτό ο άνθρωπος πρέπει να την προστατεύει σε κάθε περίπτωση και να σηματοδοτεί την υπέρτατη αξία της.

-Ο θάνατος είναι μία αναγκαιότητα για τον άνθρωπο, άρα δεν μπορεί να θεωρηθεί δικαίωμα των ανθρώπων. Είναι μια υποχρεωτική κατάσταση, αναπόφευκτη για όλους.

-Μέσα στα εφόδια των γιατρών είναι και πολλά αναλγητικά φάρμακα, που καταπραΰνουν τους πόνους του ασθενούς.

-Η επιθυμία των ασθενών να πεθάνουν, προέρχεται πολλές φορές από την απελπισία ή τις συναισθηματικές διαταραχές που τις περισσότερες φορές συνοδεύουν αυτές τις καταστάσεις. Πάσχουν δηλαδή, από κατάθλιψη ή η συμπεριφορά τους είναι αποτέλεσμα παρενεργειών των φαρμάκων, με αποτέλεσμα να μην μπορούν να αποφασίσουν με καθαρή σκέψη. Σε αυτές τις περιπτώσεις είναι δύσκολο να πει κανείς ότι αυτή είναι η πραγματική επιθυμία των ασθενών. Ακόμη, υπάρχει και το ενδεχόμενο να νιώθουν άσχημα, που αποτελούν βάρος και ταλαιπωρία για την οικογένειά τους. Οπότε η επιθυμία τους είναι συναισθηματικά φορτισμένη και ίσως λανθασμένη, γιατί πολλές φορές έχουμε δει η απώλεια των ανθρώπων να βασανίζει πολύ περισσότερο τους οικείους τους.

-Έχουν καταγραφεί περιπτώσεις ασθενών που ενώ βρίσκονταν σε κώμα, επανήλθαν μετά από μεγάλο χρονικό διάστημα στην πρότερή τους κατάσταση.

-Η ευθανασία είναι ουσιαστικά φόνος, επειδή άμεσα ή έμμεσα αφαιρεί τη ζωή ενός ανθρώπου και ως εκ τούτου είναι καταδικαστέα.

-Η ψυχική συμπαράσταση προς τους βαριά ασθενείς από τους συγγενείς του ωφελεί και τις δύο πλευρές. Επειδή ακριβώς υπάρχει στενή σχέση ανάμεσα στον ασθενή και τους φροντιστές του, αυτό κάνει τον πρώτο να υπομένει καρτερικότερα τα βάσανα και να απαλύνεται ο σωματικός του πόνος και πλουτίζει σε συναισθήματα αγάπης και φροντίδας τους δεύτερους.

-Η υγεία είναι το σημαντικότερο κοινωνικό δικαίωμα των πολιτών και η πολιτεία οφείλει να φροντίζει τις υπηρεσίες υγείας και να καταβάλει κάθε προσπάθεια προς όφελος των πολιτών της. Αντίθετα, η ευθανασία στρέφεται κατά της υγείας των πολιτών.

-Τα σωματικά ανάπηρα ή διανοητικά καθυστερημένα άτομα πρέπει να μπορούν να ενταχθούν στο κοινωνικό σύνολο και αυτό μπορεί να κατορθωθεί με την κατάλληλη εκπαίδευση. Σχολεία για άτομα με ειδικές ανάγκες, ευνοϊκοί όροι πρόσληψής τους στον ιδιωτικό ή δημόσιο τομέα, βελτιωμένες

υποδομές στο δημόσιο χώρο, είναι μερικές από τις παροχές που θα έπρεπε να προσφέρονται.

-Όπως στο παρελθόν κάποιες ασθένειες, που θεωρούνταν ανίατες, αργότερα οι επιστήμονες εφηύραν ή ανακάλυψαν το φάρμακο, έτσι και σήμερα κανείς δεν μπορεί να αποκλείσει το γεγονός ότι οι σύγχρονες ανίατες ασθένειες μπορούν ιάσιμες στο κοντινό μέλλον.

-Η ευθανασία μπορεί να αποτελέσει το «όπλο» σε κάποιους, για να θανατώσουν ανεπιθύμητα πρόσωπα για λόγους οικονομικούς, όπως για παράδειγμα το σφετερισμό της παρουσίας ενός ετοιμοθάνατου ή την εμπορία ανθρωπίνων οργάνων, και για λόγους προσωπικής έριδας ή φυλετικής, πολιτικής, θρησκευτικής αντιδικίας.

-Οι ευπαθείς ομάδες, όπως οι ηλικιωμένοι, τα άτομα με ειδικές ανάγκες, οι ψυχικά ασθενείς, κ.α. κινδυνεύουν από ένα μοντέρνο ρατσισμό, να εφαρμόζεται η ευθανασία.

-Η ευθανασία έρχεται σε αντιπαράθεση στον όρκο του Ιπποκράτη. Οι γιατροί ορκίζονται να νοιάζονται για τη θεραπεία και όχι για το θάνατο των ασθενών. Επιπλέον, με την εφαρμογή της ευθανασίας θα χαθεί η εμπιστοσύνη των ασθενών και των οικογενειών τους προς τους γιατρούς. Από την άλλη πλευρά ο άρρωστος πρέπει να βλέπει στο γιατρό τον άνθρωπο που του σώζει τη ζωή και όχι το δῆμιό του. Αυτή η παράμετρος θα μπορούσε να οδηγήσει και στο χρηματισμό κάποιων γιατρών για τη θανάτωση ασθενών. Κάτι τέτοιο θα επιφέρει την ηθική διαφθορά των γιατρών και θα ευτελίσει το λειτούργημά τους.

-Με την εφαρμογή της ευθανασίας υπάρχει μεγάλη πιθανότητα να υπάρξει στασιμότητα στην εξέλιξη των επιστημών και κυρίως της ιατρικής και της βιολογίας. Η ιατρική έρευνα για την ανακάλυψη νέων φαρμάκων και μεθόδων ίασης των ασθενών θα ατονήσει.

-Υπάρχει κίνδυνος με την ευθανασία να αναπτυχθεί ρατσιστική προκατάληψη προς τους βαριά ασθενείς. Αυτό είναι μια αντιδημοκρατική προοπτική που θα ακολουθήσει τις «εύκολες» λύσεις της εποχής μας και παράλληλα θα

αποτελέσει μεγάλο πλήγμα και μελανή παρακαταθήκη στις επόμενες γενιές.

Όπως στο ζήτημα των αμβλώσεων έτσι και στο ζήτημα της ευθανασίας, εγείρονται αντίπαλες θεωρίες και ελέγχουν τα όρια της αυτονομίας, καθώς άπτονται θρησκευτικών, νομικών πολιτικών πεποιθήσεων αλλά και επιφορτίζονται από την πληθώρα των περιπτώσεων που καλούνται να απαντήσουν.

3)ΕΥΓΟΝΙΚΗ

Η ετυμολογία της λέξης «ευγονική» προκύπτει από το «ευ» δηλαδή καλό και το «γόνος» και σημασιολογικά ορίζεται ως ο τομέας της επιστήμης που ασχολείται με τις μεθόδους βελτίωσης του ανθρώπινου γονιδιώματος κατά βάση σε σωματικό επίπεδο, με τη συνδρομή των νόμων της γενετικής και της κληρονομικότητας». ¹¹ Η ευγονική, έχει συνδεθεί ως έννοια, με τις κοινωνικοπολιτικές εξελίξεις της εκάστοτε εποχής και για το λόγο αυτό μάλλον δημιουργεί περισσότερες αρνητικές στάσεις απ' ό,τι θετικές. Η πρώτη συσχέτισή της είναι με τη Ναζιστική Γερμανία. Οφείλουμε βέβαια να αναγνωρίσουμε ότι οι ρίζες της ευγονικής, εκκινούν από την αρχαία Ελλάδα και συγκεκριμένα τη Σπάρτη όπου τα βρέφη εξετάζονταν από μια ομάδα που είχε αναλάβει να ορίζει την κατάσταση της υγείας τους και εάν διαπίστωναν κάποιο πρόβλημα τα εναπόθεταν στον Καιάδα με σκοπό τον τερματισμό της ζωής τους.

Ο εικοστός αιώνας βέβαια χρησιμοποίησε την ευγονική με εντελώς διαφορετικό τρόπο και με εντελώς διαφορετικούς σκοπούς. Η συζήτηση γύρω από το ζήτημα της ευγονικής εστιάζει πλέον στα εξής: α) τα μέσα που χρησιμοποιεί κατά την πρακτική της εφαρμογή, β) τους σκοπούς στους οποίους προσβλέπει και γ) στις συνέπειές της στον κοινωνικό αντίκτυπο.

Στην προσπάθεια διερεύνησης των παραπάνω, η ευγονική διακρίθηκε σε θετική κι αρνητική. Η αρνητική ευγονική, θέτει ως στόχο, τη διατήρηση της καλής

¹¹ Οι πληροφορίες για τον ορισμό της ευγονικής αντλήθηκαν από το Wikipedia

υγείας του κοινωνικού συνόλου, θεωρώντας πως αυτό είναι εφικτό, μόνο δια της «επιλεγμένης» κυοφορίας και γέννησης των πιο υγιών βρεφών, ενώ η θετική ευγονική, ασχολείται με τους τρόπους αναπαραγωγής περισσότερων υγιών βρεφών, μέσω της γονιδιακής παρέμβασης.

Έχουμε λοιπόν, από τη μια πλευρά τη θετική ευγονική που πρεσβεύει ότι η ένωση των πνευματικά ισχυρότερων προς τη δημιουργία μιας μεγάλης οικογένειας, θα δώσει λύση στο πρόβλημα της κοινωνικής ανομοιογένειας, ως προς το επίπεδο διάνοησης, κι από την άλλη πλευρά την αρνητική ευγονική, η οποία προσβλέπει στην ποιοτική αναβάθμιση του κοινωνικού συνόλου, ακολουθώντας την ιδέα της βιολογικής εξάλειψης των «προβληματικών» φυλών.

Σήμερα η ευγονική έχει επεκτείνει τις δραστηριότητές της στην παρεμβατική ιατρική, τουτέστιν είναι πλέον πραγματικότητα η παρεμβατική δράση στο γενετικό μας κώδικα. Αυτό με τη σειρά του, διάνοιξε νέα παράθυρα στην επιστήμη της ευγονικής, καθώς πλέον η διάγνωση του γενετικού υλικού γίνεται επί τη βάση της ανάλυσης της δομής του DNA, πράγμα που σημαίνει ότι είμαστε σε θέση να ορίσουμε ποια χαρακτηριστικά επιθυμούμε να αναπαράγουμε και ποια επιθυμούμε να εξαλείψουμε. Οι σημαντικότερες και πιο διαδεδομένες δράσεις που αφορούν την ευγονική σήμερα είναι οι εξής:

α) Ο προγεννητικός έλεγχος: αποτελεί χρήσιμο διαγνωστικό εργαλείο κατά την κυοφορία προς διαπίστωση της καλής υγείας του εμβρύου και της εγκυμονούσας. Στο πλαίσιο του προγεννητικού ελέγχου, η μέθοδος της αμνιοπαρακέντησης, αποτελεί παρεμβατική διαγνωστική επιλογή. β) Η προεμφυτευτική γενετική διάγνωση: η μέθοδος αυτή ακολουθεί την γονιμοποίηση του ωαρίου με εξωσωματική, δίδοντας την δυνατότητα στους γενετιστές να παρέμβουν στον γενετικό κώδικα και να «αφαιρέσουν» από το γονιμοποιημένο ωάριο τυχόν «ελαττωματικά» κύτταρα τα οποία θα προκαλέσουν γενετικές ανωμαλίες στο έμβρυο. Ακόμη, υπάρχει η δυνατότητα να επιλεχθεί εκείνο το ωάριο που θα παρουσιάζει

συμβατότητα με τα συγγενικά πρόσωπα, με σκοπό εάν παραστεί ανάγκη, να υπάρχει διαθέσιμο υλικό μυελού των οστών. γ) Η αναπαραγωγική κλωνοποίηση: Η αναπαραγωγική κλωνοποίηση «δημιουργεί» φαινοτυπικά πανομοιότυπα οργανικά στελέχη του σωματικού κυττάρου, ώστε να καθίσταται εφικτό, να αναπαράγουμε πρόσωπα. Η διαδικασία απαιτεί ουσιαστικά παρέμβαση στο DNA με σκοπό την αντιγραφή του. δ) Η πολλαπλή γονεϊκότητα: Η μέθοδος αυτή αφενός καθιστά εν δυνάμει γονείς ομόφυλα ζευγάρια αφετέρου διευρύνει την αναπαραγωγική αυτονομία σε περισσότερα ζευγάρια.

4)ΚΛΩΝΟΠΟΙΗΣΗ

«Κλωνοποίηση είναι η διαδικασία δημιουργίας ενός ή περισσότερων ομοίων αντιγράφων από ένα πρότυπο. Στο χώρο της Βιολογίας αυτό το πρότυπο μπορεί να αντιπροσωπεύει ένα μόριο (π.χ. DNA ή RNA) ή ένα γονίδιο, ένα κύτταρο (π.χ. βακτήριο, λεμφοκύτταρο), ή ακόμη και ένα πολυκύτταρο οργανισμό. Με τη μοριακή κλωνοποίηση επιδιώκεται η αντιγραφή μορίων ή γονιδίων με σκοπό την ευχερέστερη μελέτη τους ή εκμετάλλευσή τους. Με την κλωνοποίηση μικροοργανισμών επιδιώκεται η παραγωγή πολλαπλών αντιγράφων ενός μικροοργανισμού, στον οποίο έχει εισαχθεί ένα ευνοϊκό για τα προϊόντα του, γονίδιο.

Η κλωνοποίηση πολυκύτταρων οργανισμών στους οποίους έχουν εισαχθεί με τη μέθοδο του ανασυνδυασμένου DNA ανθρώπινα γονίδια (όπως η περίπτωση της Dolly), πέραν του επιστημονικού ενδιαφέροντος μπορεί να αποβεί μια πολύτιμη πηγή φαρμακευτικών πρωτεϊνών, όπως η ινσουλίνη. Η εφαρμογή της διαδικασίας αυτής στον άνθρωπο (αναπαραγωγική κλωνοποίηση) αντιμετωπίζει προβλήματα ηθικής, ωστόσο είναι επιτρεπτή για θεραπευτικούς σκοπούς»¹².

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

¹²Οι πληροφορίες για τον ορισμό της διαθεματικότητας αντλήθηκαν από το wikipedia

Την προοπτική της κλωνοποίησης οραματίζεται από το 1892 ο βιολόγος August Weismann ο οποίος προσπάθησε να θεμελιώσει μια θεωρία παρόμοια της κλωνοποίησης. Από τότε, οι επιστήμονες επιχείρησαν να δοκιμάσουν την τύχη τους σε πειραματικό στάδιο μέχρι το 1996, που οι Wilmut & Campbell κατόρθωσαν να κλωνοποιήσουν για πρώτη φορά ένα θηλαστικό ζώο (την Dolly) χρησιμοποιώντας κύτταρα ενός άλλου ενήλικου ζώου. Στη συνέχεια, πραγματοποιήθηκαν κλωνοποιήσεις σε ποντίκια και βοοειδή, ενέργειες που προκάλεσαν ποικίλες εντυπώσεις και νέα ηθικά και νομικά διλήμματα (Connor, 2007), γιατί ουσιαστικά από τη στιγμή που διανοιχθηκε ο δρόμος, αναμένουμε και την ώρα για την ανθρώπινη κλωνοποίηση.

« Το διεθνές δίκαιο, με το άρθρο 11 της Οικουμενικής Διακήρυξης της 11ης Νοεμβρίου του 1997 για το Ανθρώπινο Γονιδίωμα και τα Δικαιώματα του Ανθρώπου ορίζει ότι «τρόποι πρακτικής αντίθετοι προς την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, όπως η κλωνοποίηση ανθρώπων για αναπαραγωγικούς λόγους δεν επιτρέπονται». Την ίδια πολιτική ακολουθεί και ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας (απόφαση της 50ής Συνέλευσης του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας). Το ευρωπαϊκό δίκαιο, μέσω του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου στις 12.3.1997, αναφέρει ότι η κλωνοποίηση του ανθρώπου προσβάλλει την αξία του. Ταυτόχρονα, η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και τη Βιοϊατρική που έγινε στο Oviedo στις 4.4.1997, απαγορεύει την κλωνοποίηση ανθρώπινων όντων. Το πρόσθετο Πρωτόκολλο της προαναφερθείσας σύμβασης απαγορεύει κάθε παρέμβαση η οποία έχει ως σκοπό τη δημιουργία ανθρώπινου όντος, το οποίο γενετικά είναι όμοιο με ένα άλλο ον, ζωντανό ή νεκρό (Κοινή Υπουργική Απόφαση Α.Φ. 0546/1/ΑΣ 723/Μ 4898/21 ΟΚΤ. 1998 – ΦΕΚ Α224). Χαρακτηριστική είναι επίσης η απόφαση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, η οποία εκδόθηκε στις 15.1.1998 και με την οποία ζητήθηκε μέσω ψηφίσματος η απαγόρευση της αναπαραγωγικής κλωνοποίησης. Η Ελλάδα με τη σειρά της, ενσωμάτωσε με την Υπουργική Απόφαση Φ.0546/1/ΑΣ

723/M.4898 το Πρόσθετο Πρωτόκολλο της Σύμβασης του Οβιέδο το 1998 και έκτοτε επιτρέπει την έρευνα μόνο στην περίπτωση της θεραπευτικής κλωνοποίησης. Επιπροσθέτως, η αναπαραγωγική κλωνοποίηση απαγορεύεται ρητά από το άρθρο 1455 του Ν. 3089/2002, ενώ το άρθρο 26 του Ν. 3303/2005 προβλέπει ποινή 15 ετών για τους παραβάτες. Βάσει των προαναφερθέντων, η συζήτηση για την αναπαραγωγική ανθρώπινη κλωνοποίηση φαίνεται να έχει κλείσει»¹³.

Ωστόσο, η νομική πλευρά του ζητήματος παραμένει ιδιαίτερα περίπλοκη, αρκεί να αναλογιστούμε τα ερωτήματα, που αναπόφευκτα επιζητούν απάντηση: «πού απευθύνεται άραγε κάθε είδους νομοθετική πρόβλεψη ή απαγόρευση στην επιστημονική κοινότητα, στους ιατρούς, στην μητέρα που θα κυφορήσει, σ' εκείνη που θα προσφέρει το ωάριο προς γονιμοποίηση ή σ' εκείνον που θα αποτελέσει δότη του κλώνου; Ποιοί είναι οι άμεσοι αποδέκτες των νομοθετημάτων ο ιδιωτικός τομέας, τα ερευνητικά ινστιτούτα, η ακαδημαϊκή κοινότητα;»

Ακόμη, «ποια θα είναι η νομοθετική πρόβλεψη για το ανθρώπινο όν που θα γεννηθεί; και με ποια κριτήρια θα διακριθεί το «θεραπευτικό» ερευνητικό πεδίο από την κλωνοποίηση;» Αυτά είναι μερικά μόνο ζητήματα που ανακύπτουν από την εν δυνάμει ανθρώπινη κλωνοποίηση, ενώ ακόμη πιο πολύπλοκα είναι τα θέματα που αφορούν την ηθική πλευρά της. Τούτο διότι η μέθοδος της κλωνοποίησης δημιουργεί ρήγμα στο θεμέλιο της κοινωνίας που ονομάζεται οικογένεια.

Πολλά χάνουν την αξία τους κι επαναπροσδιορίζονται μέσω της διαδικασίας της κλωνοποίησης:

α) δεν υφίσταται πλέον η παραδοσιακή δομή της οικογένειας, από τη στιγμή που ως μητέρα του κλώνου δύναται να προκύψει για παράδειγμα η αδελφή του.

β) αναιρείται η προϋπόθεση της σεξουαλικής συνεύρεσης ετερόφυλων ζευγαριών ακόμη κι η ύπαρξη συντρόφου.

¹³ Οι πληροφορίες αντλήθηκαν από τον ΟΔΕΘ

γ) δεν υφίσταται κοινωνικός ιστός, εφόσον η δημιουργία ανθρώπων θα απαιτεί μονάχα την ύπαρξη ειδικών «εκκολαπτηρίων».

δ) διαταράσσεται η ισορροπία της κοινωνικής δομής, καθώς προσωπικότητες που άλλαξαν το ρου της ιστορίας, θετικά ή αρνητικά θα έχουν την δυνατότητα να αναπαράγονται αέναα μέσω της διαδικασίας της κλωνοποίησης.

Όμως αυτά δεν είναι παρά πλευρές του ζητήματος το οποίο προσκρούει στην επιχειρηματολογία υπέρ και κατά της κλωνοποίησης. Η επιστήμη συνεχώς εξελίσσεται, καθημερινά αναζητά λύσεις στα προβλήματα που προκύπτουν από την πρόοδο του πολιτισμού μας και του τρόπου ζωής που έχουμε υιοθετήσει. Στην προσπάθεια αυτή θυσιάζονται πολλά στο όνομα της επιστήμης (π.χ. πειραματόζωα). Έτσι λοιπόν ανακύπτει το πρόβλημα του κατά πόσο αυτό ενέχει ηθικότητας.

Επιχειρήματα υπέρ της κλωνοποίησης

- Δικαίωμα στην επιστημονική έρευνα

Το επιχείρημα περί του δικαιώματος στην ελεύθερη επιστημονική έρευνα, έχει χαρακτηριστεί ηθικής φύσεως και μάλιστα έχει διατυπωθεί η άποψη πως τα σύγχρονα κράτη αντιλαμβάνονται την ελευθερία της επιστημονικής έρευνας ως αγαθό υψίστης σημασίας, το οποίο πρέπει να προστατεύεται συνταγματικά¹⁴. Η διαδικασία της κλωνοποίησης, από επιστημονική άποψη, έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία δύο ή περισσότερων πανομοιότυπων αντιγράφων (σε σχέση με το πρωτότυπο). Αυτό στην πράξη σημαίνει ότι είμαστε σε θέση να παράγουμε ακριβώς εκείνα τα στοιχεία που χρειαζόμαστε σε κάθε περίπτωση, είτε για να βελτιώσουμε το βιοτικό μας επίπεδο, είτε για να «σώσουμε» την ίδια μας την ζωή. Για παράδειγμα, έχουμε τη δυνατότητα να παράγουμε τρόφιμα με βελτιωμένη θρεπτική αξία. Με την τεχνική της κλωνοποίησης μας δίδεται επίσης η δυνατότητα να δημιουργήσουμε ιστούς αγγείων ή δέρματος και κατ' επέκταση οργάνων (καρδιά,

¹⁴ Κριάρη-Κατράνη,Ι.(1994). «Βιοϊατρικές Εξελίξεις και Συνταγματικό Δίκαιο». Αθήνα: Σάκκουλας. 159-162

νεφρά), κάτι το οποίο θα δώσει άλλη διάσταση στις μεταμοσχεύσεις. Επίσης, θα είμαστε σε θέση να δημιουργήσουμε κλωνοποιημένα ζώα τα οποία θα παράγουν συγκεκριμένες πρωτεΐνες που μας είναι χρήσιμες για την θεραπεία συγκεκριμένων ασθενειών.

- Διεύρυνση του επιστημονικού πεδίου

Περαιτέρω, η μέθοδος της κλωνοποίησης αφήνει ανοικτούς ορίζοντες στο πεδίο μελετών. Με τον κλώνο είμαστε σε θέση να δημιουργήσουμε μια σειρά από γενετικά πανομοιότυπα ζώα, μέσω των οποίων θα μελετήσουμε την επίδραση των περιβαλλοντικών παραγόντων πάνω στα γονίδια, στους μηχανισμούς γήρανσης, μέχρι και τις μεταλλάξεις των γονιδίων της καρκινογένεσης. Ακόμη, οι υποστηρικτές της κλωνοποίησης επικαλούνται το δικαίωμα στην αναπαραγωγική ελευθερία. Για παράδειγμα ομόφυλα ζευγάρια θα είναι εφικτό να αποκτήσουν ένα παιδί μέσω της διαδικασίας της κλωνοποίησης. Αλλά και ετερόφυλα ζευγάρια θα έχουν την ευκαιρία, με την συγκεκριμένη μέθοδο, να επιλέξουν τα συγκεκριμένα γονιδιακά χαρακτηριστικά που επιθυμούν, π.χ. το παιδί να έχει ή να μην έχει γαλάζια μάτια. Παρόλα αυτά, το δικαίωμα στην αναπαραγωγική ελευθερία χρήζει αναστοχασμού, καθόσον ως κοινωνικά όντα, η αναπαραγωγική διαδικασία είναι μέρος της ύπαρξής μας και αναπόσπαστο κομμάτι της συμβίωσής μας.

Επιχειρήματα κατά της Κλωνοποίησης

- Εκμετάλλευση του κλώνου

Δίχως αμφιβολία, η εξέλιξη της γενετικής μηχανικής και της βιολογίας έχουν προσδώσει στην αναβάθμιση της ποιότητας ζωής μας. Μακροζωία, βιονικά άκρα, θεραπείες με αντιβιοτικά, αντικατάσταση ζωτικών οργάνων. Όπως κάθε νέα μέθοδος όμως, έτσι κι η κλωνοποίηση, έρχεται αντιμέτωπη, εκτός από ηθικής φύσεως διλήμματα και φιλοσοφικούς προβληματισμούς, και με πιθανούς κινδύνους που θα έχουν άμεσο πρακτικό αντίκτυπο εφόσον επιβεβαιωθούν. Ένα από αυτά τα σενάρια κινδυνολογίας και

ηθικολογίας είναι η ανθρώπινη κλωνοποίηση να αποτελέσει το εφαλτήριο για την εκμετάλλευση του κλώνου ως πηγή οργάνων για μεταμοσχεύσεις («καλλιέργεια» ανθρώπινου είδους προς εξυπηρέτηση αυτού του σκοπού).

Το επιχείρημα αυτό, δοκιμάζει το κύρος του, αν αναλογιστούμε το εξής παράδειγμα: ένα ζευγάρι κάνει εξωσωματική, και κλωνοποιείται το έμβρυο. Δίνεται το ένα στην μητέρα και το άλλο «κρατείται», σε περίπτωση που χρειαστεί όργανα για μεταμόσχευση. Υπάρχει μια μητέρα ή ένας πατέρας που θα έκανε κάτι τέτοιο; η πρώτη σκέψη είναι αρνητική, αλλά είναι αδύνατον από την άλλη να μην λάβουμε υπόψη, πως η ανθρώπινη ιστορία δεν έχει πάντα να δείξει λογικούς συσχετισμούς. Είναι πολλές οι φορές που οι άνθρωποι συμπεριφέρονται αλλοπρόσαλλα και παρανοϊκά.

- Συγγενείς ανωμαλίες

Μια ακόμη παράμετρος που ενοχοποιεί την ιδέα της κλωνοποίησης των ανθρώπων είναι οι μεγάλες πιθανότητες δημιουργίας συγγενών ανωμαλιών κατά την παραγωγή κλώνων. Εάν πάρουμε ως δεδομένο πως οι μονοζυγωτικοί δίδυμοι έχουν τις διπλάσιες πιθανότητες απ' τα υπόλοιπα αδέλφια να παρουσιάσουν κάποιες γενετικές ανωμαλίες, βλέπουμε πως κι όταν ακόμη η κλωνοποίηση γίνεται μέσω της φυσικής διαδικασίας, διπλασιάζεται ο κίνδυνος εμφάνισης προβλημάτων.

- Το δικαίωμα στη μοναδικότητα

Επιπλέον, οι πολέμιοι της ανθρώπινης κλωνοποίησης, επικαλούνται ένα πολύ ισχυρό επιχείρημα στην προσπάθειά τους να ανακόψουν την πορεία της κι αυτό δεν είναι άλλο από το δικαίωμα στην μοναδικότητα. Πώς όμως ορίζεται η μοναδικότητα και με ποιο τρόπο η κλωνοποίηση την απειλεί; Το επιχείρημα για το δικαίωμα στην μοναδικότητα, χρήζει προσοχής και ηθικής προσέγγισης κατά την περίπτωση όπου οι γενετιστές είναι σε θέση να επηρεάσουν τον χαρακτήρα και να δημιουργήσουν έναν κλώνο πανομοιότυπο και στο χαρακτήρα και στη συμπεριφορά. Διότι, όσον αφορά τα φαινοτυπικά χαρακτηριστικά, η ίδια η φύση από μόνη της μας δίδει τέτοια

παραδείγματα, αφού οι πρώτοι κλώνοι είναι εκείνοι που δημιουργήθηκαν στο φυσικό «εργαστήριο», τη μήτρα. Επρόκειτο για τους μονοζυγωτικούς διδύμους που έχουν γεννηθεί από τη διάσπαση ενός κυττάρου και μοιράζονται ακριβώς το ίδιο DNA. Παρά ταύτα η ύπαρξή τους δεν φαίνεται να δημιούργησε ποτέ κανέναν προβληματισμό, καθώς αν κι αποτελούν δύο πανομοιότυπους οργανισμούς παραμένουν μοναδικοί στον «πληθυσμό» των υπόλοιπων διδύμων.

Το ερώτημα λοιπόν παραμένει, είναι σε θέση οι γενετιστές να επηρεάσουν εξίσου και το χαρακτήρα του κλώνου; «Οι γενετιστές ισχυρίζονται πως μπορούν να τροποποιούν τα γονίδια κατά τρόπο τέτοιο έτσι ώστε να επιτύχουν όχι μόνο πανομοιότυπα φαινοτυπικά χαρακτηριστικά, αλλά να επηρεάσουν την συμπεριφορά και τον χαρακτήρα». Εάν αυτό επιβεβαιώνεται στην πράξη, τότε σαφώς το δικαίωμα στη μοναδικότητα θίγεται, μιας και θα υπάρχουν κλώνοι με πανομοιότυπα φαινοτυπικά χαρακτηριστικά, και χαρακτήρα, άρα καταργείται η έννοια του πρωτότυπου. Ο ηθικός προβληματισμός επί του θέματος δεν μπορεί παρά να μας απασχολεί όλους. Ως εκ τούτου, η ίδια η αξία της ζωής νοηματοδοτείται με διαφορετική προσέγγιση, και χάνει την υπάρχουσα ισχύ της.

5) ΜΕΤΑΜΟΣΧΕΥΣΗ ΟΡΓΑΝΩΝ

Η μεταμόσχευση οργάνων είναι μια ιατρική πράξη και μια σύνθετη διαδικασία που επιτυγχάνεται με εγχείρηση, μεταφέροντας υγιή όργανα, από νεκρό ή ζωντανό δότη σε έναν ασθενή λήπτη, με σκοπό να αποκαταστήσει τη φυσιολογική λειτουργία του πάσχοντα οργανισμού του. Αναμφισβήτητα, αποτελεί μια από τις σπουδαιότερες κατακτήσεις της ιατρικής του 20ού αιώνα και έχει τοποθετηθεί πλέον στις θεραπευτικές πρακτικές. Αποκαθιστά την υγεία των λειτουργιών του σώματος, που είχε διαταραχθεί ή είχε υποκατασταθεί με μια

μηχανικού τύπου μέθοδο. Συνεπώς, η μεταμόσχευση είναι η εγχείρηση κατά την οποία υγιή όργανα μεταφέρονται από έναν εκλιπόντα ή εν ζωή δότη σε ένα χρονίως πάσχοντα ασθενή, με σκοπό την αποκατάσταση της λειτουργίας κάποιου οργάνου του, το οποίο βρίσκεται σε ανεπάρκεια.

Η πρώτη απόπειρα μεταμόσχευσης (δέρματος) πραγματοποιήθηκε το 1869 από τον ελβετικής καταγωγής χειρουργό Jacques Louis Reverdin και λίγο αργότερα ένας άλλος χειρουργός, ο Jaboulay (1906) επιχείρησε να μεταμοσχεύσει νεφρά από ζώα σε ανθρώπινο ον (αν και ήδη από τα χρόνια του Μεσαίωνα είχαν επιχειρηθεί πολλές φορές τέτοιου είδους μεταμοσχεύσεις). Καμία όμως από τις δύο περιπτώσεις δεν στέφθηκε με επιτυχία ίσως διότι δεν υπήρχε ακόμη η δυνατότητα για σωστή αιμοκάθαρση. Παρόλα αυτά η εικοσαετία 1900 με 1920 απέδωσε καρπούς στο πεδίο των μεταμοσχεύσεων ενώ από το 1950 κι έπειτα καθορίστηκαν οι προϋποθέσεις για την επιλογή του δότη και των μοσχευμάτων και συνάμα θεσπίστηκαν στρατηγικές με βάση τις οποίες γίνεται η αξιολόγηση της κάθε περίπτωσης, ο έλεγχος της συμβατότητας κι η προεγχειρητική επεξεργασία του μοσχεύματος. Η διεθνής αναγνώριση στην προσπάθεια επιτυχούς μεταμόσχευσης ήρθε το 1967 όταν ο χειρουργός Christian Bernard (Νοτιοαφρικανός) ολοκλήρωσε επιτυχώς την μεταμόσχευση καρδιάς, ενώ ακολούθησαν μεταμοσχεύσεις κι άλλων οργάνων, όπως αυτή του ήπατος. Στα χρόνια που ακολούθησαν συνέβησαν γιγαντιαίες εξελίξεις στο χώρο των μεταμοσχεύσεων και το 1977 με την συνδρομή των συστημάτων πληροφορικής τέθηκε σε ισχύ ένα πρωτόκολλο σύστημα (United Network for Sharing Organ, UNUS) που αναλαμβάνει να αντιστοιχίσει τα όργανα με τους υποψήφιους παραλήπτες, παρέχοντας την εγγύηση και την ασφάλεια σε θέματα διαφάνειας ελέγχου των κριτηρίων που απαιτούνται.

Οι εξελίξεις στον τομέα των μεταμοσχεύσεων αναπόφευκτα επηρέασαν το νομικό/ δεοντολογικό πλαίσιο που διέπει την ιατρική επιστήμη και των πρακτικών που αυτή υιοθετεί. Το πιο κομβικό σημείο διένεξης παραμένει ο

προσδιορισμός του «θνήσκειν», υπό την έννοια ότι η τεχνολογία είναι σε θέση πλέον να προσφέρει μηχανική υποστήριξη σε άτομα που έχουν υποστεί εγκεφαλικό θάνατο. Με τον όρο εγκεφαλικό θάνατο αναφερόμαστε σε άτομο που θεωρείται κλινικά νεκρό αλλά η καρδιά και οι πνεύμονές του δίδουν παλμό, έστω και με την επικουρία μηχανικής υποστήριξης.

Βρισκόμαστε λοιπόν μπροστά σε νέα ερωτήματα που υπερβαίνουν την παραδοσιακή ιατρική: πότε ένα ανθρώπινο όν θεωρείται νεκρό; Πότε έχει το δικαίωμα η ιατρική επιστήμη να παύσει να κρατά στη ζωή τον άνθρωπο; Πότε είναι νομικά και ηθικά αποδεκτό να πραγματοποιείται η αφαίρεση των οργάνων που προορίζονται για μεταμόσχευση; Τι γίνεται στην περίπτωση εγκυμονούσας με εγκεφαλικό θάνατο;

Επομένως, το κρίσιμο ερώτημα σε σχέση με την δωρεά και την μεταμόσχευση οργάνων, αφορά το πότε ένα ανθρώπινο όν μπορεί να θεωρηθεί νεκρό, ώστε να είναι αποδεκτή η αφαίρεση των οργάνων του αλλά παράλληλα θα πρέπει τα όργανα αυτά να τροφοδοτούνται έως εκείνη την στιγμή με αίμα ώστε να βρίσκονται σε λειτουργία και να μπορούν να αξιοποιηθούν. Επιπρόσθετα, το βιοηθικό αυτό ζήτημα έχει -και πάντα θα έχει- άμεση συνάρτηση με το κοινωνικό γίνεσθαι εντός του οποίου πραγματοποιούνται οι μεταμοσχεύσεις. Η επιρροή της κοινωνίας μπορεί να είναι καθοριστικής σημασίας σε μια σειρά πραγμάτων, όπως για παράδειγμα οι συνθήκες επί των οποίων κρίνεται η προτεραιότητα λήψης ενός οργάνου (ηλικία ασθενούς). Από την άλλη πλευρά ένα τέτοιο λεπτό ζήτημα οφείλει να αποφεύγει αυτού του είδους τις επιρροές και να μένει εστιασμένο απόλυτα στην ουσία της όλης διαδικασίας, επικαλούμενο τη γνώμη των ειδικών.

Περαιτέρω, σ' ό,τι αφορά το θέμα των μεταμοσχεύσεων από βιοηθικής σκοπιάς, μια παράμετρος ακόμη που κατέχει πολύ σημαντικό ρόλο στην όλη συζήτηση είναι η συγκατάθεση και τα κίνητρα. Η συγκατάθεση του ασθενούς που βρίσκεται σε τελικό στάδιο μιας μη αναστρέψιμης κατάστασης θα πρέπει να γίνεται αβίαστα κι έπειτα από δική του βούληση κι αντίστοιχα

το νοσηλευτικό προσωπικό και η ιατρική ομάδα θα πρέπει να έχουν ενεργοποιημένα τα ένστικτά τους ώστε να διαπιστώσουν τυχόν οικονομικά κίνητρα κατά την διαδικασία της μεταμόσχευσης (οικονομική συναλλαγή προς πώληση οργάνων) και σ' αυτή την περίπτωση ενδείκνυται η άμεση καταγγελία. Τέλος, η προβληματική σχετικά με την μεταμόσχευση οργάνων, διέπει και την πλευρά του ιατρικού προσωπικού καθώς η διαδικασία των μεταμοσχεύσεων οφείλει να σέβεται στο ακέραιο την αυτονομία των ασθενών, δίδοντας το δικαίωμα στους τελευταίους να προχωρούν σε απόφαση έχοντας ενημερωθεί πλήρως κι εμπειριστατωμένα σχετικά με την κατάσταση της υγείας τους, την πρόβλεψη αλλά και τον αντίκτυπο που θα έχει ενδεχόμενη συναίνεσή τους σε δωρεά οργάνων.

6) ΤΕΧΝΗΤΗ ΓΟΝΙΜΟΠΟΙΗΣΗ

«Τεχνητή γονιμοποίηση ή εξωσωματική γονιμοποίηση είναι η γονιμοποίηση του ωαρίου από το σπερματοζώαριο εκτός του σώματος της γυναίκας, στο εργαστήριο. Μετά τη γονιμοποίηση και τα πρώτα στάδια ανάπτυξης του εμβρύου, γίνεται η μεταφορά του εμβρύου ή των εμβρύων στη μήτρα της μητέρας. Η φυσιολογική γονιμοποίηση του ωαρίου από το σπερματοζώαριο γίνεται στη σάλπιγγα της γυναίκας. Όταν δεν είναι δυνατόν να γίνει φυσιολογικά η γονιμοποίηση μέσα στο σώμα της γυναίκας, με την εξωσωματική γονιμοποίηση αυτή η οδός παρακάμπτεται και η γονιμοποίηση γίνεται στο εργαστήριο. Κατά την εξωσωματική γονιμοποίηση συλλέγονται τα ωάρια από τις ωοθήκες της γυναίκας με τη διαδικασία της ωοληψίας. Στο εργαστήριο καλλιεργούνται μέσα σε τρυβλία με ειδικά θρεπτικά υλικά κι εκεί επιτελείται η γονιμοποίηση. Τα έμβρυα βρίσκονται σε επωαστικούς κλιβάνους, σε συγκεκριμένες συνθήκες καλλιέργειας, ώστε ένα γίνει η ανάπτυξη των εμβρύων. Τα πλέον κατάλληλα έμβρυα μεταφέρονται στη μήτρα της γυναίκας με τη διαδικασία της

εμβρυομεταφοράς. Τα έμβρυα εμφυτεύονται μόνα τους στο ενδομήτριο για να υπάρξει εγκυμοσύνη»¹⁵.

Είθισται, να χρησιμοποιούμε τους παραπάνω όρους, όταν αναφερόμαστε σε επιτυχημένη γονιμοποίηση και κυοφορία εμβρύου επί απουσίας της σεξουαλικής πράξης, μέσω διαφόρων τεχνικών που μας παρέχει η επιστήμη της ιατρικής. Στην πραγματικότητα όμως ο πιο δόκιμος και περιγραφικός όρος που αποδίδεται στην ιατρική πράξη καθαυτή κι ορίζει τους τρόπους με τους οποίους παράγεται ένα αποτέλεσμα, επί του παρόντος αυτό της τεκνογονίας, ορίζεται ως «υποβοηθούμενη αναπαραγωγή».¹⁶

Η τεχνητή ή εξωσωματική γονιμοποίηση αποτελεί μείζον βιοηθικό ζήτημα με πληθώρα προεκτάσεων και ηθικών διλημμάτων. Οι προεκτάσεις του ζητήματος, αφορούν μια σειρά παραγόντων που εξετάζονται νομικά, φιλοσοφικά, ανθρωπολογικά και ηθικά: υπάρχει ή πρέπει να υπάρχει όριο στην ηλικία των γονέων; οι τρόποι υποβοηθούμενης αναπαραγωγής (σπερματέγχυση με το σπέρμα του συζύγου, με το σπέρμα δότη, εξωσωματική γονιμοποίηση, εξωσωματική γονιμοποίηση με δανεικό ωάριο, κρυοσυντήρηση εμβρύων, παρένθετη μητρότητα) είναι ηθικά και νομικά αποδεκτοί; η δυνατότητα παρένθετης μητρότητας τί κινδύνους κρύβει; η δωρεά του γενετικού υλικού τί ψυχολογικές συνέπειες επιφέρει; ενώ ακολουθούν κι άλλες βιοηθικές παράμετροι, όπως η απόκτηση απογόνων από ομόφυλα ζευγάρια, η προεμφυτευτική παρέμβαση, η μεταθανάτια υποβοηθούμενη αναπαραγωγή. Πέραν της «ηθικότητας» της πράξης καθαυτής προκύπτουν κι άλλα σημεία που χρήζουν προσοχής και συζήτησης κι αφορούν το νομικό και συνταγματικό πλαίσιο, την επιστημονική δεοντολογία, τον κοινωνικό αντίκτυπο, την θρησκευτική αντιμετώπιση, την βιοηθική παιδεία. Φυσικά ο πόθος για την απόκτηση απογόνων είναι απόλυτα δικαιολογημένος κι αναφαίρετο δικαίωμα κάθε ανθρώπου, ενώ

¹⁵ ¹⁵Οι πληροφορίες για τον ορισμό της διαθεματικότητας αντλήθηκαν από το wikipedia

¹⁶ Κριάρη-Κατράνη,Ι.(1994). «Βιοιατρικές Εξελίξεις και Συνταγματικό Δίκαιο». Αθήνα: Σάκκουλας. 19

επιπρόσθετα η γονεϊκότητα έχει τεράστια επίδραση στον τρόπο που το άτομο σκέπτεται κι ενεργεί, προσδιορίζει τα σημεία της προσωπικότητάς του και νοηματοδοτεί τις αξίες της ζωής.

Ωστόσο, η δυνατότητα που προβάλλει για την σύσταση διαφορετικότητας στο οικογενειακό μοντέλο μέσω της «post mortem» γονιμοποίησης, την κυοφορία σε «επικίνδυνη» ηλικία, την εγκυμοσύνη σε ανύπανδρες γυναίκες, σε ζευγάρια του ίδιου φύλλου αλλά και η τεκνογονία οροθετικών ατόμων, όλα αυτά έθεσαν επί τάπητος δυσεπίλυτα ηθικά προβλήματα που προέκυψαν από την «σύγκρουση» αφενός της αυτονομίας της προσωπικότητας αφετέρου των δικαιωμάτων του αγέννητου τέκνου. Επιπλέον, έγινε φανερή η διάσταση της ελευθερίας της αναπαραγωγής και τον εμπλεκόμενων φορέων, καθώς δεν έχει ακόμη καθοριστεί με σαφήνεια και ομοφωνία αν η υποβοηθούμενη αναπαραγωγή αποτελεί μέθοδο θεραπευτική ή μέθοδο που προσιδιάζει στο ιατροβιοτεχνικό πεδίο. Σε κάθε περίπτωση, η υποβοηθούμενη αναπαραγωγή αφήνει ανοικτά ηθικά διλήμματα εν αντιστοιχία με τα περιοριστικά όρια που υποκρύπτει η αναπαραγωγική ελευθερία, το δικαίωμα στην δημιουργία οικογένειας, το δικαίωμα του αγέννητου παιδιού στη ζωή αλλά και η ελευθερία της επιστημονικής έρευνας και η οικονομική ελευθερία. Στην προσπάθεια επίλυσης ή απάντησης σ' αυτά τα ηθικά διλήμματα θα πρέπει οπωσδήποτε να διαφυλαχθούν τα πανανθρώπινα αγαθά: σεβασμός στην αυτονομία του προσώπου, σεβασμός στην αξία της ζωής, θεμελίωσης της ελευθερίας στη διαφορετικότητα. Αν αυτές οι αρχές διατηρηθούν στο ακέραιο τότε θα μπορούμε να ομιλούμε για ηθική δικαιοσύνη και ισοτιμία σε όλες τις εκφάνσεις της τεχνολογικής εξέλιξης.

7) ΒΙΟΤΡΑΠΕΖΕΣ

Ως «Βιοτράπεζα» ορίζεται ο φορέας εκείνος που έχει αναλάβει να συλλέξει δείγματα βιολογικού ανθρώπινου υλικού, κι αντίστοιχα κλινικά ευρήματα με σκοπό την εξέλιξη των ιατρικών μεθόδων θεραπείας, την ταχύτερη διαγνωστική

κάλυψη και την έρευνα. Οι πληροφορίες που αντλούνται από την δειγματοληψία σκιαγραφούν την κληρονομικότητα των δοτών, τον ιατρικό τους φάκελο αλλά και πιο εξειδικευμένες πληροφορίες που σχετίζονται με τον τρόπο που ζουν, π.χ. καπνιστές, αθλητές, κτλ. Οι πληροφορίες αυτές γίνονται αντικείμενο επεξεργασίας των ακαδημαϊκών ιδρυμάτων, της κλινικής μελέτης αλλά και ιδιωτών στο χώρο της Βιοϊατρικής. Η τεχνολογία σαφώς έχει συμβάλλει και σ' αυτό τον τομέα, με το να συγκεντρώνει, να ομαδοποιεί και να αναλύει τεράστιο όγκο πληροφοριών από δότες σε όλο τον κόσμο και να τα αρχειοθετεί στις βιοτράπεζες με σκοπό την πρόσβαση των επιστημόνων και την επεξεργασία τους σε δεύτερο χρόνο, προς αναβάθμιση των αντανακλαστικών της δημόσιας υγείας.

Βασικό μέλημα των βιοτραπεζών είναι η ερευνητική δράση σχετικά με την ανάδειξη της αιτιοκρατίας των λοιμωδών ασθενειών και κατ' επέκταση του σχεδιασμού προληπτικής και θεραπευτικής γραμμής. Έμφαση αποδίδεται στην έρευνα γύρω από την γενετική μηχανική καθώς τα δεδομένα αυτής της πλευράς θα φέρουν την ιατρική επιστήμη σε πλεονεκτική θέση παρουσιάζοντας λύσεις σε εν δυνάμει γενετικές ασθένειες πριν αυτές εκδηλωθούν αλλά κι εξειδικευμένης θεραπείας αν η ασθένεια έχει ήδη εκδηλωθεί. Παρόλο που η βιοτράπεζα αποτελεί μια πρωτόγνωρη πηγή ιατρικών πληροφοριών δεν λείπει κι ο σκεπτικισμός από το κάδρο, εκφράζοντας μάλιστα έντονα τον προβληματισμό του σχετικά με την λειτουργία της βιοτράπεζας και των αρχών που την διέπουν.

Περαιτέρω, θέτονται διάφορα ερωτήματα στην πορεία αυτής της συζήτησης σχετικά με την λειτουργία των βιοτραπεζών: ποιοί όροι διέπουν την συλλογή και την αρχειοθέτηση των πληροφοριών; Ποια άτομα νομικά ή φυσικά θα έχουν εξουσιοδοτημένη πρόσβαση σ' αυτές τις πληροφορίες; Είναι διασφαλισμένος ο κίνδυνος εμπορευματοποίησης των ευρημάτων της κλινικής έρευνας;¹⁷

Τα παραπάνω συνοδεύουν ένα ευπαθές νομικό πλαίσιο που αφήνει έκθετο το δότη ως προς την διαδικασία συλλογής κι

¹⁷Κριάρη, Κατράνη. Ι. (2004). Βιοτράπεζες. Η νέα πρόκληση για το Δημόσιο Δίκαιο, Δικαιώματα του Ανθρώπου

αρχαιοθέτησης των πληροφοριών αλλά και την τόσο σημαντική -αξιακά- συναίνεση, γεγονός που κωλύει την μετακύληση των κλινικών δεδομένων από κράτος σε κράτος. Επιπρόσθετα, η συνδρομή της τεχνολογίας μέσω των πληροφοριακών συστημάτων στην υπηρεσία της βιοτρόπεζας, δημιουργεί επιπλέον αδυναμίες σ' ό,τι αφορά την προστασία των δειγμάτων και των προσωπικών δεδομένων που παραμένουν αποθηκευμένα στην βιοτρόπεζα. Για το λόγο αυτό η βιοτρόπεζα καλείται να παρουσιάσει ένα αξιόπιστο σύστημα επεξεργασίας κι αποθήκευσης των πληροφοριών που θα παρέχει εχέγγυα για την σωστή διαχείρισή τους και την διατήρηση της διαφάνειας σ' όλες τις διαδικασίες. Ως προς την ευπάθεια του νομικού πλαισίου που προαναφέραμε, οφείλουμε να σημειώσουμε ότι δεν υφίσταντο ρητές νομικές ρυθμίσεις που να αναφέρονται στις σχέσεις μεταξύ Πολιτείας και βιοτρόπεζας, στην διασφάλιση των προσωπικών δεδομένων, στα δικαιώματα των δοτών κατόπιν συλλογής του βιολογικού υλικού. Κατά συνέπεια, δεν ορίζεται ένα αυστηρά καθορισμένο πλαίσιο λειτουργίας μιας βιοτρόπεζας, ούτε καταγράφονται με αυστηρά νομικούς όρους οι απαιτήσεις αδειοδότησης και τα πρωτόκολλα εποπτικού ελέγχου.

Επίσης, ο θεσμός της βιοτρόπεζας, διέπεται από μια ακόμη αναγκαία συνθήκη: το σεβασμό στην αρχή της συναίνεσης. Οι δότες έχουν το δικαίωμα στην ενημέρωση σχετικά με τα προσωπικά τους δεδομένα, τα οποία βρίσκονται καταχωρημένα στη βάση δεδομένων της βιοτρόπεζας, αλλά και το αντίθετο, δηλαδή, διατηρούν το δικαίωμα στην άγνοια (Διακήρυξη της Unesco, άρθρο 5γ). Το σκεπτικό των παραπάνω προκύπτει απ' το ότι οι πληροφορίες από την ανάλυση του ανθρώπινου γονιδιώματος είναι ιδιαίτερα ευαίσθητες και χρήζουν ιδιαίτερης μεταχείρισης. Επιπλέον, το δικαίωμα στην άγνοια συμπλέει με την αρχή της αυτονομίας, καθώς η τελευταία θα μπορούσε να «απειληθεί» από το αποτέλεσμα της επεξεργασίας του γενετικού υλικού.

Β' ΜΕΡΟΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η λειτουργία του σχολείου έχει σκοπό πολυσύνθετο. Στοχεύει στη γνωστική επάρκεια, στην ωρίμανση της σκέψης, στη συναισθηματική και ψυχική καλλιέργεια με αποτέλεσμα τον αυτοέλεγχο και την θετική αντιμετώπιση καταστάσεων. Επιπλέον, επιδιώκει στον κοινωνικό τομέα την αυτενέργεια και την επαγγελματική αποκατάσταση και στον πολιτιστικό τομέα την αφύπνιση και την ανάπτυξη του αισθητικού κριτηρίου.

Ειδικά αυτός ο τόπος που κατοικούμε έχει μακραίωνη ιστορία στην εκτίμηση και στην ανάδειξη της αξίας της μάθησης, άλλωστε εδώ γεννήθηκε η φιλοσοφία και η αγάπη για τη γνώση. «Η έννοια της ομαδοποίησης των μαθητών σε συγκεκριμένες τοποθεσίες για να μάθουν, υφίσταται από την εποχή των Κλασικών χρόνων της ελληνικής αρχαιότητας. Η Ακαδημία του Πλάτωνα και η Περιπατητική Σχολή αποτελούσαν οργανωμένα δημόσια εκπαιδευτικά ιδρύματα κατ' αντίθεση της κατ' οίκον ιδιαίτερης διδασκαλίας την οποία επιτελούσαν οι παιδοτρίβες»¹⁸. Και στις δύο κατηγορίες ξεκινούσαν από τον εγγραμματισμό.

Σήμερα, ο εγγραμματισμός διατρέχει όλα τα επιμέρους μαθήματα της σχολικής κοινότητας και αποτελεί πολύ σημαντικό εργαλείο μάθησης. Σε κάθε περίπτωση, αποτελεί το στοιχείο εκείνο που καταξιώνει κοινωνικά το άτομο, ενώ αντιθέτως η έλλειψη γραμματισμού στιγματίζει κοινωνικά τα άτομα.

ΕΓΓΡΑΜΑΤΙΣΜΟΣ

«Ο όρος γραμματισμός ή εγγραμματισμός ή σπανιότερα "αλφαβητισμός" και "εγγραμματοσύνη, αντιστοιχεί με τον όρο

¹⁸Οι πληροφορίες για τον ορισμό της διαθεματικότητας αντλήθηκαν από το wikipedia

"literacy". Στις πρώτες μεταφράσεις ο όρος αποδίδεται και ως "παιδεία", ενώ σε κάποιες περιπτώσεις η απόδοση αυτή συναντάται και στις μέρες μας. Στις σύγχρονες χρήσεις του όρου δεν αναφέρονται απλά οι ικανότητες γραφής και ανάγνωσης, αλλά η εξοικείωση του ατόμου με συνθετότερα συστήματα επικοινωνίας και κώδικες»¹⁹.

Έτσι, η σημασία του "γραμματισμού" είναι κατάλληλη για τη χρήση του στις νέες τεχνολογίες της πληροφορικής και της επικοινωνίας (πληροφοριακός γραμματισμός, τεχνολογικός γραμματισμός, ψηφιακός γραμματισμός "μιντιακός" γραμματισμός). Στη διεθνή βιβλιογραφία υπάρχουν πάρα πολλές χρήσεις του όρου αυτού. Η θεωρία του διακρίνεται στον "λειτουργικό" και στον "κριτικό" γραμματισμό. Ακόμη, υπάρχει και ο "γλωσσικός γραμματισμός", αφού στο σχολείο οι μαθητές διδάσκονται τα γλωσσικά μαθήματα που θα χρησιμοποιούν στη ως κώδικα επικοινωνίας. Στην προσχολική ηλικία, ο γραμματισμός χαρακτηρίζεται ως "αναδυόμενος".

Διεθνώς ο όρος γραμματισμός, όταν πρωτοεμφανίστηκε έγιναν αναφορές σχετικά με την ικανότητα του ατόμου να διαβάζει και να γράφει. Στην ελληνόγλωσση βιβλιογραφία ταυτίστηκε με τον αναλφαβητισμό και με την έλλειψη δηλαδή της ικανότητας του ατόμου να γράφει και να διαβάζει. Το 19^ο αι. στις δυτικές κοινωνίες, εγγράμματο άτομο θεωρείτο εκείνο που μπορεί να διαβάζει και να γράφει το όνομα του. Σήμερα, σύμφωνα με την UNESCO ο γραμματισμός αφορά την ικανότητα του ατόμου στην κατανόηση και στην παραγωγή ενός κειμένου για οποιοδήποτε θέμα της ζωής του. Άλλωστε, ο γραμματισμός δεν είναι μια στάσιμη έννοια μέσα στην πάροδο του χρόνου, αλλά ακολουθεί τις εξελίξεις και την πρόοδο του ανθρώπου, επαναπροσδιορίζεται ως προς το περιεχόμενό του και είναι επίκαιρος στις σύγχρονες κάθε φορά κοινωνικές και πολιτιστικές συνθήκες.

Επομένως, ο γραμματισμός, δεν αφορά μόνο την ικανότητα κατανόησης των γραπτών κειμένων αλλά και των

¹⁹Οι πληροφορίες για τον ορισμό της διαθεματικότητας αντλήθηκαν από το wikipedia

κοινωνικών μεταβολών που προκύπτουν, αλλά και από την ύπαρξη εγγράμματου πληθυσμού. Επίσης, δεν ενδιαφέρεται μόνο για την ικανότητα των μαθητών να διαβάζουν και να γράφουν αλλά να κατανοούν και να χειρίζονται αποτελεσματικά τον προφορικό και γραπτό λόγο και να χρησιμοποιούν τις γνώσεις, που απέκτησαν στο σχολείο, στην καθημερινή τους ζωή. Έτσι, ο γραμματισμός δεν μπορεί να αξιολογηθεί χωριστά από την αντίληψη των κοινωνικών περιστάσεων και των ιστορικών συγκυριών που επηρεάζουν την κάθε κοινωνία.

Κεντρική έννοια του PISA (πρόγραμμα διεθνούς αξιολόγησης μαθητών) είναι ο εγγραμματισμός (literacy) των μαθητών στην Κατανόηση Κειμένου, στα Μαθηματικά και στις Φυσικές Επιστήμες. Ως εγγραμματισμός ορίζεται η ικανότητα των μαθητών να εφαρμόζουν τις γνώσεις και δεξιότητες που απέκτησαν στα τρία βασικά αντικείμενα, ώστε να αναλύουν, να συλλογίζονται και να επικοινωνούν αποτελεσματικά, όταν διατυπώνουν, επιλύουν και ερμηνεύουν προβλήματα της καθημερινής ζωής.

Τα είδη του εγγραμματισμού είναι:

- ✓ Σχολικός γραμματισμός
- ✓ Κοινωνικός γραμματισμός
- ✓ Κριτικός γραμματισμός
- ✓ Οπτικός γραμματισμός
- ✓ Πολυτροπικός γραμματισμός
- ✓ Ψηφιακός γραμματισμός
- ✓ Βιοηθικός γραμματισμός

ΜΑΘΗΣΗ

Η μάθηση είναι ένα βιολογικό φαινόμενο που αφορά τον πνευματικό ορίζοντα. Ένας τυπικός ορισμός της μάθησης, τη θεωρεί ως μια διαρκή διαδικασία που έχει σκοπό της την

αλλαγή της υπάρχουσας κατάστασης ενός ατόμου σε γνωστικό ή συμπεριφοριστικό επίπεδο και η οποία συμβαίνει ως αποτέλεσμα εμπειρίας ή συστηματικής άσκησης. Έτσι, η μάθηση ως αιτία της αλλαγής της συμπεριφοράς ή της πνευματικής κατάστασης ενός ατόμου, διαφέρει από άλλα αίτια που δεν μπορεί να τα ελέγξει, όπως για παράδειγμα η γήρανση. Η μάθηση δηλαδή, είναι απότοκος μιας οργανωμένης

διαδικασίας, όπως είναι το σχολείο αλλά μπορεί να προέλθει επίσης και από την εμπειρία του ατόμου με τα χρόνια.

Αυτός ο ορισμός της μάθησης προϋποθέτει και άλλη μία παράμετρο, το γεγονός ότι η αλλαγή που επιφέρει στο άτομο δεν έχει μόνο διάρκεια, αλλά έχει ένα σχετικά μόνιμο χαρακτήρα και είναι απαραίτητη για την κοινωνική συμβίωση.

Ενώ δηλαδή, σε πολλά είδη ζώων τα πράγματα έρχονται πιο εύκολα, στους ανθρώπους απαιτείται προσπάθεια που οδηγεί στη γνώση. Τα πτηνά, για παράδειγμα, γεννιούνται με τόσες γνώσεις, όσες ακριβώς χρειάζονται για να ζήσουν, ενώ οι άνθρωποι αρχικά δεν έχουμε, αλλά πρέπει να αποκτήσουμε μέσω της μάθησης. Έτσι, τα πουλιά έχουν βιολογική αυτάρκεια και έμφυτες ικανότητες για την κατασκευή των φωλιών τους. Εμείς οι άνθρωποι όμως, χρειαζόμαστε κάποιον να μας μάθει πώς φτιάχνεται ένα σπίτι, ή θα πρέπει να προσλάβουμε κάποιον ειδικό για κάτι τέτοιο, επειδή εμείς το αγνοούμε πώς κατασκευάζεται. Τα πτηνά ακόμη, γνωρίζουν, δίχως να χρειάζονται τη μάθηση, πότε ακριβώς να πετάξουν προς τη δύση και πώς θα πρέπει να φροντίζουν τα μικρά τους. Εμείς, όμως, πρέπει να μάθουμε από μικρή ηλικία και σταδιακά πώς είναι ενδεδειγμένο να κινούμαστε μέσα στην πόλη, ή διαβάζουμε βιβλία για τη φροντίδα των νεογνών και για την μετέπειτα ανάγκη της διαπαιδαγώγησης.

Σύμφωνα με τον κ. Κασσωτάκη έχει τα εξής χαρακτηριστικά:

- « -Είναι χαρακτηριστικό των ζωικών οργανισμών
- Δεν μπορεί να παρατηρηθεί στην ολότητά της αλλά μπορεί κανείς να αντιληφθεί μόνο τα αποτελέσματά της.

-Επηρεάζεται από συγκεκριμένους παράγοντες, οι οποίοι μπορεί να αναφέρονται είτε στο υποκείμενο που μαθαίνει (ανάγκες, ενδιαφέροντα), είτε στην κατάσταση μέσα στην οποία λαμβάνει χώρα και είτε στο αποτέλεσμα που επιφέρει.
-Η διαδικασία μάθησης επηρεάζεται από νευροφυσιολογικούς μηχανισμούς»²⁰. (Μ. Κασσωτάκη & Γ. Φλουρή, 1981)

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

«Με τον όρο διαθεματική προσέγγιση της γνώσης εννοούμε μια πρόταση στο χώρο της γνωστικής ψυχολογίας και της παιδαγωγικής, σύμφωνα με την οποία το προς μάθηση αντικείμενο (θέμα) προσεγγίζεται πιο εύκολα από δρόμους που δεν συμπίπτουν με τη θεώρηση της επιστήμης σε κλάδους. Με πιο απλά λόγια, διαθεματική προσέγγιση ορίζεται η πολύπλευρη διερεύνηση και μελέτη ενός θέματος που άπτεται πολλών γνωστικών αντικειμένων»²¹. Για παράδειγμα, αν πάρουμε μια εργασία με θέμα «το νερό», η έρευνά του θα άρχιζε από ερωτήματα που προέρχονται από διάφορες επιστημονικούς κλάδους: «τι είναι το νερό δηλαδή, από τι αποτελείται;» (χημεία), "πώς συμπεριφέρεται το νερό μέσα στη φύση;" (φυσική),"η σημασία του νερού για τον άνθρωπο, το περιβάλλον και τη ζωή στον πλανήτη; " (περιβαλλοντική), "ποια ήθη και έθιμα της ελληνικής παράδοσης έχουν σχέση με το νερό;" (λαογραφία), "ποια είναι η σχέση του νερού με τη φιλοσοφία ή με τη θρησκεία;" και πολλά άλλα.

Αν και υπάρχουν αρκετές δυσκολίες εφαρμογής της στο ελληνικό σχολείο, εντούτοις είναι απαραίτητη για την κατανόηση και εφαρμογή σύγχρονων τομέων γνώσης μέσα στους οποίου συμπεριλαμβάνεται και η Βιοηθική.

²⁰ Κασσωτάκης, Μ., Φλουρή, Γ. (2013). Μάθηση και Διδασκαλία. Σύγχρονες Απόψεις για τις Διαδικασίες της Μάθησης και τη Μεθοδολογία της Διδασκαλίας. Αθήνα: Γρηγόρη

²¹ Οι πληροφορίες για τον ορισμό της διαθεματικότητας αντλήθηκαν από το wikipedia

Σε κάθε περίπτωση, η διαθεματική συσχέτιση των θετικών και των θεωρητικών μαθημάτων είναι πολύτιμο εργαλείο στα χέρια των εκπαιδευτικών. Κατ' επέκταση το αντικείμενο της Βιοηθικής, μπορεί καλύτερα να εμπεδωθεί διαθεματικά, αφού το αντικείμενό της είναι η ηθική αλλά απευθύνεται στις εφαρμογές της επιστήμης και της τεχνολογίας.

ΣΧΟΛΙΚΟ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟ

«Σύμφωνα με τον Chorppin (1993, στο Μαδεμλής, 2008) ως σχολικά εγχειρίδια ορίζονται όλα τα βιβλία, που χρησιμοποιούνται στην εκπαίδευση. Σύμφωνα με τους Καψάλη και Χαραλάμπους (1995) το σχολικό εγχειρίδιο αποτελεί ένα σημαντικότερο μέσο διδασκαλίας, το οποίο έχει κατά κανόνα τη μορφή βιβλίου, χρησιμοποιείται τόσο από τους μαθητές όσο και από τους διδάσκοντες, ενώ ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις του αναλυτικού προγράμματος Στην καθημερινή εργασία στο σχολείο, το εγχειρίδιο προσφέρει μεθοδολογική σιγουριά στον εκπαιδευτικό και αντικαθιστά κάθε άλλο διδακτικό μέσο τείνοντας να ταυτιστεί με την ίδια την έννοια της διδακτικής μεθοδολογίας ενός γνωστικού αντικειμένου (Καψάλης και Χαραλάμπους, 1995).

Διεθνώς άλλα και στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια έχει επικρατήσει με τον όρο σχολικά εγχειρίδια να περιγράφονται ουσιαστικά δύο ή και περισσότεροι τύποι βιβλίων: α) το κυρίως σχολικό εγχειρίδιο, που χρησιμοποιείται κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας και για μελέτη από τους εκπαιδευόμενους, β) σε ορισμένες περιπτώσεις, το ξεχωριστό εγχειρίδιο με ασκήσεις και γ) το βιβλίο του εκπαιδευτικού, το οποίο περιέχει χρήσιμες υποδείξεις, επιμέρους οδηγίες αλλά και συμπληρωματικό υλικό, (όπως επιπλέον πηγές, επιστημονικά κείμενα και αναλυτικότερη βιβλιογραφία), ώστε να εμπλουτίσει και να

υλοποιήσει αποτελεσματικότερα τη διδασκαλία. (Εθνικό Συμβούλιο Παιδείας, 2006).

Τα σχολικά εγχειρίδια αποτελούν θεμελιώδες και αναπόσπαστο συστατικό του σχολικού θεσμού, σε όλες τις μορφές και τις βαθμίδες του. Ως το μακροβιότερο μέσο διδασκαλίας πέτυχε να εμπεδωθεί στη συνείδηση της κοινωνίας ως συνώνυμο της μόρφωσης αλλά και της επιστημονικής αλήθειας. Διαμεσολαβητής μεταξύ της πραγματικότητας της κοινωνίας και της επιστήμης και της πραγματικότητας του σχολείου, αποτέλεσε και συνεχίζει να αποτελεί την κύρια πηγή γνώσης. Κατείχε και κατέχει κυρίαρχη θέση στη διδασκαλία και εξακολουθεί στις μέρες μας, παρά την πληθώρα μέσων της σύγχρονης τεχνολογίας, να θεωρείται το σημαντικότερο μέσο διδασκαλίας, ιδιαίτερα σε χώρες, όπως η Ελλάδα, με ένα σύστημα εκπαίδευσης βιβλιοκεντρικό. Ο κεντρικός του ρόλος ως βασικού παράγοντα αγωγής αλλά και ως φορέα πολιτισμού και μόρφωσης του ανθρώπου στη διδακτική διαδικασία, όπως επισημαίνουν πολλοί ερευνητές (Καψάλης και Χαραλάμπους, 1995), είναι κυρίαρχος».²²

Επομένως, το σχολικό εγχειρίδιο είναι μέγιστος αρωγός στην εκπαίδευση, ελέγχεται όμως το γεγονός ότι υπάρχει ένα για κάθε μάθημα, πράγμα το οποίο περιορίζει τους ορίζοντες της γνώσης και της πολυφωνίας.

Γ' ΜΕΡΟΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στα χρόνια που διανύουμε, τα διλήμματα τα οποία καλείται να επιλύσει ένας Βιοεπιστήμονας είναι σαφώς πιο πολλά και πιο σύνθετα, αφού οι εξελίξεις της μοριακής

²²Καψάλης, Α. & Χαραλάμπους, Δ. (1995). Σχολικά Εγχειρίδια: Θεσμική εξέλιξη και σύγχρονη προβληματική. Αθήνα: Έκφραση.

βιολογίας και της γενετικής μηχανικής είναι καταγιγιστικές. Οι ενέργειες και οι αποφάσεις που επιλέγονται σε κάθε περίπτωση, απαιτούν όχι μόνο άρτια επιστημονική και τεχνική κατάρτιση των ειδικών αλλά και την κριτική σκέψη, την ψυχική ευαισθησία, την πληροφόρηση για τα επίκαιρα ηθικά ζητήματα και τη βαθιά κατανόηση της ανθρώπινης φύσης.²³

~ Ποιο άλλο πεδίο ενεργής και ουσιαστικής υποστήριξης μπορεί να θεμελιώσει, να τροφοδοτήσει και να παρέχει κατάλληλο υπόβαθρο, για την ανάδειξη και την αντιμετώπιση – κατά το δυνατόν – αυτών των διλημάτων, εκτός από την Εκπαίδευση;

Ο χώρος της Εκπαίδευσης περισσότερο από κάθε άλλη εποχή προσεγγίζει τη φιλοσοφία και τα νοήματα της Βιοηθικής, και συγχρόνως η Βιοηθική προσεγγίζει τον χώρο της εκπαίδευσης. Όπως αναφέρει η κ. Τσινόρεμα, «ενώ καταγράφεται ένα διαρκώς αναπτυσσόμενο ενδιαφέρον για τα βιοηθικά ζητήματα με την οργάνωση συνεδρίων, σεμιναρίων, μεταπτυχιακών προγραμμάτων αλλά και επιτροπών δεοντολογίας σε πανεπιστήμια και ερευνητικά κέντρα της χώρας μας, εκείνο που φαίνεται να λείπει είναι ένα βήμα διαλόγου και προβληματισμού αποκλειστικά για τη Βιοηθική και τη σχέση Επιστήμης και Κοινωνίας, ώστε η Βιοηθική να αποτελέσει αντικείμενο για συστηματική έρευνα και διδασκαλία σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης.

Ο στόχος είναι αξίες, όπως αυτές της δημοκρατίας, της αυτονομίας, του ενεργού πολίτη, της κριτικής σκέψης και κυρίως του σεβασμού, που με έμφαση χρειάζονται για την προσέγγιση βιοηθικών ζητημάτων, να μην περιορίζονται στις πανεπιστημιακές σπουδές και σε ήδη διαμορφωμένες προσωπικότητες». ²⁴ Η δευτεροβάθμια αλλά και η πρωτοβάθμια εκπαίδευση καθώς σμιλεύει και διαμορφώνει χαρακτήρες, μπορεί να προετοιμάσει εν δυνάμει πολίτες που

²³ Τσινόρεμα, Σ., & Λούης, Κ. (2013). Θέματα Βιοηθικής. Η Ζωή, η Κοινωνία και η Φύση μπροστά στις προκλήσεις των Βιοεπιστημών. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

²⁴ Τσινόρεμα, Σ., & Λούης, Κ. (2013). Θέματα Βιοηθικής. Η Ζωή, η Κοινωνία και η Φύση μπροστά στις προκλήσεις των Βιοεπιστημών. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης

θα μπορούν να διαθέτουν τα παραπάνω χαρακτηριστικά και είτε ως μελλοντικοί επιστήμονες είτε και ως απλοί αποδέκτες όλων αυτών των τεχνολογικών αλλαγών και προκλήσεων, θα μπορούν να έχουν τις στέρεες βάσεις, ώστε να κατανοούν αλλά και να προασπίζουν τα δικαιώματά τους.

ΤΡΙΤΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

«πᾶσά τε ἐπιστήμη χωριζομένη [247a] δικαιοσύνης καὶ τῆς ἄλλης ἀρετῆς πανουργία, οὐ σοφία φαίνεται.» Πλάτωνας, Μενέξενος, 246e-247b²⁵

Η ενασχόληση με τη Βιοηθική ξεκίνησε στην Ελλάδα κατά τη δεκαετία του 1980 με σποραδικές απόπειρες μελών της ακαδημαϊκής κοινότητας κυρίως υπό μορφή διαλέξεων και, εν συνεχεία, με επιστημονικά άρθρα. Η κατάσταση άλλαξε σημαντικά την επόμενη δεκαετία και από τη δεκαετία του 2000 ξεκίνησαν προσπάθειες για την προώθηση αυτού του διεπιστημονικού κλάδου.

Το Μάιο του 1999 ιδρύθηκε στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, το εργαστήριο εφαρμοσμένης φιλοσοφίας, το οποίο ανήκει στο Τμήμα Φιλοσοφίας, σκοπός του οποίου είναι η κάλυψη σε προπτυχιακό και μεταπτυχιακό επίπεδο των ερευνητικών και διδακτικών αναγκών του εν λόγω τμήματος. Το 2003 ιδρύθηκε το Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Βιοηθική» από το Πανεπιστήμιο Κρήτης, του πρώτου στην Ελλάδα εκπαιδευτικού προγράμματος στο πεδίο αυτό. Επίσης, έχει ιδρυθεί το Εργαστήριο Ηθικής και Βιοηθικής των Θρησκειών, το οποίο ανήκει οργανικά στο Τμήμα Κοινωνικής Θεολογίας και Θρησκευολογίας της Θεολογικής σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

Εντούτοις, η βιοηθική παιδεία δεν έχει καταφέρει να θεμελιωθεί γενικότερα στο εκπαιδευτικό μας σύστημα, παρόλο που η επιστημονική κοινότητα ανά τον κόσμο συμφωνεί στο ότι

²⁵ Ψηφιακή Βιβλιοθήκη της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας Πλάτωνας, Μενέξενος, 246e-247b

έχει μεγάλη σημασία η εκπαίδευση, να εμπλουτιστεί με το βιοηθικό γραμματισμό, ούτως ώστε οι αποφάσεις κι οι δράσεις που σχετίζονται με τον άνθρωπο και το περιβάλλον του να βρίσκονται εντός ενός πλαισίου τεκμηρίωσης των επιστημονικών θέσεων, σύνθεσης κι ανάλυσης των πληροφοριών κι αξιολόγηση αυτών σε όσο το δυνατόν περισσότερα προγράμματα σπουδών.

Σήμερα μπορούν να την επιλέξουν μέσω μεταπτυχιακών σπουδών απόφοιτοι Νομικής, Ιατρικής, Φιλοσοφίας, Ψυχολογίας. Μεταπτυχιακό πρόγραμμα με αντικείμενο τη Βιοηθική οργανώνεται από τα Τμήματα Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών, Ιατρικής, Βιολογίας και Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης και τη Νομική Σχολή του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών (ΕΚΠΑ). Επίσης, μεταπτυχιακό στη Βιοηθική μπορεί να παρακολουθήσει κάποιος και στο τμήμα Ιατρικής του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου.

Σε προπτυχιακό επίπεδο, η Βιοηθική έχει αρχίσει να διδάσκεται τα τελευταία χρόνια σε πανεπιστημιακές σχολές διάφορων επιστημονικών πεδίων, όπως αυτά της ιατρικής, της βιολογίας, της φιλοσοφίας, της θεολογίας και της νομικής.

Μάλιστα, η συνδυαστική διδασκαλία "Βιοηθικής και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων" στις ιατρικές σχολές αποτελεί μια σημαντική εξέλιξη καθώς, η Βιοηθική και τα Ανθρώπινα Δικαιώματα θεωρούνται πλέον στενά συνδεδεμένα. Το 1992 ιδρύθηκε το Ινστιτούτο Βιοηθικής το οποίο έθεσε τα ανθρώπινα δικαιώματα ως γνώμονα για την καθοδήγηση αποφάσεων σχετικά με ιατρικές δραστηριότητες που σχετίζονται με βιοηθικά ζητήματα. Υπάρχουν πολλοί λόγοι που ενισχύουν την διδασκαλία της Βιοηθικής σε συνδυασμό με τα ανθρώπινα δικαιώματα. Ο πρώτος λόγος αφορά την πεποίθηση ότι ο συνδυασμός τους μας οδηγεί σε μια πιο ολοκληρωμένη εκπαίδευση. Στην Ευρώπη η διδασκαλία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στις ιατρικές σχολές είναι βασικό μάθημα και λειτουργεί ως μέρος προγραμμάτων σπουδών Βιοηθικής.

Αναμφισβήτητα, υπάρχει η επιθυμία και ίσως η ανάγκη να ενταχθεί η διδασκαλία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στις Πανεπιστημιακές Σχολές των επαγγελματιών υγείας, εκτός από την Ευρώπη και σε όλο τον κόσμο, σε σχολές δημόσιας υγείας και σε νοσηλευτικές σχολές. Ο δεύτερος λόγος είναι να δοθούν τα αναγκαία εφόδια στους εργαζομένους στην υγεία για την περίθαλψη των ασθενών, καθώς οι εργαζόμενοι αυτοί στον τομέα της περίθαλψης αντιμετωπίζουν πολλές φορές δύσκολες ιατρικές αποφάσεις και σύνθετες κλινικές καταστάσεις, που από τη μια περιλαμβάνουν μεγάλη ποικιλία ιατρικών γεγονότων, και από την άλλη συνειδησιακά ελέγχονται. Ο τρίτος λόγος είναι η συνεχής ανανέωση των γνώσεών τους σχετικά με τη βιοϊατρική από ηθική σκοπιά.²⁶

Στην πραγματικότητα, υπάρχουν δύο φιλοσοφίες για την αναγκαιότητα ένταξης της Βιοηθικής ως μάθημα στην Τριτοβάθμια εκπαίδευση. Μπορεί αυτό να πραγματοποιηθεί πιο περιορισμένα και αφορά την Ιατρική Σχολή και δεοντολογία (ως μέρος της βιοηθικής). Θα είναι δηλαδή ένας τρόπος να μάθουν οι φοιτητές να δίνουν λύσεις στα ηθικά διλήμματα που θα αντιμετωπίσουν οι επαγγελματίες υγείας στην εργασία τους αργότερα. Επομένως, ο ρόλος της εκπαίδευσης στη βιοηθική θα αφορά μόνο τις επιστήμες υγείας.

Η δεύτερη και πιο διευρυμένη φιλοσοφία είναι να επεκταθεί η εκπαίδευση της Βιοηθικής σε περισσότερες σχολές με σκοπό τη δημιουργία ενάρετων ηθικά επιστημόνων. Η εκπαίδευση αυτή θα έχει στόχο την ηθική ακεραιότητα και τις επαγγελματικές αρετές. Με αυτό τον τρόπο η διδασκαλία της βιοηθικής θα αποτελεί χρήσιμο οδηγό στις αποφάσεις ερευνητών και τεχνοκρατικών επιστημόνων για τη χρήση των ερευνών τους. Επί του παρόντος, η φιλοσοφία της βιοηθικής εκπαίδευσης βλέπουμε ότι κινείται προς αυτή την περιορισμένη ακόμη άποψη. Η εκπαίδευση για τη βιοηθική δεν πρέπει να είναι παρούσα για να κάνει πιο εύκολη τη λήψη ιατρικών αποφάσεων, αλλά πρέπει να συμβάλλει στη βελτίωση της

²⁶ Γλυκοφρύδη Α., Ζαπουνίδου Μ. / Βιοηθικά 5(1) Μάρτιος 2019

ανθρώπινης επιστήμης. Για το λόγο αυτό, η βιοηθική εκπαίδευση εδράζει στις ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες και τη φιλοσοφία, έτσι ώστε η επιστήμη να τοποθετηθεί τον ανθρώπινη υπόσταση ως προτεραιότητα.

Στη συνέχεια, προτείνονται δύο μέθοδοι για την διδασκαλία της βιοηθικής. Ο πρώτος είναι να ενταχθούν έννοιες της βιοηθικής στα ήδη υπάρχοντα βασικά μαθήματα. Αυτό θα έχει διπλό αποτέλεσμα. Από τη μια θα φτάνει σε όλους τους φοιτητές αλλά από την άλλη σε μεγάλα πρόγραμμα σπουδών, μπορεί να είναι δύσκολη παροχή συνεκτικής κάλυψη των βιοηθικών ζητημάτων από χρονικής πλευράς. Γιατί να μην ξεχνάμε ότι σκοπός είναι επίτευξη των εκπαιδευτικών στόχων μαζί με την προσοχή των φοιτητών σε θέματα, που ίσως δεν γνωρίζουν. Ακόμη, οι φοιτητές μπορεί να μην μπορούν να κατανοήσουν επαρκώς τα βιοηθικά διλήμματα, χωρίς τη συνειδητοποίηση της ηθικής και τον υποκειμενισμό της επιστήμης. Ωστόσο, στα τελευταία εξάμηνα, μπορεί επίσης να υπάρχει το πρόβλημα του χρόνου για το διδακτικό προσωπικό. Αυτά αποτελούν ζητήματα που τίθενται προς επίλυση και όχι προς αναχαίτηση στο να προχωρήσει η Βιοηθική την ένταξή της στην τριτοβάθμια εκπαίδευση.

Ίσως θα μπορούσε να αποτελέσει λύση ο σχεδιασμός μιας ενότητας βιοηθικών μαθημάτων, υποχρεωτική ή προαιρετική. Η προαιρετική προσέγγιση από τη μία φτάνει μόνο στους φοιτητές που την επιλέγουν, ενώ από την άλλη μια υποχρεωτική ενότητα μπορεί να είναι δύσκολο να υπάρξει συμφωνία. Αυτό είναι όντως ένα πρόβλημα όμως, δεν παύει η παρουσίαση των θεμάτων βιοηθικής στις σχολές της επιστημονικής εκπαίδευσης να ενισχύει τη γνώση των νέων επιστημόνων για τη σημασία των ηθικών προβληματισμών στη μελλοντική τους εργασία και να δίνει στους φοιτητές κάποια πρωτοβουλία στον τρόπο περίσκεψης τους για την επίλυση διλημμάτων που είναι πιθανό να αντιμετωπίσουν.

Βέβαια έχουμε και τον συνδυασμός των δύο μεθόδων. Αρχικά, μπορούν να ενταχθούν κάποια θεματολογία της

βιοηθικής στα εισαγωγικά μαθήματα, ώστε όλοι οι φοιτητές να έχουν την ευκαιρία να έρθουν σε επαφή με τα θέματα αυτά, και έτσι να επιτύχουμε μια καθολική κατάρτιση των επιστημόνων, έστω και πρώτο επίπεδο. Στη συνέχεια, όμως μπορούν να παρέχονται επιπλέον μαθήματα με πιο εις βάθος ανάλυση των θεμάτων, είτε ενσωματωμένα σε άλλα μαθήματα είτε ως εξειδικευμένο μάθημα επιλογής. Το θετικό στοιχείο της ειδικής προαιρετικής προσέγγισης δεύτερου επιπέδου είναι ότι δίνει τη δυνατότητα της ευθύνης με την επιλογή τους σε αυτούς που το επιθυμούν πραγματικά να εμβαθύνουν στην βιοηθική.

Εκτός από τις παραπάνω μεθόδους διδασκαλίας της Βιοηθικής, χρησιμοποιούνται και άλλες που αξιοποιούν τη σύγχρονη τεχνολογία, όπως στην περίπτωση του Πανεπιστημίου Leicester, το οποίο προτείνει στους φοιτητές της τη δημιουργία ιστοσελίδων με βιοηθικό περιεχόμενο, προωθώντας εκτός από το προφανές, δηλαδή, τις δεξιότητες στην Τεχνολογία και στο διαδίκτυο με τη δημιουργία ιστοσελίδων, την εμβάθυνση στον επιστημονικό τομέα της βιοηθικής και στις ηθικές επιπτώσεις των εφαρμογών της Βιοτεχνολογίας. Ενώ το Πανεπιστήμιο του Exeter προτείνει για τη διδασκαλία της βιοηθικής στους φοιτητές της Βιολογίας, εκτός από το παιχνίδι ρόλων, τα διλήμματα, τη μελέτη περίπτωσης και τα νοητικά πειράματα, τον καταιγισμό ιδεών, παρουσιάζοντας στους φοιτητές επιστημονικά επιτεύγματα και δεδομένα και ζητώντας τους να σκεφτούν και να συζητήσουν τις ηθικές επιπτώσεις που μπορεί να προκύψουν από αυτά, τα pre και post ερωτηματολόγια με σκοπό τη διερεύνηση αλλαγής αρχικών απόψεων, κριτική παρακολούθηση ταινιών, βίντεο και γενικότερα χρήση της τέχνης με βιοηθικό περιεχόμενο.

Οι επιστημονικές έρευνες δείχνουν ότι η εφαρμογή ενός συγκεκριμένου προγράμματος σπουδών ηθικής έχει θετική επίδραση, στην αντιμετώπιση των βιοηθικών προβλημάτων από τους φοιτητές ιατρικής. Επίσης, έχει παρατηρηθεί ότι οι προπτυχιακοί φοιτητές είναι ανέτοιμοι στη διαδικασία της

βιοηθικής ανάλυσης άρα είναι πολύ πιθανό να βοηθηθούν από σχεδιασμένη συζήτηση που έχει ετοιμαστεί ειδικά για να διευκολύνει την παρουσίαση των ηθικών θεωριών και αρχών. Οι διαλέξεις είχαν καλύτερα αποτελέσματα, όταν περιείχαν πρωτοποριακές παιδαγωγικές μεθόδους, συγκεκριμένα παραδείγματα και μελέτες. Οι συζητήσεις που έγιναν εκ των υστέρων αποδείχθηκε ότι ενθάρρυναν τους φοιτητές να σκέφτονται δημιουργικά για τα βιοηθικά ζητήματα που προκύπτουν. Επομένως, είναι σημαντικό να γίνονται ομαδικοί διάλογοι από τους σπουδαστές, ώστε να ενθαρρύνονται να συμμετέχουν ενεργά σε «υποτιθέμενους ρόλους» καθώς έτσι μέσα στην τάξη μπορούσαν πιο εύστοχα να διατυπώσουν και να εφαρμόσουν τις βασικές αρχές της βιοηθικής στη συνέχεια.

Από αυτές τις πρωτοποριακές πρακτικές έγινε φανερό η ανάγκη δημιουργίας ενός προπτυχιακού μαθήματος βιοηθικής σε πανεπιστημιακό επίπεδο. Μέσα στο πρόγραμμα σπουδών, πρέπει να περιλαμβάνεται η βιοτεχνολογία με όλες τις αναδυόμενες παραμέτρους της και των ηθικών της επιπτώσεων. Ακόμη, πρέπει να εντρυφήσουν στις βιοηθικές θεωρίες σε ρεαλιστικές καταστάσεις και να διαρθρωθούν τα μαθήματα με βάση τη συζήτηση για την κινητοποίηση των φοιτητών, ώστε να εξετάσουν τον αντίκτυπο των ηθικών αισθημάτων τους κατά την αντιμετώπιση βιοηθικών προβλημάτων. Με αυτή την προοπτική «ξυπνάει» το ενδιαφέρον των φοιτητών όχι μόνο στην επιστήμη αλλά και στην ηθική και τους βοηθά να αντιληφθούν τις βιοηθικές προκλήσεις.

Σε ότι αφορά τον βιοηθικό - εκπαιδευτή, υπάρχουν τρόποι προετοιμασίας του για να ανταποκριθεί στον σημαντικό και συνάμα ευαίσθητο ρόλο του. Αυτό μπορεί να γίνει με τρεις τρόπους. Ορισμένα πανεπιστήμια διαθέτουν καθηγητές φιλοσοφίας για να διδάξουν τους φοιτητές των βιοεπιστημών. Όμως, κάποιες φορές οι καθηγητές φιλοσοφίας μπορεί να μην έχουν χρόνο ή ενδιαφέρον να διδάξουν την ηθική στους φοιτητές των τεχνολογικών επιστημών. Ο δεύτερος τρόπος είναι οι καθηγητές των βιοεπιστημών να διδάξουν βιοηθική.

Αυτό βέβαια, θα βρει πολλά εμπόδια, γιατί θα θεωρηθεί ότι η τεχνογνωσία τους είναι στην επιστήμη και ότι δεν έχουν αξιοπιστία στον τομέα της δεοντολογίας. Εκτός από αυτή την άποψη πρέπει να συνυπολογιστεί ότι η διδασκαλία της βιοηθικής είναι διαφορετική από τα συνήθη μαθήματα και απαιτεί εναλλακτικό τρόπο διδασκαλίας, διάδραση και ετοιμότητα στην αναφορά αληθινών περιπτώσεων, ώστε να πετύχει το σκοπό της. Τα θέματα αυτά ίσως μπορούν να επιλυθούν με κατάλληλα κατάρτιση και επιμόρφωση του διδακτικού προσωπικού. Τρίτον, υπάρχει η δυνατότητα να αξιοποιηθούν από τη μια πλευρά καθηγητές φιλοσοφίας, για να καλύψουν το θεωρητικό μέρος αλλά και τον τομέα των ερευνών και από την άλλη οι βιοεπιστήμονες για να καλύψουν περιπτώσεις στις βιοεπιστήμες, όπου η βιολογική εμπειρογνωμοσύνη είναι εξίσου πολύτιμη με τη φιλοσοφία. Οι Willmott et al (2004) στην έρευνά τους διαπίστωσαν όντως «ότι τα περισσότερα προγράμματα 25 σπουδών βιοεπιστημών που περιλαμβάνουν σήμερα βιοηθική βασίζονται κυρίως στο προσωπικό των βιοεπιστημών για τις παραδόσεις των μαθημάτων, αλλά καλούνται και οι επισκέπτες ειδικοί, οι οποίοι συνήθως ασχολούνται με συγκεκριμένες περιπτώσεις».²⁷

Στο πλαίσιο της αντιμετώπισης της Βιοηθικής ως εκπαιδευτικό αντικείμενο θα μπορούσε να αναρωτηθεί κανείς, αν θα πρέπει να περιοριστεί στην τριτοβάθμια εκπαίδευση ή θα ήταν πιο ορθό να ετοιμάζει το βιοηθικό εγγραμματισμό νωρίτερα, για δύο λόγους. Πρώτον, για όσους δεν ακολουθήσουν πανεπιστημιακή μόρφωση, όπως αναφέραμε και παραπάνω, τα μαθήματα της Βιοηθικής είναι απαραίτητα, γιατί ο κάθε πολίτης είναι βέβαιο ότι θα βρεθεί στη θέση να αποφασίσει για τον εαυτό του ή και για οικείους του, σε δύσκολα διλήμματα, μιας και οι βιοτεχνολογικές εξελίξεις είναι ραγδαίες και ολοένα και περισσότερο εισχωρούν στη ζωή μας.

Δεύτερον, όσοι ακολουθήσουν πανεπιστημιακή μόρφωση, αν ήδη έχουν αποκτήσει βιοηθικό υπόβαθρο από το λύκειο και

²⁷ Γλυκοφρύδη Α., Ζαπουνίδου Μ. / Βιοηθικά Μάρτιος 2019

το γυμνάσιο ως μαθητές, σίγουρα θα καλλιεργήσουν πάνω σ' αυτό πιο εξειδικευμένες βιοηθικές γνώσεις και θα έχουν καλύτερη πρόσληψη των εννοιών της και των εφαρμογών της. Επίσης, διαθέτοντας και τις γνώσεις του αντικειμένου τους και μια μακροχρόνια βιοματική βιοηθική διαμόρφωση του χαρακτήρα τους, θα είναι αληθινά χρήσιμοι στην κοινωνία, ώστε να αποφασίζουν συνειδητά και όχι χειραγωγούμενα αλλά και ως πνευματικοί ταγοί θα έχουν όλα τα εφόδια, ώστε να υποδείξουν τα τρωτά των νέων βιοτεχνολογικών καινοτομιών.

Τέλος, μια τέτοια προοπτική θα είχε και μια άλλη πολύ πιο σπουδαία ωφέλεια για τον άνθρωπο: οι ίδιοι οι ειδήμονες, μην επιτρέποντας οι νέες ανακαλύψεις και εφευρέσεις να χρησιμοποιηθούν εναντίον των δικαιωμάτων ή ακόμα και της ζωής του ανθρωπίνου είδους, θα έχουν επιτύχει να μην αμαυρωθεί το όνομα της επιστήμης, λόγω της ανετοιμότητας της νομοθεσίας ή της αλαζονείας για πρόοδο. Όπως ο αιώνας της επιστήμης έβγαλε τον άνθρωπο από τον κυκεώνα των προλήψεων και των δεισιδαιμονιών, έτσι και τώρα πρέπει η ίδια η επιστήμη να διαφυλάξει τον άνθρωπο από τις επικίνδυνες εκτροπές της μέσω του έμψυχου υλικού της, δηλαδή τους καλά καταρτισμένους επιστήμονές της.

Επομένως, είναι αντιληπτή η αναγκαιότητα να συμπεριληφθεί η Βιοηθική και σε προηγούμενες βαθμίδες εκπαίδευσης, γιατί η ένταξη της στις προτεραιότητες της παιδείας, δε χρήζει μόνο ωφελείας αλλά και αποτροπής ανεξέλεγκτων ίσως εξελίξεων για το ανθρώπινο είδος.

ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

«Όταν ο άνθρωπος πάρει σωστή εκπαίδευση, γίνεται θεϊκό και πολύ ήμερο ζώο. Κι όταν δεν ανατραφεί αρκετά ή κατάλληλα, γίνεται το πιο άγριο απ' όσα γέννησε η φύση.»

Πλάτωνας, Έλληνας φιλόσοφος (427-347 π.Χ.)

Κυρίως στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, οι μαθητές βρίσκονται σε μία καθοριστική περίοδο, που την χαρακτηρίζουν η ανάπτυξη ηθικών προβληματισμών και στάσεων. Η περίοδος αυτή είναι μια φάση αλλαγών, μεταξύ της παιδικής ηλικίας και της ενηλικίωσης, γνωστή και ως εφηβεία. Είναι μια φάση κατά την οποία ο έφηβος έχει την ελευθερία να υιοθετήσει να μιμηθεί ή να απορρίψει και να περιθωριοποιήσει όποια κοινωνική ταυτότητα θεωρεί παρωχημένη ή μη ταιριαστή στις επιλογές του. Μέχρι να τελειώσει την μαθητεία του στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, ο μαθητής συνήθως εκτίθεται σε ρατσιστικά πρότυπα των μέσων ενημέρωσης. Μέσα στη διάρκεια αυτής της φάσης, οι έφηβοι αναπτύσσουν δικές τους προοπτικές σχετικά με την ταυτότητα τους και τον κόσμο στον οποίο ανήκουν.

Κατά τη διάρκεια όλων αυτών των αλλαγών, πολλοί έφηβοι, ενώ διεκδικούν την ανεξαρτησία τους, έρχεται η στιγμή να πραγματοποιήσουν ηθικές επιλογές, χωρίς τη γονεϊκή καθοδήγηση ή την επιρροή του οικογενειακού περιβάλλοντος ή των δασκάλων τους, μολονότι αυτό το στάδιο της ζωής τους είναι εξαιρετικά κρίσιμο. Στόχος, λοιπόν, είναι οι μαθητές του λυκείου να γίνουν ικανοί και υπεύθυνοι, ώστε αργότερα, όταν θα αποφασίζουν σε πολιτικά, εκπαιδευτικά και κοινωνικά θέματα, να έχουν ήδη λάβει διδασκαλία τρόπου επίλυσης προβλημάτων ή αντιμετώπισης της ζωής. Έτσι, αυτές οι δεξιότητες θα τους δώσουν τη δυνατότητα να λαμβάνουν ηθικές αποφάσεις, ακριβώς επειδή έχουν αντίκτυπο όχι μόνο στη δική τους ζωή αλλά και στη ζωή άλλων.

Ακόμη, πρέπει να συμφωνήσουμε ότι το μαθητικό περιβάλλον του σχολείου είναι κατάλληλο, για τη μελέτη της βιοηθικής, λόγω της ταυτόχρονης ανάπτυξης σε γνωστικό σωματικό και συναισθηματικό επίπεδο των μαθητών. Άλλωστε, ας μην ξεχνάμε ότι μέσα σε περίπου έξι χρόνια μετά την έναρξη του γυμνασίου, θα ενηλικιωθούν και ήδη θα εκφράζουν απόψεις πολιτικές, ιδεολογικές και θα κληθούν να ψηφίσουν σε δημόσιες εκλογές κυβερνητικά σχήματα. Θα έχουν επίσης τη νομική ελευθερία των απόψεων τους σχετικά

με την υγεία και πώς αυτή παρέχεται, τη θρησκεία, την εκπαίδευση και άλλα σύγχρονα με εκείνου θέματα χωρίς να χρειάζεται η συγκατάθεση των γονέων τους.

Μάλιστα, ζητήματα όπως η δωρεά οργάνων, η ευγονική, τα πειράματα σε ζώα, η παρένθετη μητρότητα, η υποβοηθούμενη αναπαραγωγή, και άλλοι βιοηθικοί προβληματισμοί, κάλλιστα μπορούν να παρουσιαστούν στον ορίζοντά τους στη λυκειακή περίοδο, οι οποίοι άπτονται της επιστήμης, της θρησκείας και της ζωής. Αυτές οι μαθητικές χρονιές είναι μια εξαιρετικά ενδιαφέρουσα αλλά και κρίσιμη περίοδος. Ως εκ τούτου, είναι λογικό να υποστηριχθεί ότι η εποχή του γυμνασίου είναι η πιο κατάλληλη στιγμή για την ενσωμάτωση μαθημάτων βιοηθικής στο σχολικό πρόγραμμα σπουδών και στην εποχή του λυκείου θα πρέπει ήδη όλα αυτά να έχουν αναλυθεί και να εισέρχονται στο καινούργιο στάδιο της εφαρμογής εργασιών και πιθανών απαντήσεων στα βιοηθικά διλήμματα από πλευράς των μαθητών. Αυτό βέβαια, προϋποθέτει την επιτυχημένη εφαρμογή του βιοηθικού εγγραμματισμού.

Ο βιοηθικός γραμματισμός διαφέρει στη σχολική πραγματικότητα σε σχέση με τα άλλα είδη, διότι, κύριο μέλημα αποτελεί η διαμόρφωση κριτικής, ορθολογικής σκέψης με ηθικά κριτήρια και δομημένη επιχειρηματολογία. Ως εκ τούτου, επιδιώκεται άμβλυση κάθε είδους εγωκεντρικών διαθέσεων και η συλλογιστική, η κριτική ανάλυση, η διαχείριση των ηθικών διλημάτων, πραγματώνονται επί τη βάση του ανθρωποκεντρικού προσανατολισμού. Σαφώς, αυτό είναι ένα δεδομένο που λειτουργεί θετικά στη διαμόρφωση κουλτούρας, που θα αποβλέπει σε καλύτερους και πιο υπεύθυνους ενήλικες και πολίτες. Μια τέτοια προοπτική θα έπρεπε να είναι πολιτική προτεραιότητα και πού αλλού θα μπορούσε καλύτερα να πραγματοποιηθεί παρά στο χώρο του σχολείου;

Στο γυμνάσιο και το λύκειο μπορούν να κατηγοριοποιηθούν τα ζητήματα και να γίνουν πιο συγκεκριμένες οι θεματικές επάνω στις οποίες θα βασιστεί η διδασκαλία. Ας υπογραμμίσουμε ότι η βιοηθική ως ερευνητικό και διδακτικό

πεδίο γνώσης, αποτελεί το πλέον γόνιμο έδαφος για την προσάρτηση των διαθεματικών και των διεπιστημονικών τρόπων διδασκαλίας και δύναται να λειτουργήσει συνδυαστικά με τα προαναφερόμενα είδη γραμματισμού.

Επιπλέον, παρατηρούμε ότι οι έρευνες σχετικά με τον εγγραμματισμό, απέδωσαν καρπούς προωθώντας την προβληματική σε περαιτέρω διεργασίες, απλοποίησαν τις θεωρίες σχετικά με τις τεχνικές διδασκαλίας, ενώ έθεσαν επί τάπητος το ενδεχόμενο μετάλλαξης των κριτηρίων, βάση των οποίων αποδίδονται ορισμοί του γραμματισμού και διατυπώνονται θέσεις περί της διδασκαλίας του (Αϊδίνης, 2012).

Επιπρόσθετα, έθιξαν μια σοβαρή παράμετρο: ποιο είδος είναι το ενδεδειγμένο να αναπτύξει μια κοινότητα και με ποιο τρόπο το εκπαιδευτικό της σύστημα θα προσαρτήσει αυτό το είδος γραμματισμού στο αναλυτικό της πρόγραμμα; (Μητσικοπούλου, 2001). Επίσης, από την αναφορά μας στα είδη του γραμματισμού, διαπιστώθηκε ότι η σημερινή εποχή διέρχεται εν μέσω ραγδαίων αλλαγών, οι οποίες την επαναπροσδιορίζουν (Dimasi, M. & Aravani, E., 2016). Οι αλλαγές αυτές αναφέρονται στην ψηφιοποίηση της κοινωνίας, δηλαδή στη δημιουργία πολλών και διαφορετικών τρόπων επικοινωνίας (Crumpler, T., Hansfield, L., & Dean, T., 2011), που καθιστούν πεπερασμένα τα έντυπα μέσα.

Η επικοινωνία σήμερα, τείνει να περιορίσει την έντυπη μορφή γνώσης και πληροφορίας ακολουθώντας πλέον άλλες μορφές, όπως η ηλεκτρονική, η ακουστική, τα ψηφιακά μέσα (Ματσαγγούρας, 2003). Φυσικά, όλα αυτά, χρήζουν ένταξης σε κάποιο μεθοδολογικό πλαίσιο που θα καταστήσει εφικτό την ενσωμάτωσή τους στην εκπαιδευτική διαδικασία. Η μάθηση, ως διαδικασία, συντελείται υπό την στενή καθοδήγηση μεθόδων, τεχνικών και στρατηγικών, οι οποίες έχουν εμπνευστεί από τα φιλοσοφικά ρεύματα κι έχουν θεωρητικοποιηθεί από παιδαγωγούς, ψυχολόγους και κοινωνιολόγους.

Αναγκαία λοιπόν, προέκυψαν θεωρίες μάθησης οι οποίες διαμορφώνουν και εξελίσσουν μεθοδολογικά πλαίσια εντός των οποίων καλλιεργείται ο γραμματισμός και η γνώση εν

γένει. Το εγχείρημα αυτό δεν γίνεται αυθαίρετα. Τα κράτη αναλαμβάνουν να δομήσουν Προγράμματα Σπουδών σε πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση, μέσω των οποίων τα άτομα θα εκπαιδευτούν και θα κατακτήσουν διάφορες γλωσσικές και νοητικές δεξιότητες. Επιπρόσθετα, ορίζονται οι τεχνικές διδασκαλίας καθώς και ο υλικοτεχνικός εξοπλισμός, που θα υποστηρίξουν τη διαδικασία της μάθησης, ενώ προσδιορίζονται και οι σκοποί της εκπαίδευσης για κάθε γνωστικό αντικείμενο καθώς και οι επικρατούσες ηθικές αξίες που χαρακτηρίζουν τη μύηση των παιδιών στην γνώση.

Σε έρευνα που δημοσιεύτηκε στο PLOS ONE (Chowning, Griswold, Kovarik & Collins, 2012) σχετικά με τη βελτίωση των δεξιοτήτων κριτικής σκέψης και επιχειρηματολογίας σε μαθητές Λυκείου ως απόρροια της εστιασμένης μετεκπαίδευσης στη βιοηθική εκπαιδευτικών που έλαβαν μέρος σε αυτήν, τα αποτελέσματα ήταν ιδιαίτερα ενθαρρυντικά. Συγκεκριμένα, έλαβαν μέρος 431 μαθητές και 12 εκπαιδευτικοί. Αρχικά, οι συμμετέχοντες εκπαιδευτικοί ολοκλήρωσαν το πρόγραμμα CURE (Collaborations to Understand Research and Ethics) το οποίο προωθεί την κατανόηση σε θέματα έρευνας στη βιοιατρική και των ηθικών ζητημάτων που προκύπτουν από τις εφαρμογές της. Στους εκπαιδευτικούς δόθηκε κατάλληλο διδακτικό υλικό, επισκέφτηκαν κέντρα έρευνας για να έρθουν σε άμεση επαφή με πρακτικές που διδάχθηκαν και εκπαιδεύτηκαν σε παιδαγωγικές στρατηγικές, όπως μελέτες περίπτωσης, πλαίσια επίλυσης προβλημάτων με βιοηθικό περιεχόμενο, με σκοπό να εφαρμόσουν όλες αυτές τις γνώσεις στην πράξη, ήτοι, στη διδασκαλία της βιοηθικής σε μαθητές λυκείου.

Το σχέδιο έρευνας αποτελούνταν από δύο ομάδες, την πρώτη ομάδα που περιλάμβανε εκπαιδευτικούς που είχαν ολοκληρώσει τη συμμετοχή τους στο CURE και δίδασκαν τους μαθητές σύμφωνα με αυτό το πρόγραμμα και η δεύτερη ομάδα αποτελούσε την ομάδα ελέγχου. Οι μαθητές που έλαβαν μέρος στο μάθημα Ηθικής αξιολογήθηκαν με την τεχνική του pre-post testing στους εξής παράγοντες: το ενδιαφέρον σχετικά με

το επιστημονικό περιεχόμενο της τάξης, την ευαισθητοποίηση αναφορικά με βιοηθικά θέματα και την επίδειξη ικανοτήτων στο να αναλύουν ανάλογα θέματα, την κατανόηση της αλληλοσυσχέτισης των βιοεπιστημών και της κοινωνίας και των δεξιοτήτων επικοινωνίας. Από τα συμπεράσματα που προέκυψαν από την έρευνα, η ομάδα που αποτελείτο από τους μαθητές οι οποίοι είχαν διδαχθεί από τους εκπαιδευτικούς που είχαν ολοκληρώσει το εκπαιδευτικό πρόγραμμα CURE, επέδειξε μεγαλύτερο ενδιαφέρον και ευαισθητοποίηση για ηθικά ζητήματα καθώς και μεγαλύτερη ικανότητα επιχειρηματολογίας στη συζήτηση για αυτού του είδους τα θέματα.

Η Dawson (2007) πραγματοποίησε μία έρευνα με σκοπό την αξιολόγηση της γνωστικής εξέλιξης μαθητών, οι οποίοι ασχολήθηκαν με τη μελέτη βιοηθικών ζητημάτων. Η έρευνα αρχικά υπέδειξε την έλλειψη γνώσεων που είχαν μαθητές ηλικίας 12-17 ετών περί βιοηθικών ζητημάτων, όπως η γενετική μηχανική, τα πειράματα στα ζώα, η κλωνοποίηση. Ενώ παράλληλα η ερευνήτρια τόνισε την αναγκαιότητα βιοηθικής εκπαίδευσης στα σχολεία προκειμένου να είναι μπορούν οι μαθητές να έχουν επίγνωση αυτών των σοβαρών θεμάτων που ανακύπτουν από τη Βιοτεχνολογία, να είναι σε θέση να τα κατανοήσουν, να βελτιώσουν τις γνωστικές τους δεξιότητες και να μπορούν να λαμβάνουν αποφάσεις σχετικές με αυτά τα ζητήματα λαμβάνοντας μέρος στο δημόσιο διάλογο.

Τα αποτελέσματα απ' αυτή την ενέργεια ένταξης της βιοηθικής στο εκπαιδευτικό σύστημα, ανέδειξε μόνο θετικά στοιχεία, κυρίως ως προς την ανάπτυξη της δεξιότητας οικοδόμησης ενός επιχειρήματος, την κριτική διάθεση απέναντι σε ζητήματα που αφορούν την ανθρώπινη ζωή κι αξία και την ικανότητα να είναι (οι μαθητές/-τριες) καλοί ακροατές. Η καλλιέργεια της κριτικής σκέψης που τόσο συχνά αναφέρουμε αποτελεί βασικό στοιχείο της βιοηθικής παιδείας, διότι, είναι ένα διανοητικό εργαλείο με το οποίο τα άτομα ενισχύουν την ικανότητά τους να διαχειρίζονται τις επιδράσεις που προκαλούν οι εξελίξεις της βιοτεχνολογίας και της βιοϊατρικής.

Ταυτόχρονα, δίδει τη δυνατότητα στο άτομο να υιοθετήσει ανθρώπινες ηθικές αξίες ώστε να έχει τη δυνατότητα να λαμβάνει αποφάσεις που αφορούν το ίδιο το άτομο αλλά και το κοινωνικό σύνολο, εντός του οποίου κινείται. Οι ηθικές αξίες δεν αποτελούν μόνο στάσεις ζωής αλλά πολύ περισσότερο λειτουργούν ως κριτήριο επιλογής, με βάση το οποίο οι άνθρωποι στρέφονται προς το ένα ή το άλλο αγαθό και προχωρούν σε αξιολογικές κρίσεις για άλλους ανθρώπους και πράξεις. Έχει επομένως, μεγάλη βαρύτητα η επίγνωση των αξιών που οι μαθητές/τριες επεξεργάζονται τα βιοηθικά θέματα.

Μια άλλη πλευρά της βιοηθικής παιδείας που αναδεικνύει τη σημαντικότητά της στη διαδικασία της μάθησης, είναι η διεπιστημονικότητα που τη χαρακτηρίζει στην προσέγγιση των υπό εξέταση γνωστικών αντικειμένων. Για παράδειγμα το μάθημα της βιολογίας το οποίο προσφέρεται για βιοηθικό προβληματισμό, καθώς περιλαμβάνει ενότητες που άπτονται της γενετικής, της θεραπευτικής κλωνοποίησης, του προγεννητικού ελέγχου, κ.α. Το ίδιο και για το μάθημα Αγωγή Υγείας, όπου είναι μιας πρώτης τάξεως ευκαιρία να συζητηθούν θέματα όπως η μεταμόσχευση και η δωρεά οργάνων, η τεχνητή γονιμοποίηση, ο ιός του HIV, κ.α.

Ακόμη, τα μαθήματα που έχουν σχέση με την περιβαλλοντική αγωγή συνδέονται άρρηκτα με τον βιοηθικό προβληματισμό, ενισχύοντας την ευαισθησία των παιδιών γύρω από θέματα που σχετίζονται με τις επιδράσεις της βιοτεχνολογίας στο περιβάλλον (Macer, 2004). Από την άλλη, δεν πρέπει να παραλείψουμε το γεγονός ότι οι μαθητές/τριες ενδεχομένως να παρουσιάζουν αδυναμίες και μαθησιακά κενά σ' ό,τι αφορά τις βιοεπιστήμες κι αυτό λειτουργεί δυνητικά ως κάβος στην πορεία διερεύνησης της θεματολογίας της βιοηθικής (Βιδάλης και Μολλάκη, 2016, Ike & Anderson, 2018, Rivers, et. al., 2018). Για το λόγο αυτό τίθεται ως αναγκαιότητα η διδασκαλία γνωστικών πεδίων προσκείμενα στο βιοηθικό υπόβαθρο, δηλαδή γνώση περί της δομής και της λειτουργίας του εγκεφαλικού φλοιού ή τις νομικές προεκτάσεις στην

περίπτωση κλινικού θανάτου και δωρεάς οργάνων (διδασκαλία γενικών αναφορών με συνοπτικό τρόπο). Στην επίτευξη αυτού του εγχειρήματος θα συμβάλει δραστικά η ενσωμάτωση στην εκπαιδευτική διαδικασία, οπτικοακουστικού υλικού κι ανάγνωσης κειμένων.

Σε σχολικές μονάδες δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στα οποία υπήρχε ενσωμάτωση της βιοηθικής στο βασικό πρόγραμμα σπουδών, αν και σε διαφορετικό βαθμό σε κάθε χώρα, κατέγραψαν τα εξής:

α) όταν η θεματολογία της βιοηθικής συσχετίζεται με το γνωστικό αντικείμενο των νέων τεχνολογιών και της επιστήμης είναι πιο εύληπτη στους μαθητές/τριες.

β) η θεματολογία της βιοηθικής εντοπίζεται πολύ περισσότερο στο μάθημα της βιολογίας απ' ό τι στα μαθήματα των κοινωνικών κι ανθρωπιστικών επιστημών.

Το συμπέρασμα είναι ότι η ένταξη της βιοηθικής παιδείας στην εκπαιδευτική διαδικασία αποτελεί μια μέθοδο που ενεργεί θετικά ως προς το σκοπό της βιοηθικής (ευαισθητοποίηση των μαθητών σε ζητήματα που σχετίζονται με την ανθρώπινη ζωή και τις ηθικές αξίες, ενεργοποίηση του κριτικού συλλογισμού και του αναστοχασμού, ανάπτυξη των δεξιοτήτων οικοδόμησης επιχειρηματολογίας και ικανότητας λήψης αποφάσεων) και ταυτόχρονα εφοδιάζει τα παιδιά με γνώσεις που θα τους φανούν ιδιαίτερα χρήσιμες, ως προς τη διαχείριση νέων καταστάσεων που συνοδεύουν την κοινωνία ως αποτέλεσμα των εξελίξεων σε επιστημονικό, βιοϊατρικό και βιοτεχνολογικό επίπεδο.

Σύμφωνα με μελέτη της Nelson το 2002 σχετικά με τους τρόπους που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για τη διδασκαλία της βιοηθικής στο σχολείο (Teaching Bioethics in High School) στο πλαίσιο ένταξής της στο μάθημα της Βιολογίας αριθμεί κάποιες από αυτές, τις οποίες αναφέρουμε παρακάτω:

- Μελέτη περιπτώσεων, τις οποίες περιπτώσεις μπορούν να αντλούν από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, εφημερίδες, έγγραφα, άρθρα, βιβλία, άρα να είναι πραγματικές ή εικονικές

περιπτώσεις τις οποίες μπορεί να κατασκευάζει ο ίδιος ο δάσκαλος ανάλογα με τις απαιτήσεις του βιοηθικού ζητήματος που θέλει να διδάξει.

- Παιχνίδι ρόλων, το οποίο θα δίνει τη δυνατότητα στους μαθητές, ειδικά εκείνους που αισθάνονται ευάλωτοι ή νιώθουν συστολές στο να εκφράσουν τη δική τους προσωπική άποψη, να εκφράζουν τις απόψεις των ατόμων που τους έχουν ανατεθεί ως ρόλοι.
- Τακτική του Debate, η εισαγωγή της επιχειρηματολογίας, την οποία αναφέραμε παραπάνω και κατά την οποία ο εκπαιδευτικός θα διαλέγει μία δήλωση και κατόπιν θα ζητάει από τους μαθητές να εκφράσουν με επιχειρήματα την αρνητική ή θετική τους άποψη γι' αυτή. Είναι εφαρμοσμένες πια οι ασκήσεις ρητορικής που διενεργούνται στα σχολεία.
- Δημόσια συζήτηση (Panel Discussion), αφού προηγηθεί η επιλογή του βιοηθικού ζητήματος και διενεργηθεί διερεύνηση, αναγνώριση και παρουσίαση των εμπλεκόμενων στοιχείων, οι μαθητές ως μέλη του panel συζήτησης έχουν το ρόλο να θέτουν ερωτήσεις, να εγείρουν προβληματισμούς και να κάνουν δημόσιο διάλογο.
- Συγγραφή άρθρων σε περιοδικά για βιοηθικά θέματα ενδιαφέροντος στα οποία οι μαθητές θα εκφράζουν τις απόψεις τους μέσω του γραπτού λόγου.
- Οργάνωση και διεξαγωγή σεμιναρίων μίας ή δύο ημερών, από τους ίδιους τους μαθητές πάνω σε συγκεκριμένη θεματολογία.

Σχετικά με τη δεύτερη τεχνική, το παιχνίδι ρόλων, υποστηρίζουν σε εργασία τους οι Φαναράς και Γεωργιάδου, (2016) στο δεύτερο συνέδριο για τη γνωστοποίηση της εκπαιδευτικής καινοτομίας, ΕΕΠΕΚ, η οποία τιτλοφορείται, «Η Τέχνη (θέατρο – εικαστικά - αφήγηση) ως μέσο εξερεύνησης των σύγχρονων βιοηθικών ζητημάτων», ως εξαιρετικά αποδοτικό. Στο συγκεκριμένο πρόγραμμα, η γενική θεματική αφορούσε τα ανθρώπινα δικαιώματα με έμφαση στα σύγχρονα βιοηθικά διλήμματα, τα οποία συζητήθηκαν σε τέσσερις σχολικές χρονιές, σε δύο σχολικές μονάδες με μαθητές της Γ'

Γυμνασίου. Τα εργαλεία της εξερεύνησης και γόνιμης διδασκαλίας αποτέλεσαν η ανάληψη ρόλων και η εμβάθυνση, είτε μέσω ενημερωτικών συναντήσεων, είτε μέσω της Τέχνης, με θεατρικά δρώμενα μέσω των οποίων οι μαθητές ήλθαν σε επαφή και παρουσίασαν στο κοινό βιοηθικά διλήμματα και έπειτα ακολούθησαν συζητήσεις πάνω σε αυτά. Επίσης, παρακολούθησαν ταινίες και μελέτησαν σχετικούς πίνακες με σκοπό την ενίσχυση της μαθησιακής διαδικασίας.

Στην Ελλάδα η “Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής και Τεχνηθικής” από το Νοέμβριο του 2011 πραγματοποιεί ενημερωτικές εκδηλώσεις που απευθύνονται σε μαθητές γυμνασίου και λυκείου. Μάλιστα, έχει συντάξει ένα ηλεκτρονικό βοήθημα για εκπαιδευτικούς και μαθητές, που το έχει ονομάσει «Η Βιοηθική πάει σχολείο». Ακόμη, πραγματοποιεί μαθητικούς διαγωνισμούς βιοηθικής με τη συμμετοχή σχολείων δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, όπου σ'αυτές τις εκδηλώσεις μέσα από τις ομιλίες ή τα δρώμενα των μαθητών φαίνεται καθαρά η αντιμετώπιση της νέας γενιάς σε όλα τα ηθικά διλήμματα, που εξετάζει η Βιοηθική και αποδεικνύει περίτρανα πως οι νέοι και ενδιαφέρονται και μπορούν να εκφράσουν εμπειριστατομένη γνώμη και να δώσουν τρέχουσες γνώσεις ψάχνοντας στο διαδίκτυο και να συνεργαστούν, ώστε να δείξουν το αποτέλεσμα της έρευνάς τους. Αν μη τι άλλο, αυτό είναι το σύγχρονο σχολείο που θα θέλαμε να έχουμε και μακάρι όλες οι γενιές μαθητών να τελειώνουν το ελληνικό λύκειο με τέτοια καλλιέργεια σκέψης και κρίσης.

Στο τελευταίο συνέδριο που πραγματοποιήθηκε το Δεκέμβριο του 2023 και έλαβαν μέρος 14 σχολεία δεν ακούστηκαν μόνο ομιλίες αλλά και μικρά θεατρικά, θέλοντας να αποτυπώσουν τα παιδιά για παράδειγμα, τις αντικρουόμενες απόψεις που ακούει μια νεαρή κοπέλα -που την υποδυόταν μαθήτριά- από φίλους της, για την απόφασή της να κάνει άμβλωση. Βλέπουμε, λοιπόν, ότι όχι μόνο είναι η κατάλληλη ηλικία για να τεθούν ισχυρές βάσεις βιοηθικής

αλλά παρατηρούμε ότι σ' αυτές τις νέες προκλήσεις υπάρχει το ενδιαφέρον για πρωτοτυπία και έκφραση βιωματική.

Ακόμη, όταν η θεματολογία της συζήτησης αφορούσε την τεχνολογική πρόοδο και τα όρια, το σεβασμός και την ελευθερία, που κινδυνεύουν να χαθούν, τα παιδιά έδειξαν με αληθινές εφαρμογές την εξαπάτηση που μπορεί να υποστεί κάποιος φορέας ή ομάδα ανθρώπων από την τεχνητή νοημοσύνη. Μέσω του chat GPT έφτιαξαν μουσικά κομμάτια και φωτογραφίες και τα έστειλαν σε αντίστοιχους διαγωνισμούς μαζί με άλλους πραγματικούς δημιουργούς τέχνης και απέσπασαν βραβεία εν αγνοία των κριτών. Βεβαίως οι διαγωνισμοί ενημερώθηκαν και τα «έργα» αποκλείστηκαν. Τα παιδιά όμως απέδειξαν πόσο εύκολα με την ΑΙ μπορεί κάποιος να εξαπατήσει τους συνανθρώπους του και να καταπατήσει τα δικαιώματά τους. Όπως είναι καταφανές, αυτό οφείλεται και στη χρήση των νέων τεχνολογιών χωρίς όρια και στην ελλιπή γνώση των ανθρώπων πάνω σε θέματα ηλεκτρονικής εξαπάτησης.

Εδώ ακριβώς αντιλαμβανόμαστε το νέο ρόλο που πρέπει να διαδραματίσει το σχολείο. Δεν μπορεί να είναι μόνο φορέας γνώσεων αλλά και καθοδηγητής στον τρόπο χειρισμού των καινούργιων τεχνολογιών, ώστε από αυτή την ηλικία να ενθαρρύνονται να τις χρησιμοποιούν με ασφάλεια και ηθική διάσταση αλλά και από την άλλη να γνωρίζουν τους κινδύνους και τις παραμέτρους εκείνες που διττά ή θα καταπατηθούν τα δικά τους δικαιώματα ή θα γίνουν αίτιοι καταπάτησης των δικαιωμάτων τρίτων. Αυτή βεβαίως, είναι μία κρατική μέριμνα που πρέπει να οργανωθεί και να πραγματοποιηθεί άμεσα, αν θέλουμε να περισώσουμε τη νέα γενιά από ανεξέλεγκτες συνέπειες.

Επιπλέον, εκπρόσωποι από το Δημόκριτο, εκτός από το γεγονός ότι εξέφρασαν την αναγκαιότητα βιοηθικής καλλιέργειας από τη σχολική ηλικία, αναφέρθηκαν και στο πρόγραμμα CHANGER. Ένα πολύ σημαντικό ευρωπαϊκό πρόγραμμα, με στόχο την προώθηση αλλαγών στις ανασκοπήσεις της ηθικής έρευνας, που ενισχύουν την

ικανότητα των ερευνητών να ενσωματώσουν ηθικές κρίσεις στο σχεδιασμό και την υλοποίηση του έργου τους.

Ο κύριος στόχος του έργου είναι η ανασκόπηση των τρεχουσών πρακτικών και κριτηρίων δεοντολογίας, ο εντοπισμός και η συζήτηση νέων προκλήσεων που προκύπτουν από τις νέες τεχνολογίες και από νέες ερευνητικές πρακτικές, οι οποίες δεν καλύπτονται επαρκώς στην τρέχουσα διαδικασία αναθεώρησης, θα παρέχει καινοτόμο εκπαίδευση σε εμπειρογνώμονες και ερευνητές, και να προτείνουν καινοτόμες προσεγγίσεις και εργαλεία ηθικής αναθεώρησης της μεταρρύθμισης και νέων αντιλήψεων για την πρακτική της ηθικής κατά σχεδιασμό, που υποστηρίζονται από κατευθυντήριες γραμμές και έναν οδικό χάρτη πολιτικής.

Η Συνεργασία CHANGER με μια ματιά:

1. ΕΚΕΦΕ-Δ – Εθνικό Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών «Δημόκριτος
2. UNIWA – Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής
3. MEFST – Διάσπαση Ιατρικής Σχολής
4. RUG – Πανεπιστήμιο του Groningen
5. TU WIEN – Τεχνολογικό Πανεπιστήμιο της Βιέννης
6. NORSUS – Νορβηγικό Ινστιτούτο Έρευνας για την Αειφορία
7. UB – Πανεπιστήμιο Βουκουρεστίου
8. UKIM – Ss. Κυρίλλου και Μεθοδίου στα Σκόπια
9. UBO – Πανεπιστήμιο της Βόννης
10. K&I srls – Γνώση και Καινοτομία
11. KU Leuven – KU Leuven
12. LMU MUENCHEN – Πανεπιστήμιο Ludwig Maximilian του Μονάχου
13. UM – Πανεπιστήμιο Μακεδονίας
14. KIT – Ινστιτούτο Τεχνολογίας της Καρλσρούης
15. UC – Πανεπιστήμιο της Κοϊμπρα
16. UNIRIO - Ομοσπονδιακό Πανεπιστήμιο της Πολιτείας του Ρίο ντε Τζανέιρο (Συνδεδεμένος Εταίρος)

17. UEDIN – Πανεπιστήμιο του Εδιμβούργου (Συνδεδεμένος Εταίρος)

Μια τέτοια αλλαγή (change) στον επιστημονικό κόσμο, δίνει νέα προοπτική στην κοινωνία, γιατί θα υπάρχει μια συνέχεια και μια συνέπεια στην ανθρώπινη εξέλιξη με γνώμονα την Βιοηθική, η οποία θα έχει λειτουργήσει σε μαθητικό, φοιτητικό και εργασιακό-ερευνητικό επίπεδο. Βλέπουμε λοιπόν, ότι υπάρχουν και σημαντικές προσπάθειες ένταξης εφαρμογών ελέγχου στην έρευνα, οι οποίες όμως όσο είναι προαιρετικές θεσμικά απαιτούν βιοηθική παιδεία για να τις επιλέξουν οι αρμόδιοι.

Χωρίς αμφιβολία λοιπόν, όταν βλέπουμε σε ένα μαθητικό διαγωνισμό να πραγματεύονται τα παιδιά θέματα επιστημονικά με μελλοντική τεχνολογία, ιατρικά, βιοτεχνολογίας, οικολογίας, θανάτου και ζωής, με μια σχετική ευκολία, αναρωτιόμαστε, γιατί αυτή η εικόνα να αφορά 20 σχολεία κάθε τρία με τέσσερα χρόνια και μάλιστα σε μεμονωμένους μαθητές που λαμβάνουν μέρος, και όχι να αποτελεί μια υποχρεωτική εφαρμογή στο σχολικό πρόγραμμα, αφού μόνο όφελος μπορεί να αποφέρει. Υπάρχουν δηλαδή, φορείς που δυσπιστούν στην αναγκαιότητα της βιοηθικής εκπαίδευσης.

Προφανώς, η κοινωνία δεν έχει προλάβει να αντιληφθεί σε πόσες πολλές εφαρμογές υπάρχει η ανάγκη της Βιοηθικής. Τελικά, αποδεικνύεται ότι οι νέοι είναι πιο έτοιμοι από την εποχή τους, από τους σύγχρονους ενήλικες, που αγνοούν το παρόν και το μέλλον και από το κράτος που θεσμοθετεί.

ΠΡΩΤΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

«ή δ' ἠθικὴ ἐξ ἔθους περιγίνεται, ὅθεν καὶ τοῦνομα ἔσχηκε μικρὸν παρεκκλίνον ἀπὸ τοῦ ἔθους. ἐξ οὗ καὶ δῆλον ὅτι οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται.»

Αριστοτέλης, Ἠθικὰ Νικομάχεια (1103a)

«ενώ η ηθική αρετή είναι αποτέλεσμα του έθους (και το ίδιο της το όνομα, άλλωστε, μικρή μόνο διαφορά παρουσιάζει από τη λέξη έθος). Αυτό ακριβώς κάνει φανερό ότι καμιά ηθική αρετή δεν υπάρχει μέσα μας εκ φύσεως.»²⁸

Το παραπάνω απόφθεγμα προέρχεται από τα ρητά που χρησιμοποιεί το αξιόλογο και «επαναστατικό» - για τα ελληνικά δεδομένα- εκπαιδευτικό πρόγραμμα διδασκαλίας της Φιλοσοφίας στο δημοτικό, του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, που ονομάζεται η Σοφία στο Σχολείο.

«Η Σοφία στο Σχολείο» υλοποιήθηκε με στόχο τη διαδραστική μάθηση βασισμένη στο παιχνίδι, με εκτεταμένη χρήση πολυμέσων. Βασίζεται στην ενεργοποίηση των παιδιών με την εξής μέθοδο:

- α) οπτικοποίησης της πληροφορίας μέσω των εικόνων (κινούμενων και μη),
- β) της παιγνιοποίησης των μαθημάτων και
- γ) της ψηφιακής εκμάθησης.

«Η Σοφία στο Σχολείο» απέχει από την «στατική» διδασκαλία της φιλοσοφίας, που συχνά δυσκολεύει την κατανόησή της σε αυτές τις «τρυφερές» και μικρές ηλικίες. Δεν χρησιμοποιεί συμβατικές μεθόδους (π.χ. αποστήθιση, αντιγραφή, απομνημόνευση κειμένων κ.λπ). Αξιοποιεί τις σύγχρονες κατακτήσεις της παιδαγωγικής επιστήμης, για να προκαλέσει δημιουργικά την περιέργεια των παιδιών, καλώντας τα να συμμετάσχουν στη σχολική διαδικασία μέσω του εκπαιδευτικού παιχνιδιού και της ψυχαγωγίας εν γένει.

Θεωρείται αναμφισβήτητο γεγονός διεθνώς ότι η εξοικείωση των παιδιών με τον φιλοσοφικό τρόπο σκέψης αποτελεί εφόδιο της ολόπλευρης πνευματικής καλλιέργειάς τους και μακροπρόθεσμα, της δημιουργίας ενεργών πολιτών. Αυτοί οι πολίτες τότε θα διαθέτουν τα θεωρητικά εχέγγυα, για να συμβάλλουν στην κοινωνική πρόοδο, συμμετέχοντας στη

²⁸ Ψηφιακή Βιβλιοθήκη της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας, ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, Ἠθικά Νικομάχεια (1103a-1103b)

διαμόρφωση του κοινωνικού, πολιτικού ακόμη και νομοθετικού πλαισίου, με κριτική σκέψη και ικανότητα στοχευμένης και με επιτυχία αξιολόγησης επιλογών και αποφάσεων.

Με το Πρόγραμμα «Η Σοφία στο Σχολείο» τα παιδιά που φοιτούν στην 4η Δημοτικού θα έρθουν σε επαφή με βασικές έννοιες -και κυρίως με την γενικότερη οπτική της Φιλοσοφίας. «Η Σοφία στο Σχολείο» στοχεύει στο «ξύπνημα» του κριτικού προβληματισμού γύρω από ζητήματα τα οποία εξετάζουν η Λογική και η Ηθική ως θεμελιώδεις κλάδοι της Φιλοσοφίας.

Το Πρόγραμμα «Η Σοφία στο Σχολείο» πραγματοποιήθηκε από το Εργαστήριο «Φιλοσοφία-Διακυβέρνηση-Οικονομία» της Φιλοσοφικής Σχολής του ΕΚΠΑ, το οποίο και υπέβαλε σχετική πρόταση στο Ελληνικό Ίδρυμα Έρευνας και Καινοτομίας (ΕΛΙΔΕΚ). Το 2023 ολοκληρώθηκε με επιτυχία το ερευνητικό σκέλος του καινοτόμου προγράμματος «Η Σοφία στο Σχολείο» με τη συμμετοχή 262 μαθητών/τριών από (5) πέντε συνεργαζόμενα δημόσια και ιδιωτικά δημοτικά σχολεία, στην Αθήνα και στην ελληνική περιφέρεια. Συνολικά συμπληρώθηκαν 121 διδακτικές ώρες. **Το 2024 ξεκίνησε η γενικευμένη εφαρμογή του αναβαθμισμένου Προγράμματος και πλέον η Σοφία είναι έτοιμη να πετάξει στα σχολεία όλης της Ελλάδας!**²⁹

Με γνώμονα ότι τα προγράμματα που εφαρμόστηκαν στα σχολεία, ολοκληρώθηκαν με επιτυχία, μπορούμε να συνάγουμε το συμπέρασμα αρχικά, ότι τα παιδιά και στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση με παιγνιώδη τρόπο μπορούν να εμβαθύνουν σε απλές έννοιες της φιλοσοφίας.

Στην ηλικιακή αυτή περίοδο μπορεί να διεγερθεί η ικανότητα της ηθικής σκέψης, αφού συναντάμε στη σχολική ζωή των παιδιών ηθικούς προβληματισμούς, που αφορούν τη συμπεριφορά που εκφράζουν ή που δέχονται από τους γύρω τους, την έννοια της διαφορετικότητας και την ανάγκη σεβασμού και προστασίας του περιβάλλοντος, όπως και την αποφυγή σπατάλης των τροφίμων.

²⁹ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ, «Η Σοφία στο Σχολείο»

Είναι γεγονός πως οι παιδοψυχολόγοι διατείνονται για την ανάγκη της έγκαιρης ηθικής διαπαιδαγώγησης, όσο ακόμη οι παιδικές προσλαμβάνουσες δεν έχουν αναπτυχθεί στρεβλά ή δεν έχουν προλάβει να αποκτήσουν ασυνείδητες συνήθειες που απέχουν από τις αρχές της ηθικής καλλιέργειας. Μάλιστα, ζώντας σε μια κοινωνία που η επιστήμη και η τεχνολογία κατευθύνει και οδηγεί τον άνθρωπο σε νέους «μη ψηλαφημένους» τρόπου ζωής, με «αχαρτογράφητες» προκλήσεις, τα παιδιά της σύγχρονης εποχής δεν επιτρέπεται να προετοιμάζονται για μια κοινωνία, που έζησαν οι προγονοί τους και που δεν έχει καμία ταύτιση ούτε ομοιότητα με αυτή που θα ζήσουν στο άμεσο μέλλον.

Επιπρόσθετα, το σχολείο σύμφωνα με τον Dewey είναι κατά κύριο λόγο ένας κοινωνικός θεσμός. «Αποτελεί απλώς μια μορφή κοινωνικής ζωής, μέσα στην οποία συγκεντρώνονται όλες εκείνες οι υπηρεσίες που φροντίζουν, ώστε το παιδί να καταστεί μέλος της κοινωνίας και να χρησιμοποιήσει τις δυνάμεις και τις δυνατότητές του για κοινωνικούς σκοπούς. Τα ένστικτα και οι δυνάμεις του ίδιου του παιδιού παρέχουν το υλικό και το σημείο αναφοράς πάνω στο οποίο θα χτίσει η εκπαίδευση. Η γνώση των κοινωνικών συνθηκών του παρόντος είναι υποχρεωτική για μια ορθή ερμηνεία των δυνατοτήτων του παιδιού. Το παιδί έχει τα δικά του ένστικτα και τις δικές του τάσεις, που δεν μπορούμε να ερμηνεύσουμε, αν δεν τα μεταφράσουμε σε αντίστοιχους κοινωνικούς όρους. Πρέπει να μπορούμε να τα συνδέουμε με το κοινωνικό παρελθόν και να τα αντιμετωπίζουμε ως κληρονομιά προηγούμενων δραστηριοτήτων, καθώς και να τα προβάλλουμε στο μέλλον, ώστε να δούμε ποιο μπορεί να είναι το αποτέλεσμα τους».

Έτσι, η εκπαίδευση αποτελεί για τον Dewey μια διαδικασία ζωής, στο εδώ και στο τώρα. « Ζούμε τη συγκεκριμένη στιγμή και όχι κάποια άλλη στιγμή, και μόνο εξάγοντας κάθε παρούσα στιγμή ολόκληρο το νόημα και τη σημασία της κάθε παρούσας εμπειρίας, μπορούμε να προετοιμαστούμε, για το μέλλον. Αυτή είναι η μοναδική

προετοιμασία που μπορούμε να προσφέρουμε στα παιδιά που θα έχει τη μοναδική αξία για οτιδήποτε στη μετέπειτα ζωή τους». Δίνει, λοιπόν, ο φιλόσοφος βαρύτητα στο παρόν και το τοποθετεί κυρίαρχο στη διαδικασία της παιδείας.

Επομένως, αφού σ' αυτό το χρονικό φάσμα τίθενται οι αρχές και οι τρόποι της μάθησης μαζί με πνευματικές και ηθικές γνώσεις, που αρμόζουν ηλικιακά, μπορούμε μέσα στο ηθικό πλαίσιο να εντάξουμε τους «προάγγελους» της Βιοηθικής, που αφορούν τη βάση, ώστε να χτιστεί αργότερα το οικοδόμημα του ηθικού προσώπου. Επί παραδείγματι, έρευνες που έχουν διεξαχθεί στη βαθμίδα των δημοτικών σχολείων (οι έρευνες αφορούν σχολικές μονάδες στο Μπαγκλαντές, βλ. σχετικά Kabir A, & Imam M., 2010) κατέληξαν στο ότι τα παιδιά αυτής της ηλικίας, βρίσκονται στη φάση κατανόησης βασικών εννοιών, όπως τί είναι σωστό και τί λάθος. Αναφέρουμε ενδεικτικά κάποιες προοπτικές:

α) Μεταστροφή μιας εγωπαθούς συμπεριφοράς σε πιο ανοικτή μορφή διαλόγου, μια συμπεριφορά δηλαδή βασισμένη σε αιτιολογικές αρχές.

β) Μετατόπιση της διερεύνησης ζητημάτων που άπτονται της ηθικής από το παρόν σε περισσότερο μακροπρόθεσμες ενέργειες, π.χ. (κλιματική αλλαγή).

γ) Επανεξέταση ηθικών συστημάτων κι εφαρμογή αυτών σε καταστάσεις που απαιτούν αντικειμενικότητα και διάκριση π.χ. περιστατικά σχολικής βίας.

Η καλλιέργεια της ικανότητας για κριτική σκέψη είναι μια ιδιαίτερα απαιτητική διαδικασία, που δεν κατακτάται εύκολα - ειδικά στο πεδίο της ηθικής- ενώ δεν πρέπει να παραβλέπουμε το γεγονός ότι επιδρούν σ' αυτήν κι εξωτερικοί παράγοντες, όπως οι οικογενειακές αρχές, το κοινωνικό περιβάλλον, η γνώμη των άλλων ατόμων με τους οποίους υπάρχει αλληλεπίδραση.

Αυτό που επιδιώκεται στη σχολική τάξη είναι να γίνει κατανοητή η διδακτέα ύλη, αλλά συγχρόνως πρέπει να ενεργοποιηθεί η κριτική σκέψη των παιδιών με την άσκηση των φιλοσοφικών ερωτημάτων και την ανάπτυξη επιχειρημάτων.

Ακούμε από μικρά παιδιά να λένε: «όχι αυτό δεν είναι δίκαιο, είναι άδικο γιατί; ...». Ζητούν να βρουν εξήγηση για κάθε τι, έχουν άποψη ανεξάρτητα αν είναι σωστή ή λανθασμένη και ουσιαστικά προσπαθούν, επίμονα πολλές φορές, να τοποθετήσουν τη γραμμή που διαχωρίζει το καλό και το κακό, το δίκαιο και το άδικο το ηθικό ή το ανήθικο.

Αντιλαμβανόμαστε, την αναγκαιότητα των βιοηθικών «μαθημάτων» από αυτή τη μικρή ηλικία για να θεμελιωθούν αργότερα οι έννοιες της δικαιοσύνης, της ελευθερίας, της αυτονομίας, του σεβασμού της ιδιαιτερότητας του άλλου, της ευεργεσίας, της αποφυγής του πόνου, της διάσωσης του ανθρωπίνου προσώπου. Είναι ακόμα, ανάγκη να γνωρίζουν οι μαθητές τα δικαιώματα των ζώων και τις ιατρικές θεραπείες που προκύπτουν από τα πειράματα, που κάνουν σε αυτά τα ανυπεράσπιστα πλάσματα. Έτσι, αγαπώντας και προσέχοντας τα ζώα, μπορούν και εκφράζουν τα συναισθήματά τους, μαθαίνουν την έννοια της προστασίας και της αναγνώρισης δικαιωμάτων σε όλα τα όντα της φύσης.

Στις σύγχρονες σχολικές τάξεις το έμφυχο υλικό είναι πολυπολιτισμικό αλλά και ο τρόπος με τον οποίο ήρθαν τα παιδιά στη ζωή διαφέρει, αφού οι νέες μέθοδοι γενετικής έχουν εμπλουτιστεί με καινούργιους τρόπους, τους οποίους τα παιδιά πρέπει πλέον να γνωρίζουν. Υπάρχουν, λοιπόν, σοβαροί λόγοι να εισαχθεί η Βιοηθική στα σχολεία, καθώς η ίδια η ζωή και η εξέλιξη αναζητά τη βοήθειά της, ώστε να οριοθετήσει ο άνθρωπος εκ νέου τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις του. Είναι βέβαιο ότι τα παιδιά κατανοούν ότι αυτοί οι προβληματισμοί είναι πολύ πιο περίπλοκοι από ό,τι φαίνονται. Το να συμφωνεί κανείς ή να διαφωνεί, να είναι υπέρμαχος ή μαχητής δεν αρκεί. Απαιτείται σκέψη και επιχειρηματολογία. Αυτή είναι η καρδιά της Βιοηθικής.

Άλλωστε, «η συμμετοχή των παιδιών στις Επιτροπές Βιοηθικής ανέπτυξε υπευθυνότητα, συνεργατικότητα, ομαδικότητα, αλλά και τα κριτήρια για την αντιμετώπιση μελλοντικών σοβαρών θεμάτων» τονίζει ο καθηγητής κ. Β. Φανάρας. Γι'αυτό και η βιοηθική παιδεία προτείνεται να

εκκινεί από τις αρχικές βαθμίδες εκπαίδευσης, ώστε να καλλιεργηθούν εγκαίρως, οι βιοηθικές αξίες και οι γνώσεις που θα κληθεί να αξιοποιήσει το άτομο στην ενήλικη ζωή του.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η Βιοηθική, όπως προαναφέρθηκε, ξεκινά από την αρχαιότητα. Δοκιμάστηκε πολύ τον προηγούμενο αιώνα με την Ευγονική, αντιμετώπισε προκλήσεις προς το τέλος του αιώνα με τις νέες τεχνολογίες, τη Γενετική Μηχανική τη Βιοτεχνολογία. Σήμερα, καλείται να απαντήσει σε ακόμη πιο προχωρημένα ερωτήματα του Ψηφιακού Ανθρωπισμού, του Υπερανθρωπισμού, της ανεξέλεγκτης εξέλιξης της Τεχνητής Νοημοσύνης. Αναζητώντας την Ηθική Τεχνοεπιστήμη πρέπει να κρατήσουμε λεπτές ισορροπίες ζωής, δεοντολογίας, κοινωνίας, ανθρώπινης ευημερίας, ανθεκτικότητας, αυθεντικότητας, δημιουργικότητας και των ηθικών ευθυνών μας.

Στόχος πρέπει να είναι η προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Ηθικά διλήμματα που αφορούν τη Βιοηθική, αφορούν πρωτίστως τη ζωή του ίδιου του ανθρώπου. Και επειδή, όλοι οι παραπάνω τεχνολογικοί τομείς δεν δρουν χωρίς την ενέργεια και τη συγκατάθεση του ανθρώπου – επιστήμονα – τεχνοκράτη, πρέπει να στοχεύσουμε στον ΑΝΘΡΩΠΟ. Ο Υπερανθρωπισμός προεβούει ότι πρέπει να επιτύχουμε τον εξανθρωπισμό με τεχνητούς τρόπους όχι να περιμένουμε τα αποτελέσματα της παιδείας. Η Φιλοσοφία μας απαντά πριν δύομιση αιώνες μέσα από τον Αριστοτέλη στα «Ηθικά Νικομάχεια» : «τὰ μὲν οὖν πράγματα δίκαια καὶ σώφρονα λέγεται, ὅταν ἦ τοιαῦτα οἷα ἂν ὁ δίκαιος ἢ ὁ σώφρων πράξειεν· δίκαιος δὲ καὶ σώφρων ἐστὶν οὐχ ὁ ταῦτα πράττων, ἀλλὰ καὶ [ὁ] οὕτω πράττων ὡς οἱ δίκαιοι καὶ σώφρονες πράττουσιν. εὖ οὖν λέγεται ὅτι ἐκ τοῦ τὰ δίκαια πράττειν ὁ δίκαιος γίνεται καὶ ἐκ τοῦ τὰ σώφρονα ὁ σώφρων· ἐκ δὲ τοῦ μὴ πράττειν ταῦτα οὐδεὶς ἂν οὐδὲ μελλήσειε

γίνεσθαι ἀγαθός». Μετάφραση: «Οι πράξεις λοιπόν λέγονται δίκαιες και σώφρονες, όταν είναι σαν αυτές που θα έκανε ο δίκαιος ή ο σώφρων άνθρωπος· δίκαιος όμως και σώφρων άνθρωπος δεν είναι αυτός που κάνει τις πράξεις αυτές, αλλά αυτός που τις κάνει και με τον τρόπο που τις κάνουν οι δίκαιοι και οι σώφρονες άνθρωποι. Σωστά λοιπόν λέμε ότι ο άνθρωπος γίνεται δίκαιος από τις επανειλημμένες πράξεις δικαιοσύνης, ή ότι ο άνθρωπος γίνεται σώφρων από τις επανειλημμένες πράξεις σωφροσύνης· άνθρωπος που δεν κάνει επανειλημμένα τις πράξεις αυτές, δεν πρόκειται ποτέ να αποκτήσει αυτές τις αρετές»³⁰.

Βασικές προϋποθέσεις των ηθικών πράξεων και του ανθρωπισμού είναι η προαίρεση και η επανάληψη με σταθερή διάθεση. Όπως φαίνεται η Φιλοσοφία, επειδή σέβεται την ολότητα του ανθρώπου, επιδιώκει να την εξυψώσει και να τη νοσηματοδοτήσει, μέσα από την παιδεία, που έχει σταθερά και σίγουρα και φυσικά αποτελέσματα για τον άνθρωπο, όταν βέβαια δίδεται σωστά. Από την άλλη πλευρά βλέπουμε τρόπους και τεχνικές που καθιστούν τον άνθρωπο πειραματόζωο στα «χέρια» των επιστημόνων, οι οποίοι εξοστρακίζουν την παιδεία, επειδή θεωρούν ότι αδυνατεί να φέρει τα επιθυμητά αποτελέσματα, χωρίς να ελέγχουν τις παραμέτρους, που καθιστούν την παιδεία πολλές φορές ανίσχυρη να αντιμετωπίσει όλο αυτόν τον κικαιώνα και τον καταϊγισμό των εξελίξεων. Αντί δηλαδή να διορθώσουμε τις λανθασμένες αποφάσεις, από όπου κι αν προέρχονται, στρέφουμε τη γνώση εναντίον του ανθρώπου και πειραματιζόμαστε εις βάρος του.

Κλείνοντας την εργασία αυτή θα ήθελα να παρουσιάσω την προσωπική μου άποψη για τα αίτια αυτών των εξελίξεων. Αρχικά, πιστεύω ότι γενικεύσαμε την έννοια και την πρακτική της παγκοσμιοποίησης πέρα από τον οικονομικό – εμπορικό τομέα και στον πολιτισμό, την παιδεία, τη ζωή, παραβλέποντας

³⁰ Αριστ. Ηθικά Νικομ. (1103a14–1107a26): Η ήθικη αρετή. Παράγοντες που καθορίζουν την ηθική ποιότητα μιας πράξης

τις διαφορετικές κουλτούρες και τις διαφορές στην ιδιοσυγκρασία των λαών. Οι ισχυρές χώρες υποσκέλισαν τις μικρές και οι μικρές έχοντας «όνειρο» να ζήσουν, όπως οι ισχυρές, δέχτηκαν χωρίς επιφυλάξεις κάθε νέο τρόπο ζωής. Δεν υπάρχει κανένα κακό στη συμφιλίωση και την ομόνοια των λαών, αρκεί να συμβαίνει αυτό και να μην επιδιώκεται μόνο το κέρδος, ανοίγοντας νέες αγορές, νέο αγοραστικό κοινό, με το πρόσχημα της προόδου.

Διαφορετικά, το μέτρο χάνεται, η αυτονομία και η αυτοδιάθεση των λαών παραγνωρίζεται, τα ανθρώπινα δικαιώματα καταστρατηγούνται, παρουσιάζονται φαινόμενα, όπως της εποχής μας, που ουσιαστικά περιλαμβάνουν μια τεράστια αντίφαση σε όλους τους τομείς. Ενώ η επιστήμη και η τεχνολογία προοδεύει όλο και περισσότερο και οι άνθρωποι μορφώνονται πιο πολύ από κάθε άλλη εποχή, παρατηρούμε καθημερινά φοβερά φαινόμενα αναλγησίας, διαφθοράς, ηθικών εκπτώσεων. Εδώ ακριβώς είμαστε!

Ολοφάνερα, δόθηκε έμφαση στην εξειδικευμένη γνώση και όχι στην ανθρωπιστική καλλιέργεια, στις βασικές αξίες της ζωής του ανθρώπου που του προσφέρουν ποιότητα, ηρεμία, αρχές και εσωτερική ευθυμία. Αντιθέτως, σήμερα παρατηρούμε μια υπερφίαλη και κενή εξωτερική ευθυμία έως και προσωπικών στιγμών, άγχος, ανελευθερία, εγκληματικότητα, οικονομικές κρίσεις, πόλεμοι και το φόβο που με αυτόν ζούμε όλοι μας για το μέλλον, που όπως διαβλέπουμε δε φαίνεται αισιόδοξο, με την κλιματική αλλαγή, τους πυρηνικούς εξοπλισμούς, την μη επίλυση των πολεμικών διαφορών στην ανατολή με όλα τα επικείμενα αποτελέσματα και την ελαχιστοποίηση της αξίας της ζωής του ανθρώπου. Έτσι, η παγκόσμια χαρά που περιμέναμε έγινε παγκόσμια ανησυχία!

Σε συνέχεια όλων αυτών αντί να στραφούμε στις πανανθρώπινες αξίες – που ποτέ ως τώρα δεν μας πρόδωσαν – οι οποίες διδάσκονται από την ανθρωπιστική παιδεία και διαφυλάσσονται από τη φιλοσοφία, προσπαθούμε να επιλύσουμε τα προβλήματα, που ίδιοι δημιουργήσαμε, με τεχνητούς τρόπους. Και δεν είναι κακοί οι τεχνητοί τρόποι,

αντιθέτως είναι θαυμαστοί, γιατί αποτελούν απόσταγμα της προσπάθειας του ανθρώπου. Κακό είναι, όταν αποσκοπούν και πάλι στο κέρδος, μη βλέποντας την κάθοδο στην οποία βρισκόμαστε, και κυρίως όταν οι τεχνητοί τρόποι δεν προσβλέπουν στην ευημερία του ανθρώπου και στη διαφύλαξη της σωματικής, ψυχικής και συναισθηματικής του ακεραιότητας και ελευθερίας του. Η ελευθερία, η αυτονομία, τα ανθρώπινα δικαιώματα δυστυχώς είναι ζητούμενα στην εποχή μας.

Ζώντας λοιπόν, σ' αυτήν την ιστορική και κοινωνική πραγματικότητα ο καθένας από εμάς κάνει δύο κινήσεις στη ζωή του, όπως κι η γη. Μία γύρω από τον ήλιο, έτσι κι εμείς συμπορευόμαστε όλοι μαζί, έχοντας να αντιμετωπίσουμε από κοινού κάθε αλλαγή. Και μια γύρω από τον εαυτό της, δηλαδή ο καθένας από εμάς διατηρεί και επιλέγει μια συγκεκριμένη στάση ζωής με προσωπική ευθύνη, γνωρίζοντας βεβαίως ότι αυτή επηρεάζει και τους γύρω του. Αυτήν την προσωπική στάση ζωής επιζητούμε σήμερα, που ενδιαφέρεται για το κοινό καλό, έχει καθολικό χαρακτήρα και όχι εγωπαθή και ατομικιστικό. Αυτά τα χαρακτηριστικά, αναμφίβολα, μπορεί να τα περισώσει και να τα αναδείξει η Βιοηθική και η Παιδεία, σε όλες τις βαθμίδες της σχολικής και πανεπιστημιακής ζωής. Θεωρώ ότι είναι οι μόνες που συγκρατούν την ελπίδα μας. Αυτή η ανάγκη υπάρχει σήμερα περισσότερο από ποτέ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Διδακτορική Διατριβή Στυλιανή Α. Σταθοπούλου «Η διδασκαλία της γλώσσας με βάση το περιεχόμενο : διαθεματικές προσεγγίσεις βιοηθικών ζητημάτων» Αθήνα 2023
2. Γλυκοφρύδη Αν. & Ζαπουνίδου Μ. (2019). Η Βιοηθική στην Εκπαίδευση. Βιοηθικά, 13-29.

3. Δραγώνα Μονάχου, Μ. (2009b). Ηθική- Βιοηθική - Μεταβιοηθική, Ευδικία, 9.
4. Kant, I. (1984). Τα Θεμέλια της Μεταφυσικής των Ηθών. Μτφρ. Γ. Τζαβάρας. Αθήνα - Ιωάννινα: Δωδώνη.
5. Κασσωτάκης, Μ., Φλουρής, Γ. (2013). Μάθηση και Διδασκαλία. Σύγχρονες Απόψεις για τις Διαδικασίες της Μάθησης και τη Μεθοδολογία της Διδασκαλίας. Αθήνα: Γρηγόρη.
6. Καψάλης, Α. & Χαραλάμπους, Δ. (1995). Σχολικά Εγχειρίδια: Θεσμική εξέλιξη και σύγχρονη προβληματική. Αθήνα: Έκφραση.
7. Κριάρη-Κατράνη,Ι.(1994). «Βιοϊατρικές Εξελίξεις και Συνταγματικό Δίκαιο». Αθήνα: Σάκκουλας.
8. Ματσαγγούρας, Η. (2003α). Θεωρία και Πράξη της Διδασκαλίας. τ. Α. Θεωρία της Διδασκαλίας. Αθήνα: Gutenberg.
9. Ματσαγγούρας, Η. (2007). Σχολικός Εγγραμματισμός. Αθήνα: Γρηγόρης.
- 10.Ματσαγγούρας, Η. (2004α). Η Διαθεματικότητα στη Σχολική Γνώση. Αθήνα: Γρηγόρης.
11. Νικόλαος, Μητροπολίτης Μεσογαίας και Λαυρεωτικής. "Μεταμοσχεύσεις: Πρόκληση για άλλη λογική." Στο Κοινωνία & Υγεία IV, επιμέλεια Ελένη Γραμματικοπούλου. Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, 2005.
12. Νικόλαος, Μητροπολίτης Μεσογαίας και Λαυρεωτικής. «Εκεί που δεν φαίνεται ο Θεός» ιδιωτική έκδοση.
13. Νικόλαος, Μητροπολίτης Μεσογαίας και Λαυρεωτικής. «Ελεύθεροι από το γονιδίωμα. Προσεγγίσεις ορθόδοξης Βιοηθικής.
14. Παιονίδης Φιλήμων, «Υπέρ του δέοντος» εκδ. Εκκρεμές
- 15.Παπανούτσος, Ε. (1995). Ηθική: ο κόσμος του πνεύματος. Αθήνα: Δωδώνη.
- 16.Πελεργρίνης, Θ. (1997): Ηθική Φιλοσοφία. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

- 17.Τσινόρεμα, Σ. και Λούης, Κ. (επιμ.). (2013). Θέματα Βιοηθικής. Ηράκλειο Κρήτης: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης.
- 18.Τσινόρεμα, Σταυρούλα. (2006). Η Βιοηθική και η σύγχρονη κριτική της πράξης. Η Ηθική στην εποχή της βιοτεχνολογίας. Δευκαλίων. Αθήνα, σσ. 213-250.
- 19.Χωριανοπούλου, Μ. (2018). Βιοηθική και Δικαιώματα. Αθήνα: Παπαζήσης.
20. Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής και Τεχνηθικής.
21. Φιλοσοφία-Διακυβέρνηση-Οικονομία του ΕΚΠΑ «η Σοφία πάει σχολείο» ().
22. Ψηφιακή Βιβλιοθήκη της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας